

Lunds universitet
Historiska institutionen
HISM63
Examinator: Klas-Göran Karlsson
Handledare: Ulrika Holgersson
Uppsattsseminarium: 30/5 kl. 12.15 Sal 4

FRIHETSSTRAFF OCH NEUTRALISERING

**Strategiska redogörelser och normbrott vid
tvångsarbetsanstalten i Karlskrona under tidigt
1900-tal**

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställning	3
1.2 Metod	4
1.2.1 Källmaterialet.....	5
1.2.2 Källkritik och förhållningssätt till empirin.....	6
1.3 Teori	9
1.3.1 Neutraliseringsteorin – inledning.....	9
1.3.2 Neutraliseringsteorins ursprung.....	10
1.3.3 Omvandlingar och nya appliceringar av neutraliseringsteorin.....	11
1.3.4 Neutraliseringsteknikerna.....	12
1.3.5 Exempel på användningen av neutraliseringsteorin.....	15
1.3.6 Övrig teoretisk inspiration.....	17
1.3.6.1 <i>Michel Foucault</i>	17
1.3.6.2 <i>Erving Goffman</i>	18
1.3.6.3 <i>Identitetsutrustning</i>	19
1.3.6.4 <i>Primär och sekundär anpassning</i>	19
1.4 Forskningsläge – fängelsehistoria	20
2 Bakgrund	25
2.1 Lösdriveri och straffarbete.....	25
2.2 Frihetsstraffet och tvångsarbetsanstalten i Karlskorna.....	26
3 Orsakerna till normbrott – introduktion	29
3.1 Det typiska normbrottet.....	32
3.2 Straffen innanför murarna.....	34
3.3 Tematisering över normbrott och deras orsaker	35
3.3.1 Tystnaden.....	35
3.3.2 Fångbråken ”de små anledningarna”.....	37
3.3.3 Våld mot bevakningen.....	39
3.3.4 Arbetsvägran och lättja.....	41

3.3.5 Flyktförberedelser.....	42
3.3.6 Solidaritet och okamratlighet i fångkollektivet	44
3.3.7 "Obefogade klagomål"	46
3.3.8 Identitetsutrustning.....	48
3.3.9 Avslutande analys kring normbrottens orsaker	49
4 Neutraliseringstekniker och normbrottsförhör – introduktion.....	52
4.1 Förnekande av skada	53
4.2 Förnekande av ansvar	59
4.3 Förnekande av offer.....	63
4.4 Fördömmande av fördömare.....	67
4.5 Hänvisning till kunskap och okunskap	69
4.6 Nödvändighetens försvar.....	71
4.7 Jämförelsen med en god inriktning	73
4.8 Det partiella erkännandet.....	74
4.9 Det sviktande minnet.....	76
4.10 Ångrandets försvar	78
4.11 Övriga neutraliseringar	80
4.12 Neutralisering från fängelsepersonalen	81
4.13 Neutraliseringsteknikernas motsats: försvåringstekniker.....	84
4.14 Avslutande analys: neutraliseringens möjligheter och gränser	85
5 Sammanfattande diskussion	88
6 Käll- och litteraturförteckning.....	94

1 Inledning

”Håll käften på dig, din djävul, ty annars ger jag dig en skalle”¹

Dessa ord yttrades av en tvångsarbetsfånge vid namn Eriksson den 25 april 1904. Han hade blivit förargad över att vaktkonstapeln Möller sagt till honom att inte gå tillsammans och prata med en annan fånge, incidenten hade inträffat under gårdsgången. Erikssons uppförande bedömdes som mycket olämpligt och i vanlig ordning upprättades en rapport.²

Då fången senare befann sig i förhör gällde det att förmildra de överträdelser som begåtts. Den närvarande fängelsedirektören besatte nämligen makten att döma vederbörande till cellstraff som kunde uppgå till trettio dagar. Möjligheten fanns också att förena detta straff med upptill åtta dagars mistning av sängkläder. I svårare fall av misskötsamhet kunde till och med kroppsstraff användas, upp till 40 prygelslag kunde få plåga fångens rygg. Eriksson bör ha varit tämligen nervös och spänd då han steg in i rummet där förhöret skulle hållas. Säkerligen hade han i sitt huvud gått igenom sitt försvar åtskilliga gånger för att kunna blidka direktören.

Utifrån förhørsprotokollets sparsamma uppgifter vet vi att fången försökte hänvisa till att även andra fångar brutit mot de gällande föreskrifterna. Han ville inte heller kännas vid de yttranden som han enligt rapporten använt mot konstapeln Möller. Direktören verkar inte ha påverkats nämnvärt av Erikssons redogörelse. Han dömde honom till att tillbringa åtta dagar i cell utan arbete och sängkläder.³

Precis som i våra dagar fanns det ett extrajudiciellt straffsystem inom dåtidens fängelser. Detta innebar att fången var tvungen att lyda en uppsättning regler som var specifika för den aktuella institutionen. Det var brott mot dessa som resulterade i att fångar rapporterades. Då en fånge anmäls för misskötsamhet hölls det ett förhör som protokollfördes. När jag läser dessa lite över hundra år gamla förhørsprotokoll slås jag av likheten med dagens situation. Normbrott⁴ och strategiska redogörelser kring dessa har jag kommit i kontakt med då jag

¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 april 1904

² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 april 1904

³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 april 1904

⁴ I uppsatsen kommer jag att variera begreppsanvändning när det gäller fångarnas misskötsamhet. Orsaken till detta är främst att alla de handlingar som ledde till rapporter inte ryms under ett enda begrepp. Disciplinbrott kan vara ett passande begrepp om en fånge är oförskämnd mot en vaktkonstapel, ett fall av misshandel beskrivs bättre som ett brott och ett obefogat klagomål som ett normbrott. Begreppsvariationen förbättrar också uppsatsens språk. Om jag dock skulle välja endast ett begrepp vore det normbrott då de allra flesta förseelserna är av ringa karaktär och rapporteringen kring dem tämligen godtycklig.

arbetat som kriminalvårdare⁵. Om jag jämför med mina egna erfarenheter härifrån är det inte skillnaderna som jag förvånas över utan likheterna. Likheter hittar man i så vitt skilda saker som hur förhören genomförs, vilka normbrott som var representerade⁶ och det mest viktiga för denna uppsats: hur fången agerar vid förhöret. Man ska dock inte överdriva likheterna, givetvis finns det stora skillnader. Men mot bakgrund av hur mycket det övriga samhället förändrats lyser kontinuiteten betydligt starkare. Kanske kan det finnas något mer allmänmänskligt, som till stor del korsar tid och rum, i hur människor agerar då de tvingas redogöra för sina normbrott under hotet av ett disciplinärt system.

I denna uppsats har jag för avsikt att undersöka vad det var för normbrott som fångarna på tvångsarbetsanstalten i Karlskrona begick och hur bakgrunden till dem såg ut. Uppsatsens huvudsakliga fokus ligger dock på fångarnas agerande vid förhören som följde efter normbrotten. Här kommer jag att analysera deras redogörelser med hjälp av den kriminologiska *neutraliseringsteorin*.

Undersökningsobjektet är tvångsarbetsanstalten i Karlskrona under tidigt 1900-tal. Det bör redan här nämnas att denna anstalt hade ett speciellt klientel då fångarna där hade brutit mot 1885 års lösdriverilag. Denna lag drabbade endast personer som saknade arbete och förmögenhet. Om de dessutom gjorde sig skyldiga till ett beteende som på något sätt ansågs som störande för den allmänna ordningen eller säkerheten kunde de dömas till straffarbete.⁷

I uppsatsen kommer tvångsarbetsanstalten att behandlas utifrån en större kontext av frihetsstraff. Detta innebär att jag kommer att jämföra fångarnas beteende på Karlskronaanstalten med uppgifter från den allmänna fängelsehistoriska litteraturen. Det är främst normbrotten och agerandet i samband med förhör som står i fokus, och inte så mycket bakgrunden till varför de befinner sig i fängelset.

Då den svenska fängelsehistoriska litteraturen domineras så pass mycket av det foucaultianska perspektivet⁸ vill jag också lyfta fram uppsatsens värde i att föra in nya

⁵ Detta arbete har jag utfört under åren 2007-2010. Den sammanlagda arbetstiden uppgår till ungefär ett år. Under denna tid har jag suttit med i ett 30-tal förhör.

⁶ Även om reglerna idag ser helt annorlunda ut är typen av normbrott ofta lika. Den vanligaste typen av misskötsamhet då som nu är relaterat till fångens uppförande.

⁷ Nilsson, Roddy. 2003. *Kontroll, makt och omsorg: Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780-1940*. Lund: Studentlitteratur, s. 219

⁸ Ett perspektiv som utgår från Foucaults teorier kring diskurser, makt, disciplinering m.m. Se exempelvis avhandlingarna: Söderblom, Tomas. 1992. *Horan och batongen: Prostitution och repression i folkhemmet*. Stockholm: Gidlunds Bokförlag; Nilsson, Roddy. 1999. *En välbyggd maskin en mardröm för själen: Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet*. Lund: Lunds University Press; Lundahl, Pia. 2001. *Intimitetens villkor: Kön,*

perspektiv och teoretiska ingångar. Min avsikt med uppsatsen är inte att gå emot Michel Foucault och den forskning som inspirerats av honom utan att bredda forskningsfältet. Nya teorier och perspektiv kan synliggöra andra aspekter av fängelsehistoria. En alltför stor teoretisk ensidighet riskerar att leda till ett visst tunnelseende. I ett sådant blickfång framträder inte problemet i hela dess komplexitet utan enskilda delar riskerar att framträda desto tydligare på bekostnad av andra.

1.1 Syfte och frågeställning

Då människor hamnar i situationer där de tvingas redogöra för sina normbrott konstruerar de vanligen en strategisk berättelse. Denna konstruktion har för avsikt att antingen förringa överträdelsen eller att omintetgöra den helt. Inom den minutiöst reglerade vardag som råder inom fängelser uppstår dessa situationer ofta. Många intagna har befunnit sig i en situation där de konfronteras med en rapport om misstänkt misskötsamhet. Under de förhör som upprättas vid en sådan rapport är min erfarenhet att den anklagade i allmänhet begagnar sig av olika strategiska redogörelser för att antingen förmildra eller helt befria sig från den aktuella anklagelsen.

Med denna moderna erfarenhet i ryggen har jag för avsikt att undersöka hur dessa moraliska redogörelser såg ut vid tvångsarbetsanstalten i Karlskrona under 1900-talets första decennium⁹. I den empiriska undersökningen kommer jag att använda mig av den så kallade neutraliseringsteorin. Denna har sitt ursprung inom kriminologin men har använts inom en mängd andra forskningsområden, som exempelvis Förintelseforskning¹⁰ och vid studier av övergrepp inom vården. Jag har dock inte kunnat hitta ett enda exempel på där den används av historiker. Ett av uppsatsens syften blir därmed att pröva denna ur ett historievetenskapligt perspektiv obrukade teori på ett historiskt källmaterial och utröna dess värde i detta sammanhang.

Uppsatsen har också stor potential då det gäller en fördjupad förståelse för hur människor agerar då de tvingas redogöra för sitt normbrott under institutionellt tryck. Här kan

sexualitet och berättelser om jaget. Lund: Lunds universitet; Svensson, Kerstin. 2001. *Istället för fängelse: En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård*. Lund: Lunds universitet

⁹ Jag har huvudsakligen två motiv till att jag valde att undersöka 1900-talets första decennium. Det första var att perioden framstod som mindre belyst då jag höll på med inläsningen. Det andra var min personliga fascination för sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Bland de stora omvandlingarna i samhället, både materiellt och idémässigt, framstod praktiken inom fängelserna som en anomali. Svenskt 1900-tal och sådant som prygelstraff och hårt nattläger skär sig på något sätt även om jag är medveten om det anakronistiska i detta synsätt.

¹⁰ Den förintelseforskning jag refererar till här har inte bedrivits av historiker utan av kriminologer och sociologer.

undersökningen ses som en fallstudie som kan användas i komparation med liknande undersökningar inom andra institutioner, till exempel militärförläggningar, kloster eller skolor: egentligen alla typer av institutioner där ett disciplineringsystem använts.¹¹

Slutligen kommer uppsatsen också inledningsvis innehålla en undersökning där de aktuella överträdelserna inom anstalten undersöks och sätts in i sitt sammanhang. Här vill jag få reda på vad det var som fick fångarna på Karlskronas tvångsarbetsanstalt att begå normbrott trots det stränga disciplinära systemet. I denna undersökning blir det också intressant att utifrån en studie av fängelsehistorisk litteratur sätta in de aktuella normbrotten i ett större sammanhang.

Det övergripande syftet är alltså att dels undersöka bakgrunden till normbrotten, dels att ta reda på om fångarna använde sig av olika typer av neutraliseringar vid förhören och hur i så fall dessa gestaltade sig. Dessutom har jag för avsikt att undersöka om de intagna hade någon framgång med deras neutraliseringssträvanden. De rent konkreta frågeställningarna för att svara på detta lyder som följer:

- Vilka anledningar framträder, i förhörsprotokollen, till att normbrott begicks?
- Använde sig fångarna av olika typer av neutraliseringstekniker i förhören då de var misstänkta för normbrott?
- Vilka av teknikerna användes i så fall och hur manifesterade sig detta användande?
- I vilken utsträckning lyckades fångarna neutralisera normbrotten?

1.2 Metod

Det huvudsakliga arbetsmomentet i denna uppsats är kvalitativt och består av en närläsning av förhörsprotokoll. De som studeras i uppsatsen upprättades under perioden 13 juni 1903 – 19 augusti 1909¹² vid Karlskrona tvångsarbetsanstalt.

¹¹ Jag tänker här främst på de "totala institutionerna", ett begrepp som jag lånat från Erving Goffman som var en amerikansk professor i antropologi och sociologi. Han definierade totala institutioner som följande: "en plats att bo och arbeta på, där ett stort antal människor i en likartad situation lever ett instängt och formellt administrerat liv tillsammans under en längre tid, avskurna från samhället utanför." Goffman, Erving. 1973 (1961). *Totala institutioner*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag, s. 9

¹² Anledningen till att det blev just dessa datum har att göra med att jag började arbeta med en arkivserie som startade 13 juni 1903. Slutdatumet blev satt då jag hade gått igenom 300 förhörsprotokoll som handlade om fångars normbrott. Det var egentligen tänkt att undersökningsperioden skulle utsträcka sig till hela 1900-talets första decennium. Källmaterialet blev dock ohanterligt stort utifrån de rådande tidsramarna. De aktuella tidsmässiga avgränsningarna kan anses okonventionella men det finns inget som säger att ett material som sträcker sig från ett årsskifte till ett annat skulle vara mer fördelaktigt.

I den första delen av arbetet har jag för avsikt att identifiera olika kategorier av normbrott och anledningarna till att misskötsamheter begicks. Kategorierna kommer först att redovisas kvantitativt. Sedan kommer de vanligaste och de mest intressanta¹³ anledningarna till normbrotten att presenteras tematiskt. De aktuella anledningarna kommer också att sättas in i ett större sammanhang genom komparationer med vad som kommit fram tidigare i fängelsehistorisk forskning.

Då det gäller uppsatsens huvudområde, de strategiska redogörelserna kring normbrott, kommer jag att använda mig av neutraliseringsteorin som ett raster för att identifiera de olika neutraliseringsteknikerna i protokollen. Dessa kommer sedan att först redovisas kvantitativt för att läsaren ska få en uppfattning om hur representativa de olika teknikerna var. Jag kommer sedan att gå vidare med att behandla varje teknik för sig. Här kommer jag att beskriva hur tekniken tog sig uttryck i fångarnas redogörelser mer allmänt, men även exemplifiera med några fördjupade redogörelser kring enskilda fall.

I uppsatsen kommer jag att behandla alla förhørsprotokoll som en sammanhängande enhet även om det i dem hänvisas till tidigare icke-nedteknade förhör eller utfrågningar. Det är varken möjligt eller av större vikt att behandla dessa för sig. Svårigheterna ligger i att de endast tas upp ibland och då ytterst kortfattat. Vid andra tillfällen kan man endast ana sig till att det rör sig om en sådan tidigare utfrågning.

Slutligen bör det påpekas att jag genom hela arbetets gång kommer att använda mig av mina moderna erfarenheter som kriminalvårdare där de bedöms som relevanta att ta upp.

1.2.1 Källmaterialet

I denna uppsats använder jag som nämnts huvudsakligen en typ av källmaterial nämligen förhørsprotokoll. Dessa protokoll nedskrevs i samband med att man höll förhör med en fånge som var anmäld för misskötsamhet. Förhören inleds alltid med vilka som var närvarande samt den rapport som utgör underlaget för den aktuella situationen. Det allra vanligaste är att någon ur personalen anmält en fånge. Det finns dock undantag där fångar anmält fångar, vakter anmält vakter eller fångar anmält vakter. Ett standardförhör innehåller vanligen följande delar: rapport, vittnesmål samt beslutad påföljd och motiveringen därtill. Förhören brukar inte vara längre än 2-3 sidor långa.

Vad det gäller förhørsfrekvensen så varierar den en hel del, det kan dröja flera veckor, i

¹³ Med detta menar jag de normbrott som jag utifrån litteraturen eller personlig erfarenhet anser mig kunna åstadkomma en givande analys och teoretisering av. Tyngdpunkten ligger dock på de mer representativa normbrotten.

något enstaka fall mer än en månad, mellan förhören men det kan också genomföras tre stycken under samma dag. Etnologen Pia Lundahl framhåller att detta fenomen kan tolkas som ett utslag för en ordningshållande ambition hos fängelseledningen som varierar i styrka. Då ordningen ansågs hotad steg rapporteringsfrekvensen för att återställa kontrollen.¹⁴ Detta är nog i stor utsträckning en giltig förklaring även i mitt fall och den stämmer dessutom överens med mina egna erfarenheter. Då en anstaltsavdelning börjar anses som stökig brukar personalen prata ihop sig om att något måste göras vilket brukar leda till att rapporteringsbenägenheten ökar avsevärt. Det som talar emot att det skulle förhållas sig på detta sätt är att rapporterna ändå i de allra flesta fall är väl utsprida över året och i majoriteten av fallen kommer en och en.

Det totala antalet rapporter som används i uppsatsen är 300. Då har jag rensat bort sju stycken som var riktade mot personalen och en som tillkommit på grund av ett genomfört självmord.¹⁵ De resterande 300 förhørsprotokollen handlar om fångar som anmälts för misskötsamhet av olika slag.

1.2.2 Källkritik och förhållningssätt till empirin

Då man undersöker användandet av neutraliseringstekniker vid förhören får protokollen karaktären av kvarlevor. De är ett direkt resultat av den historiska händelsen. Att protokollen skulle utgöra renskrivna varianter av anteckningar som nedtecknats vid förhöret anser jag vara mindre troligt. Den bedömningen gör jag mot bakgrunden av alla de stavfel, överstrykningar och infogade meningar som ger ett intryck av att texten nedskrivits i hast.

Förhørsprotokollen kommer dock inte bara användas som kvarlevor. Då anledningarna till normbrotten undersöks får de karaktären av berättande källor. Men det handlar inte om källor som passerat genom flera förmedlande länkar. De centrala aktörerna vid normbrottet, vanligen en fånge och en vaktkonstapel, är också de som deltar och vittnar under förhöret. Närhetskriteriet utgör vanligen inte heller något större problem då normbrotten brukar behandlas antingen samma dag eller någon dag efter de inträffade.

¹⁴ Denna tolkning av den ojämna förhørsfrekvensen är influerad av historikern Tomas Söderblom. Han har i sin avhandling tolkat variationerna i antalet rapporter vid tvångsarbetsanstalten i Landskrona, under mellankrigstiden, som just ett utslag av tillfälliga förhårdningar i disciplineringspraxis då ordningen var hotad. Lundahl 2001 s. 41-42; Söderblom 1992 s. 87

¹⁵ Några misskötsamheter kunde inte fastställas i samband med denna händelse. Karlskrona Centralfängelns arkiv, A1:8, 26 december 1907

Det finns åtskilliga problem med att använda det aktuella källmaterialet. Det mest uppenbara är dess ensidighet. Det vi får läsa i protokollen är i väldigt stor utsträckning fängelsepersonalens version av vad som hänt: undantagen utgörs av de direkta citat¹⁶ som ibland görs kring fångarnas uttalanden i samband med förhöret. Tendenskriteriet är oerhört viktigt att ta i beaktning vid läsandet av protokollen. Man bör vara medveten om att protokollen återger en mycket begränsad version av vad som sades i samband med förhören. Utrymmesmässigt brukar fångens uttalanden inte ta upp mer än ungefär en tjugondel till en tiondel av protokollet. I många fall framgår det också att det bedrivits förhör eller utfrågningar före det nedtecknade förhöret. Man har anledning att misstänka att åtskilliga, kanske till och med majoriteten, av neutraliseringarna genom detta förfarande döljs för en nutida läsare.

Det är viktigt att understryka att det som undersöks i det aktuella materialet är hur neutraliseringsteknikerna uppenbarar sig i protokollen för en nutida läsare. Det är vanligen inte möjligt att uttala sig om det var fångens intentioner att neutralisera det aktuella normbrottet eller om det endast handlar om en redogörelse kring hur han faktiskt upplevt det skedda. I uppsatsen återfinnas alltså även ”omedvetna neutraliseringar” som endast är sådana i konstruktion och inte i intention. Det aktuella källmaterialet ger inga eller ytterst bristfälliga insikter i hur fångarna tänkte kring neutraliseringarna. Att skilja på de fall där den anklagade trodde på den redogörelse han lämnade och de som bestod av medvetna lögnar är oftast inte möjligt. Därför har jag valt att generellt förhålla mig till neutraliseringarna som konstruktioner. Som en konstruktion är de möjliga att identifiera utan att läsaren behöver göra några direkta anspråk på att kunna nå fångens inre tankar kring dem. Även om mitt övergripande förhållningsätt är att arbeta med neutraliseringarna som konstruktioner kommer inte diskussionen kring intentionella neutraliseringar att överges. Där källmaterialet öppnar för ett sådant förhållningsätt och analysen bedöms som givande kommer det att appliceras. Alla neutraliseringar som förekommer i uppsatsen är alltså åtminstone neutraliseringar i sin konstruktion. Denna egenskap innebär att läsaren av dokumenten kan identifiera dem som neutraliseringstekniker. Om fången betraktade sina uttalanden som lögnar eller sanning påverkar inte neutraliseringens karaktär av konstruktion. En berättelse som upplevs som sann kan vara lika neutraliserande som en uppdiktad.

¹⁶ En viss reservation för äktheten bör dock göras. Man kan inte vara fullständigt säker på att citaten är korrekt återgivna. Jag bedömer dem dock som mycket trovärdiga då språket som används vanligen skiljer sig markant från det övriga protokollet. Dessutom kunde misskötsamheter i tjänsten, här i form av ett slarvigt eller felaktigt protokollförande, ligga en vaktkonstapel till last då befordran fördes på tal.

Mina intryck från moderna förhörssituationer är att de flesta neutraliseringarna innehåller stora delar av sanning. Ibland vävs det in lögn i dessa redogörelser, andra gånger är de selektiva genom att lämna ute vissa saker medan andra lyfts fram och betonas extra mycket. Fångens uppfattning av sanningen kring normbrottet brukar heller inte vara huggen i sten. Den är tämligen dynamisk på så sätt att den förändras genom sådana faktorer som tid, andras vittnesmål och den egna tankeprocessen. Då man närvarar vid förhör kan det betraktas som en deltagande observation.¹⁷ Denna metod ger helt andra möjligheter än studiet av de förhållningsprotokoll som används i uppsatsen. Möjligheten att skilja på olika typer av neutraliseringsförfaranden är betydligt större. Man kan prata om intentionella och icke-intentionella neutraliseringar, om redogörelser som är selektiva, uppbyggda, vinklade etc. Jag ska presentera de intentionella neutraliseringarna som ett belysande exempel.

De intentionella ”neutraliseringsförfarandena” kan se mycket olika ut. Den strategiska redogörelsen kan vara genomtänkt och noga planerad, men den kan också uppstå tämligen spontant vid förhöret. Jag har suttit med i flera förhör på kriminalvården där det varit helt uppenbart att den anklagade jobbar för fullt för att lämna en redogörelse som är allt annat än sann. Detta kan få ett processuellt förlopp där den anklagade börjar med en redogörelse som innehåller en hög grad av osanning¹⁸ för att genom processens gång pröva sig fram och successivt närma sig en berättelse med betydligt högre sanningshalt. Det kan gå till så att fången prövar sig fram utifrån en hög neutraliseringsnivå för att sänka ambitionen när han märker att redogörelsen inte tillskrivs någon trovärdighet. Något liknande har jag kunnat uttolka ur vissa av förhållningsprotokollen. Utifrån deras karaktär som selektiva, standardiserade och begränsade i omfång går denna process dock endast att skimra bitvis. Detta är tyvärr fallet med åtskilliga aspekter av förhören som exempelvis tidigare utfrågningar och förhör och sådana summariska nedteckningar som ”kunde icke förebära någon giltig ursäkt” eller ”sökte göra troligt”.¹⁹ Vad som döljer sig bakom dessa standardiserade fraser är inte möjligt att veta.

Ett generellt intryck när det gäller de mer omfångsrika strategiska redogörelserna kring normbrotten är att deras fabricering i de allra flesta fall lyser igenom tämligen väl. Detta intryck har dock säkerligen en hel del att göra med källmaterialets tendensiösa sida som framställer många av fångarnas redogörelser som mindre trovärdiga.

¹⁷ Anledningen till denna längre redogörelse kring mina moderna erfarenheter är att jag, både medvetet och omedvetet, i väldigt hög utsträckning tolkar det förhållningsprotokollen utifrån dessa.

¹⁸ Sanning och osanning används här på ett mer vardagligt sätt och ska inte förstås som att jag menar att det går att fastställa en absolut och objektiv sanning.

¹⁹ Se t.ex. Karlskrona Centralfångelses arkiv, A1:7, 12 augusti 1903; 19 december 1903; 15 augusti 1904

En mycket viktig fråga är hur stor personalens benägenhet att tro på fången var. Ett citat från den så kallade *Penal Servitude Commission* (1879) i England kan ge en tankeställare: "When a man becomes a convict he is necessarily placed in such a position that under no conceivable circumstances is his word to be believed as compared with a free man."²⁰ I stor utsträckning skulle jag vilja påstå att detta citat gäller även för tvångsarbetsanstalten i Karlskrona. Fångar döms åtskilliga gånger mot sitt nekande. Kanske fick det många fångar att tänka att det var meningslöst att försvara sig. En fånge i det viktoriaiska England uttryckte saken på följande sätt "Whatever lie a warder may proffer is accepted as truth. Whatever truth a prisoner may proffer is held a lie"²¹. Det ligger sannolikt en smula sanning i detta även när det gäller situationen i Karlskrona. Förhörprotokollen ger dock en betydligt ljusare bild än så när det gäller fångens möjligheter att få sin redogörelse accepterad, åtminstone i viss utsträckning. En viktig faktor är här fängelsepersonalens agerande. Det faktum att flera personer ur personalen lyfter fram sådant som att de inte sett eller hört tydligt tyder på förekomsten av en vilja att vara ärliga.²² De uttalar sig också ett flertal gånger till fångars försvar genom att lyfta fram sådant som förmildrande omständigheter.²³ Att fängelsedirektören också höll efter sin personal blir tydligt i de rapporter som upprättades mot dem.²⁴ Om inte vakterna reglerade sitt beteende efter direktörens vakande öga eller egna moraliska värderingar så kunde situationen bli farlig för en vakt som tog sig för stora friheter. Detta visas i uppsatsen genom de fall av misshandel som riktades mot personalen (se s. 39)

1.3 Teori

1.3.1 Neutraliseringsteorin – inledning

På grund av att neutraliseringsteorin inte använts inom historieämnet och att den har en så komplicerad historia kommer jag här att göra en ganska omfattande presentation av denna. En av poängerna med detta är att läsaren ska få en inblick i hur dynamiskt detta teoretiska verktyg är. Teorin skulle kunna jämföras med ett datorprogram som har en öppen källkod (*open source*) där användaren själv kan modifiera det efter sina behov. När det gäller mina behov kommer neutraliseringsteorin främst att användas som ett teoretiskt raster för att bringa

²⁰ Priestley 1985 s. 204

²¹ Priestley 1985 s. 204

²² Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 29 juni 1903, 2 november 1903, 20 juni 1905

²³ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 30 juni 1903, 2 november 1903, 7 november 1903, 19 januari 1904, A1:8, 8 februari 1909

²⁴ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 10 juni 1904, (b) 18 april 1904 och (c) 18 april 1904

ordning i empirin. Självklart finns det en hel del problem med den aktuella teorin och användningen. I det praktiska arbete lämnar exempelvis denna typ av kategoriserande verktyg ett ganska stort utrymme för personlig tolkning när det gäller vilka neutraliseringstekniker som kan identifieras i olika protokoll. En hel del av de tekniker som förekommer är oproblematiske att kategorisera men det finns åtskilliga som inte är det. En del passar i flera kategorier och en del passar inte i någon. När det gäller uppenbara fall av neutralisering som förekommer ett flertal gånger men saknar lämplig kategori har jag själv vidareutvecklat sådana. Detta förfarande kan anses problematiskt men att samla dem under rubriken övriga neutraliseringar är, i min mening, betydligt sämre. I konstruktionen av nya kategorier har jag haft stor användning av mina erfarenheter inom kriminalvården. En del av dessa består av direkt medverkan i förhör andra bygger på den kunskap som erfarna kriminalvårdare delat med sig av.

1.3.2 Neutraliseringsteorins ursprung

De båda amerikanska kriminologerna Gresham M. Sykes och David Matza skrev 1957 artikeln ”Techniques of Neutralisation: A Theory of Delinquency” i tidskriften *American Sociological Review*. Här lanserades neutraliseringsteorin som ett försök att förklara hur ungdomsbrottslighet uppstod. Kriminologiprofessorn Jerzy Sarnecki lyfter i boken *Introduktion till kriminologi* fram att denna teori lanserades i opposition mot Albert K. Cohens subkulturteori.²⁵ Cohen menade att arbetarklassungdomar hade svårigheter att lyckas i samhället då det genomsyrades av medelklassvärderingar som belönade ett långsiktigt nyttoinriktat tänkande. Som en reaktion på de begränsade möjlighetsstrukturerna utvecklade arbetarklassungdomar kriminella subkulturer med normer och värderingar som stod i opposition till de som genomsyrade samhället i stort.²⁶ Sykes och Matza hävdar att detta synsätt är felaktigt då även de kriminella ungdomarna omfattades av samhällets hegemoniska normstruktur. Att detta är fallet styrks med en mängd olika exempel. Bland annat framhålls det faktum att ungdomarna uppvisar skam och ånger när deras brottsliga aktiviteter uppdagas. Om ungdomarna hade internaliserats i en normstruktur som stod i rakmotsats till den etablerade vore dessa reaktioner orimliga menar författarna.²⁷ Andra argument som lyfts fram är att ungdomsbrottslingarna ofta ser upp till laglydiga individer, inte nödvändigtvis anser att de människor som följer lagen är omoraliska och att brottslighet som drabbar personer i

²⁵ Sarnecki, Jerzy. 2009. *Introduktion till kriminologin*. Lund: Studentlitteratur, s. 240

²⁶ Sarnecki 2009 s. 184-185

²⁷ Sykes & Matza 1957 s. 664

individens närhet kan mötas av stark avsky.²⁸ Att de kriminella ungdomarna reagerar på detta sätt har enligt Sykes och Matza att göra med den kultur som ungdomarna ingår i är en del av det större samhället och inte något som står utanför det.²⁹ Istället för subkulturteorin menar författarna att en stor del av brottsligheten istället kan förklaras utifrån neutraliseringstekniker. Dessa tekniker fungerar som rättfärdigande ursäkter som för individen tillfälligtvis sätter normstrukturen ur spel och möjliggör det brottsliga beteendet.³⁰

1.3.3 Omvandlingar och nya appliceringar av neutraliseringsteorin

Precis som Jerzy Sarnecki understryker i *Introduktion till kriminologi* används neutraliseringsteorin i Sykes och Matzas artikel från 1957 för att förklara hur brottsligt beteende möjliggörs. Att det här inte handlar om bortförklaringar i efterhand som Sarnecki skriver instämmer jag med men samtidigt anser jag att de båda författarna poängterar att denna användning av neutraliseringsteorin är fullt möjlig.³¹ Att så är fallet framgår bland annat av följande meningar:

[Techniques of neutralization] are viewed as following deviant behavior and as protecting the individual from self-blame and the blame of others after the act. But there is also reason to believe that they precede deviant behavior and make deviant behavior possible.³²

Här blir det tydligt att artikelns syfte är att lansera neutraliseringsteorin som ett verktyg med möjlighet att generera förståelse för hur brottslighet uppkommer. Lanseringen sker mot en bakgrund där teknikernas användning som strategiska redogörelser vid ”avvikande beteende” framstår som något som tas förgivet.

Vi ska titta närmare på en undersökning som använder sig av neutraliseringsteorin för att tolka strategiska redogörelser kring normbrott. Den aktuella undersökningen är Håkan Jönssons³³ bok *Vårdskandaler i perspektiv*. Här används neutraliseringsteorin för att bland annat problematisera de redogörelser som lämnas av aktörer som anklagats för vanvård eller övergrepp inom äldreomsorgen.³⁴ Jönsson använder inte neutraliseringstekniker för att förstå hur de möjliggör ett ”förbjudet beteende” utan för att problematisera den anklagade

²⁸ Sykes & Matza 1957 s. 665

²⁹ Sykes & Matza 1957 s. 666

³⁰ Sykes & Matza 1957 s. 666-667

³¹ Sarnecki 2009 s. 241

³² Sykes & Matza 1957 s. 666

³³ Håkan Jönssons akademiska titel är doktor i socialt arbete. Han är lektor vid Malmö högskola och dessutom forskarassistent vid Linköpings universitet.

³⁴ Jönsson, Håkan. 2006. *Vårdskandaler i perspektiv: Debatter om vanvård, övergrepp och andra missförhållanden inom äldreomsorg*. Malmö: Égalité s. 112-114, 118, 122, 129, 145

individens skildringar av det inträffade. Att så är fallet blir uppenbart i följande mening:
”Neutraliseringstekniker används för att reducera omgivningens sanktioner – fördömanden exempelvis – vid normbrott.”³⁵

Ett konkret exempel på hur neutraliseringsteorin används i studien är ett rättsfall där två vårdbiträden står anklagade för vanvård. Då det kränkande språket som de båda vårdbiträden anses ha använt mot en äldre vårdtagare tas upp i rätten försvarar sig en av de svarande genom att hävda att det tal som de använt inte skadat vårdtagaren då hon varit dement. Detta tillstånd har gjort vederbörande oförmögen att uppfatta kränkande yttranden. Enligt Jönsson kan detta försvar tolkas som en neutraliseringsteknik av kategorin ”förnekande av skada”.³⁶ Det är på detta sätt som jag kommer att använda teorin i den aktuella uppsatsen. Det kan också tilläggas att det finns en stor likhet mellan exemplet från Jönssons studie och de som avhandlas i förhörsprotokollen från Karlskrona nämligen det att det rör sig om redogörelser som lämnas under tryck av ett hotande sanktionssystem.

1.3.4 Neutraliseringsteknikerna

Totalt sett uppgår neutraliseringsteknikerna i denna uppsats till elva olika varianter. De fem första i presentationen nedanför lanserades redan 1957 i Sykes och Matzas artikel ”Techniques of Neutralisation: A Theory of Delinquency”.³⁷ De två efterföljande har hämtats från en artikel av Susan K. Tomita i tidskriften *Violence and Victims*.³⁸ Dessa följs av en kategori som skapats av Håkan Jönsson. Avslutningsvis presenterar jag de tre kategorier som jag själv konstruerat. De elva neutraliseringsteknikerna är alltså följande:

- **Förnekande av skada** (”the denial of injury”): Kriminologiska exempel på denna teknik kan vara att personen i fråga exempelvis tänker att en stöld endast var ett lån eller att den drabbade någon som var resursstark. Ett annat exempel är att gängslagsmål framställs som ett privat bråk som inte orsakar samhället i stort någon skada.³⁹ Det behöver inte alltid röra sig om ett totalt ”förnekande av skada” utan det kan också vara aktuellt med ett förminskade. Ett sådant förminskade kan i ett fängelse bestå av att en fånge exempelvis framhåller det våld han brukat som lindrigt eller att det inte åstadkom några skador.

³⁵ Jönsson 2006 s. 112

³⁶ Jönsson 2006 s. 145

³⁷ Sykes & Matza 1957 s. 667-669

³⁸ Det två neutraliseringsteknikerna som lyfts fram i Tomitas artikel är dock ursprungligen inte skapade av henne utan av sociologi professorn W. William Minor. Tomita 1990 s. 171-184

³⁹ Sykes & Matza 1957 s. 667; Hilde, Mats. 1996. *Avvikande beteende: En sociologisk introduktion*. Lund: Studentlitteratur, s. 150; Sarnecki 2009 s. 240

- **Förnekande av ansvar** ("the denial of responsibility"): Denna teknik kan gå ut på att helt enkelt visa att det som skett var en olycka. Det kan också röra sig om mer avancerade resonemang där förnekandet av ansvar sker genom att framställa sig själv som offer för omständigheter som ligger utanför individens kontroll. Sykes och Matza tar upp något som de benämner som "a 'billiard ball' conception of himself". I detta resonemang understryker vederbörande hur denne genom olika yttre faktorer hamnat i den aktuella situationen.⁴⁰ Exempel på sådana faktorer kan vara problem med hälsan, både psykiskt och fysiskt, eller att en fånge utan anledning blivit överfallen av en annan intagen.
- **Förnekande av offer** ("the denial of the victim"): Denna teknik handlar inte om att förneka ansvaret för den aktuella handlingen eller den skada den eventuellt medförde utan att den eller de som drabbades inte förtjänar offerstatus. Tekniken går ut på att framställa handlingen som rättfärdig under omständigheterna, det så kallade offret är inget offer eftersom handlingen var befogad. Denna teknik har använts exempelvis då brottsliga handlingar utförts mot homosexuella och invandrare. Sykes och Matza lyfter även fram mer specifika fall som vandalisering på grund av en orättvis lärare eller stöld i en affär som drivs av en ohederlig person. Vid användandet av denna teknik försöker individen åstadkomma en förskjutning av ansvarsfokus till den eller de som drabbats av handlingen.⁴¹ I ett fängelse kan tekniken gestalta sig så att en person på grund av ett visst handlade framställs som förtjänt av stryk eller verbala angrepp.
- **Fördömmande av fördömnarna** ("the condemnation of the condemners"): Här handlar det om att skifta fokus från sig själv till anklagarnas påstådda eller upplevda omoral. Detta kan ske genom att man framhåller att fördömnarna är "deviants in disguise" eller att de drivs av personlig ovilja mot den anklagade. Sykes och Matza nämner exempel som att polisen anklagas för att vara våldsamma och korrumperade eller att lärare är partiska individer som håller sig med favoriter. Sociologen Mats Hilde framhåller att denna teknik ger användaren en möjlighet att "glömma" de egna handlingarna.⁴²
- **Åberopande av högre lojaliteter** ("the appeal to higher loyalties")⁴³: Här handlar det om att individen framhäver krav från andra grupperingar – till exempel gäng, släktingar eller vänner – som överordnade samhällets etablerade normsystem. Det handlar inte nödvändigtvis om att individen förkastar samhällets normer, utan att det uppstår ett dilemma där personen inte kan uppfylla både samhällets krav och de från exempelvis vänner och familj. Sarnecki ger ett bra exempel på hur ett sådant krav kan gestalta sig genom följande tankeexempel "Jag var tvungen att ge honom stryk för han var dum mot mina kamrater".⁴⁴

⁴⁰ Sykes & Matza 1957 s. 667

⁴¹ Sykes & Matza 1957 s. 667; Hilde 1996 s. 150; Sarnecki 2009 s. 240-241

⁴² Sykes & Matza 1957 s. 668; Hilde 1996 s. 150

⁴³ De engelska benämningarna på de fem första teknikerna är tagna från original artikeln från 1957 medans de svenska varianterna kommer från sociologen Mats Hildes bok *Avvikande beteende*. Översättningarna är inte i alla fallen ordagranna. Sykes & Matza 1957 s. 667-669; Hilde 1996 s. 150

⁴⁴ Sykes & Matza 1957 s. 669; Sarnecki 2009 s. 241

- **Hänvisning till kunskap och okunskap**⁴⁵: Att referera till att andra också visste om vad som pågick kan anses förmildrande och minska den anklagades skuld. De andra informerade aktörerna kan ha ansetts gett sitt tysta medgivande och kan därmed betraktas som delaktiga i skulden. Att hänvisa till att man inte visste att det aktuella beteendet var förbjudet kan vara en förmildrande omständighet. Jönsson menar att det i alla fall kan bedömas som mindre omoraliskt att begå ett fel på grund av okunskap.⁴⁶
- **Nödvändighetens försvar** ("the defence of necessity"): Denna neutraliseringsteknik går ut på att handlingen framställs som nödvändig utifrån rådande omständigheter.⁴⁷
- **Jämförelsen med en god inriktning**⁴⁸ ("the metaphor of the ledger"): Här handlar det om att en person anser sig ha samlat på sig så många goda handlingar att avvikande och illegala handlingar framstår som förlåtliga.⁴⁹
- **Det partiella erkännandet**: Denna teknik grundar sig på den erfarenhet som jag fått genom kriminalvårdaryrket. Den går ut på att fången gör vissa erkännanden för att med större trovärdighet kunna förneka andra delar av anklagelsen. Tekniken verkar aldrig som helt neutraliserande utan målet är att försöka åstadkomma en förminskning av normbrottets allvar. Ett exempel kan verka belysande. Då en visitering av en cell leder till att personalen hittar ett otillåtet föremål⁵⁰ brukar fången som bor där erkänna innehavet. Han brukar dock neka till att han smugglat in föremålet och istället påpeka att det var något som han hittade innanför murarna.
- **Ångrandets försvar**: Att fången visar ånger vid ett förhör och ber om ursäkt förmedlar en känsla av avståndstagande, genuin eller spelad, från det aktuella normbrottet. Detta kan verka förmildrande på så sätt att personalen betraktar misskötsamheten som en isolerad händelse och inte något genomgående drag hos fången. Underdånighet och ånger är ett sätt att bekräfta institutionen och dess verksamhet som öppnar möjligheten för personalen att agera förlåtande.
- **Det sviktande minnet**: Denna neutralisering handlar om att inte kunna minnas normbrottet eller delar av det. Det rör sig ofta om vad som kan beskrivas som ett latent förnekande. Då det är minnet som sviker framställs detta förnekande som ofrivilligt. Om normbrottet exempelvis rör olämpliga uttalanden som tas upp vid förhöret skulle ett sviktande minne kunna vara ett sätt att inte beblanda sig med dem eller att ta avstånd från dem. En annan viktig aspekt är att om den misstänkte inte kunde minnas sina uttalanden ökar trovärdigheten att det skett i ett tillstånd av förargelse och att yttrandena inte bär på någon djupare mening. Tekniken kan också plantera ett visst tvivel i anklagelsens riktighet.

⁴⁵ Läsaren reagerar säkerligen på att denna kategori rör sig om två olika typer tekniker. Det är egentligen en sak att hänvisa till att även andra visste och en helt annan att poängtera sin egen okunskap. Håkan Jönsson som konstruerat kategorin har dock presenterat dem tillsammans på ett fungerande sätt som jag lät mig inspireras av. Se Jönsson 2006 s. 114-115

⁴⁶ Jönsson 2006 s. 114

⁴⁷ Tomita 1990 s. 178; Jönsson 2006 s. 113

⁴⁸ Den aktuella översättningen är hämtad från Håkan Jönsson se Jönsson 2006 s. 113

⁴⁹ Tomita 1990 s. 178; Jönsson 2006 s. 113-114

⁵⁰ I det moderna fängelset kan det vara allt från tabletter till någon form av vapen. När det gäller tvångsarbetsanstalten i Karlskrona är ett framstående exempel tobak.

De neutraliseringstekniker vi gått igenom ovan kommer att problematiseras mer i samband med analysen av källorna. Då neutraliseringsteorin tillämpas i uppsatsens analysdel kommer det också att bli mer uppenbart hur de olika kategorierna är tänkta att användas.

1.3.5 Exempel på användningen av neutraliseringsteorin

I detta avsnitt har jag för avsikt att presentera två exempel på användningen av neutraliseringsteorin som demonstrerar dess giltighet för historieämnet. De båda exemplen hittar vi inom Förintelseforskningen. Den amerikanske sociologen Alexander Alvarez har lyft fram teorin i sin artikel ”Adjusting to Genocide”. Här använder han den för att undersöka hur vanliga människor kunde sätta sitt internaliserade normsystem ur spel och delta i folkmordet.⁵¹ Ett av textens uttalade syften är att åskådliggöra hur traditionell kriminologisk teori kan vara värdefull inom det aktuella ämnet.⁵² Detta syfte ligger i linje med ett av mina motiv med uppsatsen, nämligen att introducera neutraliseringsteorin som ett värdefullt redskap inom ämnet historia.

Då Alvarez artikel fokuserar på hur neutraliseringstekniker möjliggör ett visst beteende och inte de strategiska redogörelserna efteråt har den dock ett begränsat värde för uppsatsen. Trots det blir det uppenbart när jag läser artikeln att Alvarez hade kunnat lyfta fram neutraliseringsteknikerna som centrala inslag i flera av de redogörelser som förekommer. Detta kan exemplifieras med följande stycke:

Eichman and Stragel’s belief that they were innocent of wrongdoing because they were only following orders allowed them to reconcile their horrific actions with their normative values and facilitated the maintenance of a conventional self-concept. Although it has been argued that this was merely a postwar defense designed to exculpate guilt and protect them from retribution during the war crime trials, the technique was evidently used throughout the Holocaust.⁵³

Det problematiska i ovanstående stycke är egentligen inte att fastställa att neutraliseringstekniker användes i strategiska redogörelser efter kriget. Det som författaren måste argumentera för är att de även går att spåra tillbaka till de ursprungliga handlingarna och att de där fungerade som en teknik som möjliggjorde dem.

Den israeliska kriminologen Moshe Hazani visar i en artikel hur neutraliseringsteorin äger giltighet även utanför den kriminologiska arenan. Författaren har gått så långt i sin tilltro till teorin att han valt att ge artikeln titeln ”The universal applicability of the theory of

⁵¹ Alvarez 1997 s. 141-143, 150

⁵² Alvarez 1997 s. 144

⁵³ Alvarez 1997 s. 158

neutralization”.⁵⁴

För att styrka utsagorna kring denna användbarhet har Hazani använt sig av neutraliseringsteorin vid undersökandet av hur unga tyska studenter och akademiker hanterar minnet av Förintelsen. Hans studie visar att personerna i fråga använde sig av flera av de neutraliseringstekniker som Sykes och Matza lanserade 1957.⁵⁵ Under de längre samtal som Hazani genomförde med de unga tyskarna användes bland annat argument som låg i linje med tekniken ”fördömmande av fördömarna”. Här kunde exempelvis de allierades rätt att döma tyskarna ifrågasättas mot bakgrunden av att de själva hade begått brott i samband med kriget.⁵⁶ En annan teknik som användes var ”nödvändighetens försvar” då det framhölls att övergreppen utfördes av personer som annars själva hade fått sätta livet till.⁵⁷

När det gäller tekniken ”förnekande av offer” har Hazani delat upp den i två delar. Den första av dessa handlar om att offret förvägras offerstatus genom att handlingen ses som legitim medan den andra dämpar offerstatusen genom att exempelvis abstrahera det konkreta.⁵⁸ Det som antyds i texten är att man genom att undvika de detaljerade beskrivningar som levandegör människor i det förflutna kan upprätthålla en emotionell distans. Hazani skriver också att många av de han förde samtal med var införstådda gällande sin oförmåga att på ett mer konkret plan förstå Förintelsen.⁵⁹

Utöver de två exempel vi belyst närmare här har neutraliseringsteorin använts inom en stor mängd olika områden som sträcker sig från aborter och fildelning till tjuvjakt.⁶⁰ Människor verkar ha ett behov av att neutralisera sina normbrott oavsett vad de består av och i vilken kontext det än gäller⁶¹. Att den historiska människan skulle ha varit annorlunda har jag svårt att tro. Det som förändrats är nog rimligen inte behovet av att neutralisera utan vilka metoder som kunde användas därtill. Jag skulle vilja hävda att den universella användbarheten som Moshe Hazani skriver om även kan utsträckas till historien.

⁵⁴ Dess fullständiga titel är “The universal applicability of the theory of neutralization: German youth coming to terms with the Holocaust: An empirical study with theoretical implications”. Hazani 1991 s. 135, 138

⁵⁵ Hazani 1991 s. 135, 138

⁵⁶ Hazani 1991 s. 135, 143

⁵⁷ Hazani 1991 s. 135, 140

⁵⁸ Hazani 1991 s. 135, 141

⁵⁹ Hazani 1991 s. 135, 141

⁶⁰ Eliason & Dodder 1999 s. 233-252; Brennan 1974 s. 358-365; Hinduja 2007 s. 187-204

⁶¹ Förutsatt att den aktuella situationen gör handlingen till just ett normbrott.

1.3.6 Övrig teoretisk inspiration

Mitt sätt att se på frihetsberövande straff har i stor utsträckning påverkats av de båda teoretikerna Michel Foucault och Erving Goffman. Därför kommer jag ge en kort presentation av dem och säga något om vad de betytt för uppsatsen. Först och främst vill jag klargöra att varken Foucault eller Goffman kommer att genomsyra uppsatsen i dess helhet. Istället har de kommit att fungera som teoretiska verktyg och förståelseramar som jag plockar fram när jag upplever dem som givande. En fängelsehistorisk uppsats bör på något sätt förhålla sig till Foucault, dock inte nödvändigtvis Goffman då han inte haft samma genomslag inom just denna forskning. De båda teoretikernas betydelse för uppsatsen kommer främst bli märkbar i uppsatsens slutskede. Detta beror på att min intention huvudsakligen är att ställa uppsatsens resultat i komparation med deras forskning. På så sätt tar uppsatsen ställning till, även om den huvudsakligen inte utgår från, två av de mest inflytelserika individerna inom fängelsehistorisk forskning.

1.3.6.1 Michel Foucault – introduktion

I sin bok *Övervakning och straff* skriver den franska idéhistorikern och filosofen Foucault om hur det disciplinära samhället successivt kom att formeras under 1600- och 1700-talet. Disciplinen fungerade som en maktteknik för att skapa de nyttiga individerna.⁶² För att befästa denna disciplin och kontrollera att människorna formerades till väldresserade och användbara kroppar behövdes *övervakning*. Just denna övervakning kom att bli ett centralt inslag i många av samhällets viktigaste institutioner som armén, skolan och sjukhuset. Foucault använder sig av begreppet panoptismen för att beskriva den essentiella roll som övervakning kom att få under 1700-talet. Ordet panoptismen bygger på filosofen Jeremy Benthams idéer kring det idealfängelse (Panopticon) han beskrev i en serie brev år 1787.⁶³ Den centrala idén med Panopticon var att den arkitektoniska konstruktionen gick ut på att den intagne hela tiden kunde vara övervakad. Fångnen skulle inte själv kunna avgöra när han var det, och när han inte var det, vilket skulle leda till en situation där han potentiellt var det hela tiden.⁶⁴ Denna princip gick ut på att se men inte synas. I linje med Bentham⁶⁵ framhöll

⁶² Foucault, Michel. 2003 (1975). *Övervakning och Straff*. Lund: Arkiv Förlag s 210, 216

⁶³ Brevet finns publicerad på svenska i; Bentham, Jeremy. 2002 (1787). *Panopticon: En ny princip för inrättningar där personer övervakas*. Nora: Nya Doxa

⁶⁴ Foucault 1987 (1975) s 201-202

⁶⁵ Bentham framhöll redan från början hur tillämplig panopticon-principen var. Han skrev att den kunde användas för "att straffa de oförbätterliga, vakta de vansinniga, reformera de fördärliga, hålla de misstänkta fängslade, sysselsätta de lata, försörja de hjälplösa, bota de sjuka, undervisa de friviliga [...]". Bentham, Jeremy. 2002 (1787). *Panopticon: En ny princip för inrättningar där personer övervakas*. Nora: Nya Doxa s 54

Foucault hur denna övervakande princip var funktionell inom ett flertal av samhällets viktigaste institutioner. Foucault ser också panoptismen som en maktteknologi som genomsyrar samhället i stort.⁶⁶ Han menar att det disciplinära samhället kännetecknas av panoptismen som tvångsmetod.⁶⁷ Denna övervakande teknologi och dess disciplinerande verkan blir som mest renodlad inom fängelserna som kom att växa fram som den dominerande påföljden under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Fängelset som låg i fas med den övriga samhällsomvandlingen var enligt Foucault bara ”en litet striktare kasern, en litet hårdare skola, en litet dystrare verkstad”⁶⁸. Inom denna totalitära institution samlades alltså inslag som redan genomsyrade det övriga samhället. I fängelset blir dessa redan existerande samhällsdrag mer renodlade och förstärkta. Fånge är ett objekt som ska bearbetas, disciplineras och förändras till en nyttig kropp. Kring detta objekt utvecklas också ett vetande som hela tiden förstärker makten.⁶⁹ I fängelserna utvecklas en närmast biografisk kunskap kring fången som nedtecknas i olika akter.

Inom fängelseinstitutionen råder det ett synnerligen asymmetriskt maktförhållande. Personalens övermakt befästs genom mekanismer för repression och bestraffning. Foucault poängterar också att straffets kvalitativa innebörd avgörs av personalen då de utrustats med ”ett system av bestraffningar och belöningar”.⁷⁰ I min uppsats är det den bestraffande delen av personalens regleringsarsenal som står i fokus.

Om man relaterar neutraliseringsteknikerna till Foucaults bok kan de ses som ett sätt att göra motstånd mot ett asymmetriskt maktförhållande. Teknikerna kan förstås som metoder för fången att påverka, styra eller opponera sig mot personalens kvalitativa styrning av fängelsestraffet. På samma sätt kan det också förstås i relation till vetandet, fången vill kontrollera dess innehåll.

1.3.6.2 Erving Goffman – introduktion

Erving Goffman (1922-1982) var en framstående amerikansk professor i sociologi och antropologi. I hans klassiska studie *Totala institutioner* (1961) använde sig Goffman av den deltagande observationen. Målsättningen var att få en inblick i den sociala värld som omgav den intagne på en total institution och hur denna upplevdes av den drabbade.⁷¹ Boken *Totala institutioner* handlar inte huvudsakligen om fängelser utan det är främst ett mentalsjukhus

⁶⁶ Foucault 1987 (1975) s 204, 217

⁶⁷ Foucault 1987 (1975) s 223

⁶⁸ Foucault 1987 (1975) s 235

⁶⁹ Foucault 1987 (1975) s 225, 235, 238, 253

⁷⁰ Foucault 1987 (1975) s 247-248

⁷¹ Goffman 1973 (1961) s 7

som står i fokus⁷². Begreppen och teorierna som presenteras i studien är dock inte bundna till just mentalsjukhus utan är tänkta att kunna användas vid studiet av andra totala institutioner. Detta blir uppenbart då Goffman använder sig av exempel från en mängd olika sådana som t.ex. kloster, militärförläggningar och fängelser.⁷³ Det som står i fokus i boken är den intagnes erfarenheter av och förhållningsätt till den institutionella verkligheten. Frågan som ställs är hur människan anpassar sig till en värld som präglas av inneslutning, auktoritär styrning och en minutiöst detaljreglerad vardag.⁷⁴

1.3.6.3 *Identitetsutrustning*

Goffman skriver om något han kallar för identitetsutrustning. Då en nyintagen person anländer till en anstalt får han lämna ifrån sig sina personliga kläder och ägodelar för att ta emot den utrustning som institutionen tillhandahåller. Goffman identifierar denna praktik som en intagningsprocedur där individen utsätts för en rollförlust genom att han berövas de föremål som utgör viktiga personlighetsstödande artefakter.⁷⁵ Det som sker är en form av avpersonifieringsprocess där individen lämnar en identitetsutrustning för att kunna träda in i en ny roll med en ny identitetsutrustning. Detta berövande kan göra den intagne oförmögen att ”visa sin normala bild av sig själv för andra”⁷⁶. Att göra den intagne till materiellt beroende är enligt Goffman ett mycket effektivt sätt att skapa underordning.⁷⁷ Det hela skapar en institutionskultur som i boken karaktäriseras som ”en värld kring små förmåner”.⁷⁸

1.3.6.4 *Primär och sekundär anpassning*

Goffman identifierar i sin bok en mängd olika strategier och förhållningssätt som den intagna använder sig av för att hantera den speciella situationen som råder på en total institution. Vi ska här titta närmare på de som han benämner som primär och sekundär anpassning. Den primära anpassningen utmärks av att individen agerar utifrån systemets önskemål. Denna anpassning utmärker den samarbetande individen som ”ger och mottar i en korrekt anda det som systematiskt planerats”⁷⁹. Den sekundära anpassningen handlar istället om att på illegitima sätt modifiera sin levnadssituation. Detta kan göras genom att en legitim aktivitet

⁷² Det var på ett sådant som Goffman utförde sina fältstudier.

⁷³ Goffman 1973 (1961) s. t.ex. 24, 32, 36, 40-41, 43, 48-49, 72, 75-76

⁷⁴ Goffman 1973 (1961) s. 13-15

⁷⁵ Goffman 1973 (1961) s 20-21, 24, 64

⁷⁶ Goffman 1973 (1961) s 25

⁷⁷ Goffman 1973 (1961) s 34

⁷⁸ Goffman 1973 (1961) s 43

⁷⁹ Goffman 1973 (1961) s 135

används för att uppnå andra resultat än de avsedda eller genom förbjudna medel.⁸⁰ Goffman definierar två olika typer av sekundära anpassningar. Den första är den splittrande anpassningen där klienten har för avsikt att avlägsna sig från institutionen eller ”radikalt förändra dess struktur”⁸¹. Exakt vad som avses med att radikalt förändra strukturen framgår tyvärr inte i boken. Den andra formen av sekundär anpassning är den som benämns behärskad anpassning. Här gäller det vanligen småsaker som påverkar den intagnes personliga vardag och som inte har för avsikt att bryta ner den rådande strukturen.⁸² Det kan röra sig om tillverkandet av små hjälpmedel eller att saker används till andra ändamål än de är avsedda för. Goffman exemplifierar bland annat med örngott som bildar tygpåsar och handdukar som används som mattor.⁸³ När det gäller de sekundära anpassningarna kan klientens möjligheter att utföra dem öka betydligt om han anförtros med speciella arbeten. Exempelvis har personer som jobbar i kök vanligen speciella möjligheter att ha tillgång till extra mat eller de som jobbar i tvätten ökade möjligheter när det gäller anskaffandet av rena kläder.⁸⁴

Om man relaterar neutraliseringsteorin till Goffmans studie skulle de olika teknikerna kunna ses som ett förhållningssätt eller en form av anpassning. De kan både utgöra primära och sekundära anpassningar. En neutraliserande redogörelse som framstår som korrekt och där fången bedöms som samarbetsvillig kan ur personalens synvinkel ses som en primär anpassning. Om istället neutraliseringsteknikerna används på ett sätt som upplevs som illegitimt kan personalen bedöma fångens agerande som normbrytande. En redogörelse som medvetet vinklar, förvränger eller försöker föra personalen bakom ljuset är en form av sekundär anpassning.

1.4 Forskningsläge – fängelsehistoria

Min intention med denna översikt är att försöka fånga några allmänna tendenser inom den omfattande och spretiga fängelsehistoriska forskningen. Någon heltäckande bild kommer alltså inte att presenteras. Tyngdpunkten i denna framställning kommer främst att ligga på de verk som har haft stor betydelse för uppsatsen.

⁸⁰ Goffman 1973 (1961) s 135

⁸¹ Goffman 1973 (1961) s 142

⁸² Goffman 1973 (1961) s 142

⁸³ Goffman 1973 (1961) s 147

⁸⁴ Goffman 1973 (1961) s 154-155

En forskare som varit av stor vikt för den svenska fängelsehistoriska forskningen är historikern Roddy Nilsson. Hans avhandling⁸⁵ utgör något av ett standardverk när det gäller hur frihetsstraffet utvecklades i Sverige under 1800-talet. Nilsson är strakt influerad av Michel Foucault i sin syn på straffsystemets omvandling. Detta innebär att han problematiserar humaniserings- och framgångsperspektivet genom att istället se fängelset som en stärkt och utvidgad kontroll- och disciplineringsapparat. Avhandlingen är till största delen en kartläggning av 1800-talets omfattande straffsystemsdiskurs. Läsaren leds genom detta vidsträckta kollektiva system av tankar, begrepp och försanthållanden som började formas under upplysningstiden. De tankar och idéer som styr hur straffsystemet stöps om under 1800-talet följs noggrant upp. Några dominerande teman är behovet av en ny strafflag⁸⁶, övergången från skam-, kropps- och dödsstraff till frihetsstraffet och vilken form av frihetsstraff som skulle tillämpas i landet.⁸⁷ Det är framförallt den svenska debatten⁸⁸ som dominerar i boken men det skrivs även en hel del om utländska fängelsereformatörer och fängelseteoretiker som Cesare Beccaria, John Howard och Jeremy Bentham.⁸⁹ I avhandlingen ägnas det också några kapitel åt situationen på fängelserna under 1800-talet. Två framstående undersökningsteman här är personalen på fängelserna och det interna bestraffningssystemet.

Roddy Nilsson ger i sin avhandling en god forskningsöversikt när det gäller frihetsstraffet. Han poängterar att fram till 70-talet dominerades forskningen av ett evolutionistiskt perspektiv; vilket innebar att utvecklingen betraktades som att reform efter reform hela tiden ledde till ett förändlande av frihetsstraffet.⁹⁰ Detta perspektiv möttes av stark kritik under 1970-talet. En dominerande tänkare och teoretiker inom den framväxande kritiska fängelsehistoriska forskningen var Michel Foucault. Han skrev den otroligt inflytelserika *Surveiller et Punir (Övervakning och straff)* som kom ut 1975. I denna bok ifrågasatte han humaniserings- och framgångsperspektivet. Foucault menade istället att straffsystemsskiftet skapat en mäktigare maktapparat som disciplinerade och övervakade med oöverträffad effektivitet. Denna maktapparat ansågs inte heller, som vi sett, vara begränsad till fängelset

⁸⁵ Nilsson, Roddy. 1999. *En välbyggd maskin en mardröm för själen: Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet*. Lund: Lunds University Press

⁸⁶ En diskussion som uppstod redan under tidigt 1800-tal men inte resulterade i en ny lag förrän 1864 års strafflag.

⁸⁷ De system som utgjorde de starkaste konkurrenterna var aubrun- respektive philadelphiasystemet. Se t.ex. Nilsson 1999 s. 127ff, 137ff, 171ff, 185-188, 192ff, 211ff

⁸⁸ Vi får följa en stor uppsättning olika framstående aktörers idéer, tankar och argumentering. Dessa aktörer är allt från läkare, advokater, författare, till fängelsepräster, generaldirektörer (för fångvårdsstyrelsen) och kronprins Oscar (senare Oscar I)

⁸⁹ Nilsson 1999 s. 71f, 74ff, 86ff

⁹⁰ Nilsson 1999 s. 40-41

utan betraktades som något som genomsyrade det moderna samhället.

Då man sysslar med fängelsehistorisk forskning måste man som sagt förhålla sig till Foucault eftersom han haft så oerhört stort inflytande. Vi ska i linje med detta argument titta närmare på några av de forskare som inspirerats av honom. Etnologen Pia Lundahl är en av dem som använder sig av hans teorier.⁹¹ I sin avhandling undersöker hon hur intimiteten mellan kvinnor i fängelser kunde ta sig uttryck. Hennes undersökningsperiod sträcker sig från 1870 till 1930.⁹² Den aktuella uppsatsen och Lundahls avhandling har ett antal beröringspunkter. Framför allt beror det på att den kvinnliga intimiteten vanligen klassades som normbrott och därmed resulterade i misskötsamhetsrapporter. Detta har gjort att Lundahl i stor utsträckning använt sig av förhörprotokoll vilket också denna uppsats huvudsakligen är baserad på. I förhören kommer det ett flertal gånger fram neutraliseringstekniker. Hon berör dock dessa ageranden från ett helt annat perspektiv nämligen motstånd, makt och motmakt. Ur hennes synvinkel blir sådant som trivialisering, ånger och erkännande inte neutraliseringstekniker utan yttringar av motstånd.⁹³ Trots olikheterna i perspektiven är Lundahls studie av stort värde för denna uppsats.

En annan studie som behandlar kvinnliga fångar är Tomas Söderbloms avhandling *Horan och batongen*. I avhandlingen får vi följa hur prostituerade behandlades av samhället under mellankrigstiden. Söderblom har i stor utsträckning använt sig av kvinnornas egna skildringar av den repression de utsattes för av statsmakten och dess olika institutioner. Det som är av störst intresse för min del är de kapitel som handlar om kvinnornas situation på tvåångsarbetsanstalten i Landskrona⁹⁴. Här kommer det fram både exempel på normbrott och strategiska redogörelser (neutraliseringar) vid förhör. Söderbloms främsta teoretiska inspiration är Foucault. Han skriver att ”Bokens samhällsanalys är till stor del färgad av den franske filosofen Michel Foucaults tänkande och pekar på den lilla människans ständiga utsatthet för överhetens strävan efter ordning, kontroll och disciplin.”⁹⁵

Foucault har även ett starkt inflytande i Kerstin Svenssons avhandling som kartlägger frivårdens rötter och historiska utveckling.⁹⁶ I linje med honom synar Svensson diskussionen om humanare straff och lyfter istället fram att det rör sig om ”nya former av disciplinära

⁹¹ Lundahl använder sig också av queer-teoretiker som exempelvis Judith Butler. Lundahl 2001 s. 14-15, 51

⁹² Lundahl 2001 s. 10

⁹³ Lundahl 2001 s. 50-52

⁹⁴ Denna anstalt hade endast ett kvinnligt klientel.

⁹⁵ Söderblom 1992 s. 12

⁹⁶ Svensson 2001 s. 49

åtgärder.”⁹⁷

Även om Foucaults är den största teoretikern inom fängelsehistorisk forskning är det inte alla som utgår från honom. Han har inte heller undgått kritik. Den holländske kriminologen Herman Franke har exempelvis en helt annan syn på hur maktrelationerna utvecklade sig inom fängelserna. Detta kommer till uttryck i hans bok *The Emancipation of Prisoners* där han grundligt undersöker hur fängelsesystemet i hemlandet utvecklats under de senaste två hundra åren. Den drivande tesen i verket är att denna period utmärks av en successiv emanciperings av fångarna. I början av 1800-talet möter vi dem i hälsovådliga utrymmen som präglas av fukt, kyla och allmänt sanitärt elände. Här grasserade sjukdomar som i kombination med andra umbäranden ledde till en hög dödlighet. I slutet av 1900-talet var situationen en helt annan. Franke visar i sin bok hur förändringar skett inom områden som rättigheter, proviant, lokaler, disciplinära åtgärder m.m.⁹⁸ Genom hela boken är ett centralt undersökningsområde hur maktrelationen sett ut mellan fångarna och fängelsepersonalen. Franke menar att den maktmässiga relationen under den aktuella perioden förändrats så att fångarna har ökat sin andel av makten på bekostnad av fängelsepersonalens. I denna tolkning avviker Franke från Michel Foucault som menade att systemets makt ökat genom en successivt förädlad maktapparat.⁹⁹

Ett viktigt verk inom internationell fängelseforskning är *The Oxford History of the Prison* som kom år 1995. I denna omfattande studie har ett stort antal forskare, huvudsakligen historiker, gått samman för att täcka det västerländska frihetsstraffets historia. I inledningen till boken får man klart för sig att den akademiska fängelsehistoriska forskningen är ett tämligen nytt fält. Det hävdas nämligen att boken inte hade kunnat skrivas 25 år tidigare och att så gott som alla av författarna är pionjärer inom sina forskningsområden.¹⁰⁰ Studien är verkligen ett mastodontverk som grundligt täcker sådant som institutionens framväxt och förändring, samhällsdebatten kring frihetsstraffet, de politiska besluten, fängelsereformatörerna och mycket mer. Tyvärr användes dock aktörspektivet ytterst sparsamt.

En bok som är betydligt mer aktörsorienterad är den mikrohistoriska studien *Victorian*

⁹⁷ Svensson 2001 s. 64

⁹⁸ Franke, Herman. 1995. *The Emancipation of Prisoners: A Socio-Historical Analysis of the Dutch Prison Experience*. Edinburgh: Edinburgh University Press s. 4, 15-16, 21-23, 276-277, 309, 319-321

⁹⁹ Franke 1995 s. 6

¹⁰⁰ Morris, Norval & David J. Rothman (red.). 1995. *The Oxford History of the Prison*. New York: Oxford University Press s. 7 (inledningen)

Prison Lives. Verket fokuserar på engelska fängelser under perioden 1830-1914. Här får man lära känna dessa institutioner ur ett underifrånperspektiv som bygger på fångarnas egna vittnesmål. Den detaljrika skildring som växer fram leder läsaren genom hela fängelseprocessen från ankomst till frigivning och allt där emellan. Tyvärr fokuseras det huvudsakligen på cellfängelser och inte på den typ av gemensamhetsfängelse som tvångsarbetsanstalten i Karlskrona var.¹⁰¹ Trots denna olikhet har en mängd vittnesskildringar varit värdefulla då de både fördjupat och problematiserat min förståelse kring uppsatsens frågeställning.

Ett underifrånperspektiv ges också i Alfred Sterns memoarer¹⁰² som beskriver den tid han satt på Långholmen, mellan åren 1908 och 1917, dömd för sin medverkan i Amaltheadådet. Boken är en kritisk uppgörelse med förhållandena inom det samtida fängelseystemet. Trots att det finns problem med tendensen i boken har den ett stort värde när det gäller att förstå frihetsstraffet från den drabbades perspektiv. Verket måste huvudsakligen betraktas som en berättande källa, men då det innehåller en del kapitel som skildrar fångvården ur ett övergripande perspektiv hör den ändå hemma i det aktuella forskningsläget.

Det finns också en hel del mer populärvetenskapliga verk skrivna om fängelser och deras historia. Ett sådant är exempelvis Staffan Rudstedts bok *I fängelset: Den svenska fångvårdens historia*. Denna bok behandlar på ett övergripande sätt frihetsstraffets utveckling under de två senaste seklerna. För uppsatsen har boken varit värdefull då den lägger en hel del fokus på fångarnas och fängelsepersonalens erfarenheter och deras egna redogörelser. Dessa mikrohistoriska inblickar har utgjort ett givande komparativt material. När det gäller den övergripande politiska utvecklingen har dock inte boken särskilt mycket att komma med då reform- och framstegsperspektivet dominerar på ett ensidigt sätt.

Det bör nämnas att det inom den svenska fängelsehistoriska litteraturen finns en hel del böcker som tillägnats enskilda fängelser. De flesta av dem är inte skrivna av historiker men det finns undantag som Roddy Nilssons historik över cellfängelset i Växjö.¹⁰³ Bland de verk som inte författats av historiker hittar vi bl.a. böcker om Linköpings cellfängelse,

¹⁰¹ Priestley, Philip. 1985. *Victorian Prison Lives: English Prison Biography 1830-1914*. London: Methuen & Co

¹⁰² Stern, Alfred. 1917. *Långholmsfångar: Värklighetsskildringar*. Stockholm: Axel Holmströms förlag

¹⁰³ Nilsson, Roddy. 1996. *Växjöfängelsets historia 1848-1995: Institutionen, människorna och brotten under hundra femtio år*. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen

fästningsfängelset Malmöhus och cellfängelset i Uppsala.¹⁰⁴

2 Bakgrund

2.1 Lösdriveri och straffarbete

Som jag redan nämnt satt inte fångarna på tvångsarbetsanstalten i Karlskrona på grund av kriminalitet. De hade brutit mot lösdriverilagen från 1885. En lösdriverare definierades i denna lag utifrån följande beskrivning:

Hvar, som sysslolös stryker omkring från ort till annan utan medel till sitt uppehälle, må, der ej omständigheterna ådagalägga, att han söker arbete, behandlas såsom lösdrifvare /.../ Till enahanda behandling vore ock den förfallen, hvilken eljest utan att ega medel till sitt uppehälle, underlåter att efter förmåga söka ärligen försörja sig och tillika förer ett sådant lefnadssätt, att våda deraf uppstår för allmän säkerhet, ordning eller sedlighet.¹⁰⁵

Utifrån detta stycke kan vi urskilja tre kriterier som skulle uppfyllas för att en person skulle dömas för lösdriveri. Först och främst är det en utpräglad klasslag då endast medellösa riskerade att drabbas. Kriterium nummer två var att personen inte hade något arbete. Därtill tillkommer lagens mest otydliga del: den aktuella personen var tvungen att ha uppfört sig på ett störande och avvikande sätt. Redan i arbetet med lagstiftningen hade det framgått att man inte ville riskera att människor som skötte sig väl skulle drabbas av den nya lagen.¹⁰⁶

Justitieminister Nils von Steyern hade försvarat lagen i riksdagen där han framhöll att den ”[...] icke träffar någon annan medellöshet än den, som vållats genom lättjefullt och vanartigt lefnadssätt.”¹⁰⁷ Lagen var alltså menad att skilja på den som sökte arbete men misslyckades därmed och den som inte gjorde det eller där framgången uteblev på grund av ett dekadent levnadssätt. Dess förmåga att upprätthålla denna skillnad har dock kritiserats. Den kommitté som 1948 arbetade med att förändra lagen framhöll att dess otydlighet kunde leda till att sanktioner genomfördes ”mot oförvållat arbetslösa”.¹⁰⁸ Historikern Roddy Nilsson har framhållit att lagens syfte dels var att minska fattigvårdens umbäranden, dels att fungera som

¹⁰⁴ Arnelund, 1994; Blomqvist, Hans & Dan Waldetoft. 1997. *Zimmermans hotell: Linköpings läns cellfängelse 1846-1946*. Stockholm: Nordiska museet; Ambrius, Jonny. 2004. *Liv och död på Malmöhus: Ett fängelsets historia*. Malmö: Corona

¹⁰⁵ Wallentin, Hans. 1989. *Lösdriveri och industrialism: Om lösdriverifrågan i Sverige 1885-1940*. Östersund: Högskolans i Östersund. s. 12

¹⁰⁶ Wallentin 1989 s. 8

¹⁰⁷ Wallentin 1989 s. 10

¹⁰⁸ Wallentin 1989 s. 11

ett disciplinerande redskap bland de människor som befann sig på samhällets botten.¹⁰⁹ Disciplinen verkade så att det först utfärdades varningar till den som gripits, om sedan vederbörande därefter inte hade lyckats förändra sin situation kunde tvångsarbete komma på fråga. För att en person skulle dömas till tvångsarbete krävdes att denne hade brutit mot lösdriverilagen två gånger inom en period av två år.¹¹⁰ I normalfallet skulle en förstagångsförbrytare dömas till frihetsberövande mellan en månad och ett år. Värre var det för den som straffats tidigare med tvångsarbete – här kunde domen bli upp till tre år.¹¹¹

Under den för uppsatsen aktuella perioden (1900-talets början) hade det skett en viss förändring gällande vilken bakgrund lösdrivarna hade. Under 1800-talets slutskede dominerade de ambulerande hantverkarna. En bit in på 1900-talets första decennium var istället majoriteten grovarbetare.¹¹²

2.2 Frihetsstraffet och tvångsarbetsanstalten i Karlskrona

Den mest genomgripande förändringen i straffsystemet under 1800-talet och vid 1900-talets början är det successiva avskaffandet av kropps-, skam- och dödsstraff. I deras ställe skulle frihetsberövande växa fram som den dominerande påföljden. En avgörande händelse för omstöpningsen av straffsystemet var 1840-41 års riksdagsbeslut om att uppföra ett stort antal cellfängelser i landet.¹¹³ När väl detta beslut var taget kom ett intensivt byggande igång. Under åren 1846-1862 öppnades 24 nya cellfängelser. År 1880 hade ytterligare 21 cellfängelser byggts. De fängelser som uppfördes var modellerade efter det så kallade philadelphiasystemet som gick ut på att fångarna skulle isoleras helt och hållet från varandra.¹¹⁴ Vid sekelskiftet 1900 hade ensamstraffet i cell slagit igenom på bred front: andelen fångar som avtjänade sina straff isolerade i sina celler uppgick till cirka 90 procent.¹¹⁵

Detta gällde dock inte de som var dömda för lösdriveri. Det system som implementerades på Karlskronaanstalten hade stora likheter med det så kallade

¹⁰⁹ Nilsson 2003 s. 219

¹¹⁰ Wallentin 1989 s. 12

¹¹¹ Nilsson 1999 s. 258

¹¹² Wallentin 1989 s. 65

¹¹³ Sjöberg, Taussi. Marja. 1986. *Dufvans fångar: Brottet, straffet & människan i 1800-talets Sverige*. Stockholm: Författarförlaget, s. 10-11

¹¹⁴ Svensson 2001 s. 50; Rudstedt, Staffan. 1994. *I fängelse: Den svenska fångvårdens historia*. Stockholm: Tiden s. 18-19

¹¹⁵ Nilsson 1999 s. 427; Arnelund, Hans. 1994. *Uppsalafängelsets historia: Läns cellfängelset 1862-1912*, s. 21

auburnsystemet.¹¹⁶ Detta straffsystem gick ut på att fångarna under dagtid skulle arbeta tillsammans under sträng tystnad. Nattetid skulle de sova avskilda från varandra i celler.¹¹⁷ När det gäller skillnaden mellan tvångsarbetsanstalter och andra gemensamhetsanstalter som centralfängelser framstår den som marginell. Historikern Tomas Söderblom har beskrivit den förändring som fängelset i Landskrona genomgick när det blev tvångsarbetsanstalten i Landskrona år 1889. Förutom att beteckningen ändrades tycker han sig inte kunna observera några större förändringar vad det gäller organisationen och hur förhållandena för de intagna gestaltade sig. Att skillnaderna är så otydliga gör att Söderblom beskriver omständigheterna som att ”Gränsen mellan å ena sidan straffarbete eller fängelsestraff och å andra sidan tvångsarbete var därmed mycket luddig.”¹¹⁸ Jag upplever det på samma sätt då jag jämför den vardag som kommer fram i förhållningsprotokollen från tvångsarbetsanstalten i Karlskrona med vardagen på centralfängelset i Malmö år 1885. Den referens som jag använt mig av här är en C-uppsats av Elisabeth Wahlin.¹¹⁹ Fängelset i Karlskrona hade före år 1894 varit ett centralfängelse där klientelet bestått av personer dömda för brott. Detta förändrades vid det ovan angivna årtalet då fängelset bytte invånare till tvångsarbetsdömda.¹²⁰ Utöver bytet av namn och klientel tycks dock det mesta förblivit detsamma. Att avtjäna ett gemensamhetsstraff som tvångsarbetare eller straffarbetare tycks inte inneburi några större skillnader. Den stora skillnaden i samtiden var den mellan isolering i cell och frihetsstraff i gemenskap med andra fångar.

När mitt val föll på en gemensamhetsanstalt hade jag fängelselitteraturens beskrivning av cellfängelserna i bakhuvudet. Historikern Roddy Nilsson beskriver dessa anstalter runt sekelskiftet 1900 som ”lugna” och ”effektivt styrda”. Det var inte ofta det förekom våld och protester inom dessa.¹²¹ En sådan vardag gör dem mindre lämpliga för en undersökning av normbrott och strategiska redogörelser. Det finns även en del andra skäl till varför jag valt att undersöka en gemensamhetsanstalt trots cellstraffets stora dominans i samtiden. I ett större perspektiv var gemensamhetsanstalter långt ifrån någon marginell företeelse under 1900-talets

¹¹⁶ Namnet kommer från det fängelse i Auburn (utanför New York) som var det första att utformas enligt detta system.

¹¹⁷ Nilsson 1999 s. 163

¹¹⁸ Söderblom 1992 s. 55

¹¹⁹ Wahlin, Elisabeth. 2011 *”Rapportera Mig”: Extrajudiciala bestraffningar och motmakt på Malmö Centralfängelse 1885*. Elisabeth Wahlin. C-uppsats

¹²⁰ Reutersvärd, Elisabeth. 1987. *Landsarkivet i Lund del 1: Domstolarnas, städernas och fångvårdsanstaltarnas arkiv i Skåne, Halland och Blekinge*. Lund: Landsarkivet i Lund s. 308; Nilsson 1999 s. 258

¹²¹ Nilsson 1999 s. 446. Nilsson beskriver situationen som att ”Den i ensamcell förvarade fången är ur maktens synvinkel ett oändligt mycket mera lättkontrollerat subjekt än fången som förvaras tillsammans med andra” Nilsson 1999 s. 292

början. I många länder hade utvecklingen inte gått mot en sådan expansion av cellsystemet som i Sverige: i exempelvis Amerika, England och Frankrike var det gemensamhetsanstalter som dominerade vid sekelskiftet.¹²²

Mina egna moderna erfarenheter kommer också till större användning vid undersökandet av en anstalt där fångarna kunde interagera med varandra. Det tvångsarbetsstraff som de intagna på Karlskronaanstalten dömdes till liknar mer det moderna fängelset än vad cellsystemet gjorde. Moderna anstalter och straffarbetsanstalter är/var just gemensamhetsfängelser. En annan tydlig likhet är fokuset på sysselsättning. I den fängelselag som trädde i kraft den första april i år kan man läsa att det råder sysselsättningsplikt under verkställigheten. I kapitel tre, andra paragrafen står följande ”en intagen är skyldig att utföra eller delta i den sysselsättning som anvisas honom eller henne.”¹²³ Denna bestämmelse är inte utan inskränkningar¹²⁴ men gäller i normalfallet.

Avslutningsvis är det värt att säga några ord om undersökningsobjektet i uppsatsen. Den aktuella anstalten var en gemensamhetsanstalt för män. Fängelset var utrustat med 300 nattceller för fångar som arbetade under dagtid. Förutom dessa fanns det 26 celler där fångar kunde förvaras både dag och natt i enlighet med philadelphiasystemstanken.¹²⁵ I förhørsprotokollen får vi en inblick i vilka som befolkade dessa 26 celler. Här framgår det nämligen att då en fånge upplevdes som exceptionellt svårhanterlig ansökte man hos fångvårdsstyrelsen om att få förvara vederbörande i cell tills tvångsarbetsstraffet löpte ut.¹²⁶ Under perioden som studeras i uppsatsen¹²⁷ varierar antalet fångar i fängelset en hel del. I början av de aktuella åren såg fångstatistiken ut som följande: 1903 (215), 1904 (210), 1905 (178), 1906 (207), 1907 (221), 1908 (90) och 1909 (90).¹²⁸ Den skarpa nedgång vi ser de sista åren var inte permanent då det redan vid 1909 års slut fanns 138 fångar.¹²⁹ Vid

¹²² Nilsson 1999 s. 442

¹²³ <https://lagen.nu/2010:610#K3P6S1>

¹²⁴ ”En intagen som uppbär ålderspension enligt socialförsäkringsbalken får inte åläggas någon sysselsättning. En intagen som har beviljats sjukersättning eller aktivitetsersättning enligt samma balk får åläggas sysselsättning bara av den art och den omfattning som kan anses lämplig för honom eller henne.”
<https://lagen.nu/2010:610#K3P6S1>

¹²⁵ http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/BISOS%20G/Fangvarden%20G%20Historisk%20statistik%201900-talet%201904.pdf Avläst:2011-03-28

¹²⁶ Se exempelvis Karlskrona Centralfängelsets arkiv, A1:7, (a) 10 maj 1904, Här gav följande motivering till ett cellstraff ”Med anledning af Erikssons opålitliga och oefterrättliga uppförande [...]”

¹²⁷ 13 juni 1903 – 19 augusti 1909.

¹²⁸ http://www.scb.se/Pages/GsaSearch____287280.aspx?QueryTerm=f%c3%a5ngv%c3%a5rdsstyrelsens+underd%c3%a5niga+ber%c3%a4ttelse&PageIndex=2 *Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse* (åren 1903-1909)

¹²⁹ Varför antalet fångar svängde på detta sätt har jag ärligt talat ingen bra förklaring till.

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/BISOS%20G/Fangvarden%20G%20Historisk%20statistik%201900-talet%201909.pdf *Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1909*

tvångsarbetsanstalten förekom det många olika typer av arbete. Fångarna ägnade sig åt stenhuggeri, sömnadsarbete, snickeri, timmerarbete och en stor mängd andra sysslor. De utförde också en del arbete åt flottan.¹³⁰

Majoriteten av personalen vid anstalten var vaktkonstaplar. Högre upp i hierarkin hittar vi officerare av vilka den högste var bevakningsbefälhavare. Den som innehade tjänsten som bevakningsbefälhavare närvarade alltid vid förhöret. Det var också han som bedrev eventuella mer inofficiella förhör, eller med en bättre term utfrågningar, som föregick det protokollförda. Över bevakningsbefälhavaren hittar vi fängelsedirektören som var den som bestämde på anstalten. Andra viktiga personer ur personalen var fängelseläkaren och predikanten. Den förra hade hand om fångarnas fysiska och den senare sörjde för deras andliga.

3 Orsaker till normbrott - introduktion

I uppsatsens första del kommer jag att fokusera på de normbrott som begicks på Tvångsarbetsanstalten i Karlskrona. För att förstå dessa bör något sägas om det extrajudiciella systemen som fanns, och finns, på fängelserna. Ett extrajudiciellt system innebär en utökning av det rättsliga system som gäller i samhället generellt. Det betyder att utöver de lagar som alla medborgare är skyldiga att följa måste personer som är intagna på anstalter rätta sig efter ytterligare regler. Dessa är specifika för den aktuella institutionen. Roddy Nilsson har beskrivit systemen som en intensifiering och utbyggnad av det som återfinns i samhället i stort.¹³¹ Exakt hur dessa extrajudiciella system såg ut varierade något mellan anstalterna då fängelsedirektörerna själva hade långtgående friheter vid upprättandet av de lokala ordningsreglerna.¹³² Det är inte alltid dessa lokala regler finns bevarade och tyvärr verkar så vara fallet för just tvångsarbetsanstalten i Karlskrona. Att detta normativa material saknas utgör dock ingen kris. Utifrån förhørsprotokollen kan vi komma åt något som är värt mer, i alla fall i denna uppsats, än de normativa reglerna nämligen de regler som gällde i praktiken. Genom denna typ av studium får man också en inblick i de oskrivna reglerna. Roddy Nilsson ringar in dessa reglers betydelse i följande argument: ”De oskrivna reglerna är inte i första hand något som kompletterar de skrivna. I stället är de oskrivna reglerna den norm som säger vilka av de skrivna reglerna som *kan* överskridas och vilka som *inte kan* det.”¹³³ Då man jämför de regler som gällde i praktiken med bevarade ordningsregler från andra

¹³⁰ Reutersvärd 1987 s. 308; Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, A1:8,

¹³¹ Nilsson 1999 s. 359

¹³² Söderblom 1992 s. 80-81; Nilsson 1999 s. 360

¹³³ Nilsson 1999 s. 435

gemensamhetsanstalter¹³⁴ är likheterna slående. Så här såg de lokala ordningsreglerna ut vid tvångsarbetsanstalten i Landskrona år 1922 (Observera att tvångsarbetsanstalten i Landskrona var ett fängelse för kvinnor).

1. Allt svärjande och osedligt tal är förbjudet.
2. Spottning är förbjuden.
3. Den största renlighet och snygghet skall iakttagas.
4. Endast lågmält samtal är tillåtet.
5. På promenaderna få endast två och två gå tillsammans, men ej arm i arm.
6. Absolut tystnad så snart klockan ringt.
7. Fullkomlig tystnad och stillhet i kyrkan.
8. Inga oberättigade klagomål få förekomma.
9. All aktsamhet om anstaltens böcker och andra tillhörigheter måste iakttagas.
10. Efter kaffedrickningen skall var och en skyndsammast begiva sig till sin arbetsplats.
11. Klädseln skall vara vårdad, kläderna få på intet sätt ändras.
12. Hårkamningen skall vara enkel, lockning får icke förekomma.
13. Buldantofflorna få icke användas utomhus.
14. Ingen får utan lov gå in andres cell eller på annans logemente.
15. All möjlig ordning, punktlighet och disciplin måste upprätthållas.
16. Överträdelse av ordningsreglerna medför straff.¹³⁵

Förutom reglerna 5, 10, 12 och 13 stämmer de övriga väl överrens med den praktiska tillämpningen av den extrajudiciella apparaten i Karlskrona. Angående regel nummer fyra verkar dock tillämpningen varit en aning hårdare vid Karlskronaanstalten. Mitt intryck är att det rör sig om en gradskillnad där toleransen framstår som lägre för fångarna i Karlskrona.

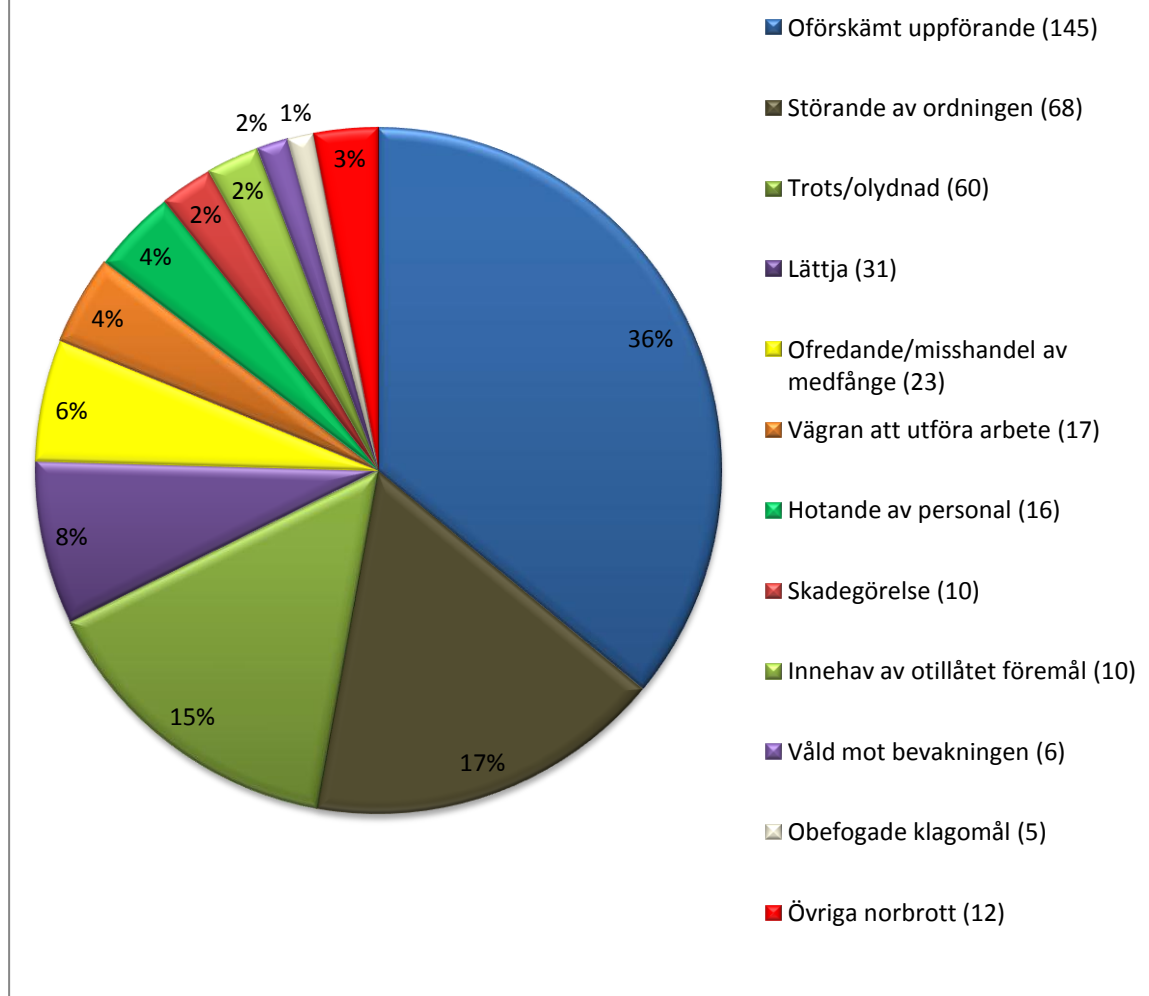
För att läsaren ska få en överblick av vilka handlingar som straffades vid tvångsarbetsanstalten i Karlskrona och hur ofta det skedde har jag konstruerat ett diagram. De uppgifter som visas i detta bygger på hur fängelsepersonalen rubricerade normbrotten i domen¹³⁶. Diagrammet nedanför innehåller rubriceringar för perioden 13 juni 1903 till 19 augusti 1909:

¹³⁴ Reglerna vid cellfångelserna (ensamfångelser av philadephiasystems typ) såg ganska annorlunda ut.

¹³⁵ Söderblom 1992 s. 83

¹³⁶ Denna rubricering kan bestå av allt från ett ord till en hel mening. Många gånger innehåller den två normbrott, vid några få tillfällen kan den innehålla tre. Vanliga rubriceringar är exempelvis "Lättja", "trots och olydnad", "Opassande uppförande". En rubricering som innehåller flera normbrott kan t.ex. se ut som följande "Olydnad och oskickligt uppförande" eller "Lättja och oskickligt uppförande" Karlskrona Centralfångelses arkiv, D3E, Straffjournaler, Bestraffningsjournal 1894-1920

Normbrottskategorier i straffrubriceringen

Källa: Karlskrona Centralfängelses arkiv, D3E, Straffjournaler, Bestraffningsjournal 1894-1920; Karlskronas Centralfängelses arkiv, A1 7, A1 8

Vad det är för händelser som döljer sig bakom respektive kategori kommer jag att gå igenom i de tematiska fördjupningarna som följer på denna introduktion. När det gäller kategorin övriga normbrott kan jag dock avslöja att den innehåller följande rubriceringar: smuggling (3), lögnaktiga uppgifter (2), ”kif med medfånge” (2), fylleri (1), fuskarbete (1), rymning under transport till anstalten (1), otillåtet arbete (1) och vårdslöshet (1).¹³⁷ Normbrotten i diagrammet resulterade sammanlagt i 280 cellstraff¹³⁸, 11 fall av prygling¹³⁹ och 45

¹³⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, D3E, Straffjournaler, Bestraffningsjournal 1894-1920

¹³⁸ Inget av cellstraffen översteg 30 dagar, många kombinerades dock med mistning av sängkläder (hårt nattläger). Detta kombinationsstraff varade som längst i åtta dagar. I tio fall ansöktes det hos fångvårdsstyrelsen om att få förvara fången permanent i cell. Karlskrona Centralfängelses arkiv, D3E, Straffjournaler, Bestraffningsjournal 1894-1920

¹³⁹ Prygling utdömde för följande orsaker: våld mot bevakningen (6), hotfullt och otillständigt uppträdande (2), hot mot bevakningen (1), trots, olydnad och oförskämt uppträdande (1), oväsen i cell (1). Antalet prygelslag

varningar.¹⁴⁰

I en dom kunde som nämnts flera normbrott förekomma. Det gör att antalet domar inte stämmer överrens med antalet normbrott. Den uppmärksamme läsaren har också noterat att antalet domar överstiger antalet förhörsprotokoll. Förklaringen till det är att vid flera förhör var det mer än person som stod anklagad.

3.1 Det typiska normbrottet

Majoriteten av alla normbrott som begås har en processuell utveckling. Denna börjar nästan alltid med att en vaktkonstapel anmärker på en fånges beteende. Tillrättavisningen brukar röra sig om att han antingen beordras att gå till sin arbetsplats eller att vara tyst. En fånge som fogar sig på detta stadium återfinner vi aldrig i förhörsprotokollen. Det vanligaste var sannolikt att processen avslutades redan här. I alla fall är mitt sammanlagda intryck av förhörsprotokollen att just dessa mindre förseelser som korrigerades med en tillsägelse var de vanligaste.¹⁴¹ Hur processen framskred på detta stadium berodde på hur fången agerade. En fånge som blev upprörd över en tillsägelse och yttrade något olämpligt hade fört processen så långt att han kunde räkna med att bli rapporterad. De flesta av de 213 gånger som en fånge anklagades för antingen oförskämt uppförande eller störande av ordningen gick till på det sättet. Oftast stannade processen på denna nivå men ibland höjdes svårhetsgraden på normbrottet då fångens ordervägrande fortsatte, eller ännu värre tog sig uttryck i hot eller våldshandlingar. Den svårhanterlige fången sattes i straffcell. Om motståndet fortsatte även här, t.ex. genom att han slog sönder interiören, sjöng eller skrek hade man en ännu värre förvaringsplats att ta till. I protokollen omnämns denna plats som ”buren”. Alla protokoll som berättar om en fånge som placerats i ”buren” slutar abrupt med detta konstaterande. Det nämns aldrig något om huruvida motståndet fortsatte även här.¹⁴² Antagligen var fallet så att det inte var möjligt att åstadkomma något direkt motstånd utifrån den situation som fången befann sig i.

På moderna anstalter av en viss säkerhetsklass finns det alltid en typ av ”hårdisolering”

varierade mellan 15 och 40. Endast vid ett tillfälle utdömdes det maximala antalet, d.v.s. 40 slag. Karlskrona Centralfängelses arkiv, D3E, Straffjournaler, Bestraffningsjournal 1894-1920

¹⁴⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, D3E, Straffjournaler, Bestraffningsjournal 1894-1920; Karlskronas Centralfängelses arkiv, A1 7, A1 8

¹⁴¹ Förutom avsaknaden av fall med enbart mindre förseelser i protokollen anmärker också vakterna ibland under förhören att den misstänkte ofta måste sägas till. Dessa upprepade tillsägelser hade inte resulterat i några tidigare rapporter. Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 30 juni 1903, 20 juli 1903, 25 juli 1903, 8 oktober 1903, 2 november 1903, 3 februari 1904, 10 maj 1904

¹⁴² Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 12 oktober 1903, 19 november 1903

där fångens motstånd är begränsat till sådant som har med den egna kroppen att göra som hungerstrejk, självmordsförsök eller att besudla utrymmet med kroppsvätskor och exkrementer. Att skrika i dessa utrymmen är i vanliga fall tämligen meningslöst då de är konstruerade och placerade med detta i åtanke. Detta var säkerligen fallet även med den så kallade ”buren”. Antagandet stärks av det faktum att det aldrig nämndes något om hur fången betedde sig i detta utrymme.

Om vi jämför de typiska normbrotten på Karlskronaanstalten med de som Söderblom identifierat vid tvångsarbetsanstalten i Landskrona under mellankrigstiden finns det stora likheter. Han skriver att ”Kvinnorna dömdes för förflugna ord, olydnad, gräl med kamrater eller personal, mindre slagsmål på gården eller andra förseelser som idag kan tyckas obetydliga.”¹⁴³ Detta är en summering som i högutsträckning är giltig även för mitt källmaterial. De enskilda fall som belyses närmare av Söderblom har också en hel del likheter med dem från Karlskrona. Han tar exempelvis upp en fånge som reagerade starkt på en tillsägelse om att hon inte fick ta med en katt som fanns vid anstalten in i cellen. Då fången informerade om detta svarade hon förargad ”det gör jag som jag vill käringjävlar”¹⁴⁴. Även om själva grundanledningen är långt ifrån typisk för Karlskronaanstalten så är det ovanstående fallets vidare utveckling mycket representativ. Förenklat kan den vanligaste händelseutvecklingen i rapporterna sammanfattas i följande tre steg:

1. mindre förseelse
2. tillrättavisning
3. förargad fånge som yttrar sig olämpligt

Det är viktigt att framhålla att personalens agerande spelade en avgörande roll för om denna process skulle uppstå. Var det ingen vaktkonstapel som bedömde fångens agerande som värt att anmärka på uteblev den. Precis som vid moderna anstalter bör rapporterings- och tillsägelsenivån varierat mellan olika vakter. Vi har också berört hur det allmänna uppförandet bland fångarna kunde leda till variationer gällande anmälningsbenägenheten (se s. 5). En skärpning av den disciplinära situationen på grund av allmän stökighet skulle kunna innebära att det som under normala omständigheter resulterat i tillsägelser och muntliga varningar resulterade i rapporteringar.

¹⁴³ Söderblom 1992 s. 87

¹⁴⁴ Söderblom 1992 s. 86

3.2 Straffen innanför murarna

I detta avsnitt har jag för avsikt att försöka ge läsaren en känsla av hur de disciplinära straffen kunde upplevas. Skildringarna bygger på Alfred Sterns¹⁴⁵ beskrivning av sin tid som fånge på Långholmen åren 1908-1917.¹⁴⁶ Boken som Stern skrev efter sin vistelse på fängelset framstår som tämligen tendensiös. På ett ställe i boken beskriver Stern hur han samtalande med en vakt som frågade honom hur han skulle komma att beskriva fängelset då han blev fri. Stern svarade då ”[...] att allt det hat, som jag samlat i fängelset och tyglade för min välfärds skull, måste släppas löst då jag blev fri.”¹⁴⁷ Även om skildringen av fängelset är kanaliserat genom detta hat tror jag att hans beskrivning av disciplinstraffen ligger nära verkligheten. Att återge dem på ett sätt som inte andra fångar kunde känna igen sig i skulle förstöra trovärdigheten.

Vi ska börja med att titta närmare på hans självupplevda skildring av straffet hårt nattläger¹⁴⁸. Stern hade dömts till 21 dygn i cell varav tre utan sängkläder för innehav av otillåtna föremål. Han beskriver denna period som den ”långsammaste under hela fängelsetiden.”¹⁴⁹ De tre dyggen då han genomgick hårt nattläger återgav han på följande sätt:

Under de 3 dygn jag ej hade säng eller sängkläder, kunde jag ej sova. Jag drevs upp av kölden, då jag legat en stund på det hårda kalla golvet. Jag måste gå rastlöst fram och tillbaka, för att hålla värmen. Till sist tog tröttheten överhanden och jag sjönk ned på golvet och slumrade in en stund. Men jag vaknade snart av frosskakningar och måste upp och gå i mörkret igen och stängas med väggarna.¹⁵⁰

Utifrån denna skildring kan man tänka sig att det maximala straffet på åtta dagar utan sängkläder var ett mycket kännbart straff. Stern berättar att efter det han genomlevt de 21 dyggen i straffcellen var han så medtagen att han med stapplande steg och yrsel lämnade sitt pinoställe.¹⁵¹ Det hårdaste straffet var dock inte detta utan prygling. Enligt de instruktioner som fångvårdsstyrelsen fastställde år 1923 kunde en fånge dömas till att ta emot upp till 40 prygelslag. Denna påföljd krävde dock att fängelseläkaren undersökte den dömdes hälsa och bedömde honom som lämplig att genomgå straffet.¹⁵² Dessa föreskrifter gällde sannolikt även under den för uppsatsen aktuella perioden. Det utdelas exempelvis aldrig något prygelstraff som översteg 40 slag. Fängelseläkaren framträder visserligen bara ett par gånger i

¹⁴⁵ Han var en av de som dömdes för Amaltheasprängningen 1908.

¹⁴⁶ Stern 1917 s. 45, 133

¹⁴⁷ Stern 1917 s. 96-97

¹⁴⁸ Detta disciplinstraff kallades också mistning av sängkläder. Det är den beteckningen som används i förhørsprotokollen från tvångsarbetsanstalten i Karlskrona.

¹⁴⁹ Stern 1917 s. 110

¹⁵⁰ Stern 1917 s. 110

¹⁵¹ Stern 1917 s. 110

¹⁵² Rudstedt 1994 s. 36

protokoll som berör prygelstraff. Men då det ibland omnämns att läkaren gett sitt godkännande eller förklarat att fången inte kunde genomgå prygelstraffet finns det ingen anledning att tro att inte alla fångar behandlades på detta sätt.¹⁵³ Staffan Rudstedt skriver att då det bestämts att fången skulle genomgå prygelstraff genomfördes det med omedelbar verkan. Det verkställdes inte inför andra fångar utan på en avskild plats.¹⁵⁴ Enligt Alfred gick pryglingen till så att fången fick ta emot fyra slag i minuten. Stern berättar att fången endast hade underkläder och ”Vid tjugonde slaget har blodet mestadels färgat kalsongerna röda.”¹⁵⁵ Han framhöll också att om fången tuppade av så kastades det vatten över honom så att han skulle vara vid medvetande.¹⁵⁶ Att prygling var ett mycket hårt straff framgår också i ett förhållningsprotokoll. En fånge hade rapporterat för att ha gjort våldsamt motstånd och hotat personalen med en kniv då han skulle pryglas. Bevakningsbefälhavaren väntade dock ett par dagar med att rapportera detta eftersom fången ”efter undergången bestraffning varit klen och medtagen”.¹⁵⁷ Denna fånge hade då ”endast” tagit emot 25 prygelslag.

3.3 Tematiseringar över normbrott och deras orsaker

3.3.1 Tystnaden

The most unnatural of all prison rules, the most difficult to supervise and enforce successfully, and the most productive by far of offences, reports and minor punishment, was the silence rule.¹⁵⁸

Denna beskrivning utgår från förhållandena i engelska fängelser under andra hälften av 1800-talet, men den hade också fungerat utmärkt för tvångsarbetsanstalten i Karlskrona under tidigt 1900-tal. Utifrån förhållningsprotokollen är det uppenbart att just tystanden var den svåraste regeln att övervaka och den som bröts mest frekvent. Dock finns det en stor skillnad mellan Karlskronafängelset och de brittiska motsvarigheterna, nämligen den att enstaka brott mot tystanden i Karlskrona inte resulterade i rapporter. En brittisk fånge har exempelvis lämnat ett vittnesmål om hur han fick en rapport för att ha önskat en annan fånge ”Happy New Year”.¹⁵⁹ Något liknande återfinns inte i de förhållningsprotokollen som analyserats i denna undersökning. De få gånger som en fånge rapporterat för brott mot endast tystanden har det rört sig om upprepade tillfällen där tystnadsbrottet upplevts som störande. I sådana fall har rapporten

¹⁵³ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 september 1903, 21 juli 1906

¹⁵⁴ Rudstedt 1994 s. 36

¹⁵⁵ Stern 1917 s. 99

¹⁵⁶ Stern 1917 s. 99

¹⁵⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 21 september 1903

¹⁵⁸ Priestley 1985 s. 197

¹⁵⁹ Priestley 1985 s. 197

visserligen sin upprinnelse i tystnadsbrott men någon rapport har inte varit aktuell förrän händelsen övergått i en vägran att lyda. Som grundorsak till rapportering är dock tystnadsbrotten de absolut vanligaste. Mer än hälften av de normbrott som beskrivits som oförskämt uppförande (145), störande av ordningen (68) och trots/olydnad (60) hade haft sin början i anmärkningar om tystnad.

Även om tystnaden utgjorde ett essentiellt inslag i vardagen på tvångsarbetsanstalten framstår den inte som total. Utöver allt det samtalande som inte upptäcktes ger en del förhørsprotokoll intryck av att ett visst inslag av kommunicerande fångarna emellan tilläts. En fånge vid namn Hellqvist blev exempelvis tillsagd att han skulle vara ”tystare” i stengården. Det gällde alltså inte en total tystnad. Vaktkonstapeln hade säkerligen nöjt sig med denna anmärkning om inte fången genmält genom att be honom ”fara åt helvete” och kallat honom för ”djävla braskit”. Hellqvist dömdes inte för brott mot tystnadsföreskrifter eller något liknande utan för oförskämt beteende.¹⁶⁰ Att ha brutit mot tystnaden förekommer inte överhuvudtaget som normbrottsrubricering trots att det är den sak som personalen anmärker mest på. Ett annat exempel som tyder på att det förekom en hel del samtalande, i alla fall i stengården, är från den 25 maj 1905. Straffångnen Lundgren hade vid upprepade tillfällen blivit tillsagd att gå till sin arbetsplats. Han hade dock vägrat att lyda. I förhöret motiverade han detta med att hans arbetsplats ”var belägen så att han ej hade någon fånge i sin närhet.”¹⁶¹ Anledningen till att han ville ha någon medfånge i närheten var med all sannolikhet för att ha någon att prata med.

Då anmärkningarna om tystnad var så pass vanliga vid tvångsarbetsanstalten vet vi att det var stor skillnad på vad som utgjorde norm och praktik. När det gäller toleransnivån kring tystnadsbrott är det dock svårare att skapa sig en generell uppfattning. Kanske var det så att denna nivå förändrades beroende på vem det var som övervakade. En sådan förändring har Alfred Stern skrivit om i sina memoarer från Långholmen. Här hade fängelsedirektören förbjudit fångarna att tala med varandra. Denna regel verkade dock inte ha följts om det inte var absolut nödvändigt. Till och med delar av personalen motarbetade den. Stern skriver att ”konstaplar med en smula humanitet läto fångarna samtala hur mycket de ville.”¹⁶² Att inte heller fångarna vid tvångsarbetsanstalten i Karlskrona följde tystnadsreglerna är uppenbart utifrån alla tillsägelser därom. Men om det var så att tystnadsreglerna förändrades beroende på vem som övervakade är tyvärr inget som framkommer i det material jag gått igenom. Att

¹⁶⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 27 mars 1907

¹⁶¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 23 maj 1905

¹⁶² Stern 1917 s. 102

det fanns föreskrifter kring tystnaden vet vi då det hänvisas till dessa i några av förhörprotokollen. Deras innehåll kommenteras dock inte. Men det framkommer ändå tydligt att reglerna var striktare under speciella tider och på särskilda platser. I fängelsekyrkan fick det inte förekomma något oväsen och inte heller i nattcellerna. Dessa hårda regleringar utsträckte sig till och med till matsalen. I ett förhör kommenterar underofficeren O. Zvennerberg att på denna plats fick ”icke något prat bland fångarna förekomma”.¹⁶³ Nattcellerna verkar vara den plats som var svårast att upprätthålla tystnaden på. Vaktkonstaplarna fick ofta beordra fångarna att inte prata här. Ibland framstår nattcellerna till och med som en tämligen livlig miljö. En vaktkonstapel berättade exempelvis vid ett förhör ”att fångarna å den afdelning, där han postade, talat och ropat till hvarandra. Hvarföre han måst tillsäga om tystnad.”¹⁶⁴

Den generella bilden när det gäller tystnaden är att det rådde en viss skillnad mellan vad som var tillåtet och vad som tolererades. Denna tolerans var också starkt bunden till den aktuella kontexten.

3.3.2 Fångbråken – ”de små anledningarna”

Det finns en tanke med citattecknen i rubriken, nämligen att jag vill understryka det problematiska i tolkandet av de aktuella anledningarna. För en modern läsare framstår de som mycket småaktiga och man förundras över hur någon kunde bli upprörd eller överfalla en annan människa av en sådan orsak. Problemet kan ses som en risk för anakronism, men jag vill även framhäva att det kan röra sig om något mer genomgående och specifikt för den aktuella institutionen som kan vara svårt att se utifrån. En holländsk fängelselärare beskrev på 1920-talet världen innan för murarna på följande sätt; ”In their eerie restricted little world, the proportions ’of trifles’ swell in front of their eyes and tiny things seem huge and important to them,”¹⁶⁵. Detta är i stor utsträckning giltigt även för moderna anstalter. Som kriminalvårdare har jag sett hur små anledningar kan leda till fall av allvarlig misshandel även i våra dagar. Förståelsebarriären kanske inte är knuten så mycket till det tidsmässiga avståndet som till institutionens unika karaktär. Mycket av denna karaktär har ju så klart förändrats med tiden men rent strukturellt är mycket som det alltid varit. Institutionskulturen på fängelserna tenderar då som nu att förstora upp småsaker på ett för den utomstående oproportionerligt sätt. Detta måste förstås mot den enformighet och materiella krasshet som är kännetecknande

¹⁶³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 11 september 1905

¹⁶⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 7 februari 1905

¹⁶⁵ Franke 1995 s. 215

för fängelser. I början av 1900-talet var dessa inslag också betydligt mer dominanta. Erving Goffman har beskrivit institutionskulturen på den typ av totala institutioner som fängelser utgör som ”en värld kring små förmåner”.¹⁶⁶ Och visst var det så, allt det lilla blev så mycket större innanför murarna, förmåner såväl som anledningar till förargelse. Dessutom bör man inte glömma att tvångsarbetsanstalten befolkades av ett socialt underskikt med allt vad det innebar.

Hur kunde då de anledningar se ut som fick fångarna att börja bråka? Den 18 april 1904 hade ett gräl mellan två fångar börjat med att en fånge vid namn Lundqvist kastat grus och småsten på en annan fånge (Gustafsson). Gustafsson kunde inte få honom att upphöra med detta så han kastade till slut tillbaka. Detta ansåg dock inte Lundqvist vara i sin ordning utan han blev så upprörd att han rusade bort till Gustafssons arbetsplats och slog till honom.¹⁶⁷ Vid ett annat tillfälle då det uppstått ett bråk mellan två fångar framstod anledningen som ännu mer trivial. Två intagna hade nämligen börjat slåss över ”skillnaden mellan majestätsbrott och subordinationsbrott”.¹⁶⁸ Anledningen framstår som komisk för en modern läsare men möjligheten är stor att det handlar om två mycket instabila och plågade människor. Flera fall tyder på att de extrema reaktionerna kommer från personer med någon form av störning. Om vi får tro en fånges redogörelse¹⁶⁹ från den 2 november 1903 hade exempelvis en intagen slagit till honom med en käpp i huvudet då han endast sagt ”God morgon Schultz”.¹⁷⁰ Vid förhöret hade en vaktkonstapel nämnt att denna lättretlige fånge var ”nära nog half idiot”.¹⁷¹ Det är generellt dessa små anledningar som dominerar. Flera gånger är de arbetsrelaterade som då ett slagmål utbröt för att en fånge hade försett en annan med verktyg som inte var tillräckligt slipade eller den gång två fångar började klandra varandras sopning av avdelningen.¹⁷² En fånge kunde också åka på stryk om han arbetade för flitigt eller skötte sig för bra.¹⁷³

Även i våra dagar kan en intagen som är inställsam hos personalen bli bestraffad genom att han stöts ut från gemenskapen. Det finns alltså en kontinuitet i fångarnas generella syn att

¹⁶⁶ Goffman 1973 (1961) s. 43

¹⁶⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 18 april 1904

¹⁶⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 18 oktober 1904

¹⁶⁹ Personalen trodde på fångens redogörelse då den andra fången var känd för att vara instabil.

¹⁷⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 2 november 1903

¹⁷¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 2 november 1903

¹⁷² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 1 september 1905, 19 februari 1906

¹⁷³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 8 september 1906, A1:8, 23 november 1908

intagna bör hålla ett visst avstånd till personalen. Slutligen kan det också nämnas att i ett flertal protokoll framgår det inte vad som orsakat bråket mellan de intagna.¹⁷⁴

3.3.3 Våld mot bevakningen

De våldshandlingar som var riktade mot personalen var betydligt ovanligare än de som uppstod mellan fångar. Endast vid sex tillfällen rapporterades en fånge för våld mot bevakningen, fångbråk förekommer däremot 23 gånger.¹⁷⁵ En annan stor skillnad är att flera av anledningarna till att fångarna överföll vaktkonstaplarna framstår som mindre triviala.

Detta var exempelvis fallet vid den händelse som utspelade sig den 29 juni 1904.

Tvångsarbetsfången Sällberg hade bemött vaktkonstapeln Berglunds tillsägelse om att vara tyst genom att slå till honom i ansiktet. Det var en kraftig smäll som gjorde att ”läppen sprang i blod och konstapeln slog omkull på golvet”.¹⁷⁶ Då Berglund låg ner hade Sällberg hoppat på honom och gett honom upprepade slag i ansiktet. Innan misshandeln hade kunnat avbrytas genom att andra konstaplar rusat dit hade Berglund dessutom fått ta emot flera ”danska skallar”. Den utlösande anledningen till överfallet var endast en tillsägelse om att vara tyst. Men vid förhöret framhåller Sällberg att det hela var en hämnd för att Berglund misshandlat honom vid ett tidigare tillfälle. Resultatet av händelsen blev att fångvården bestraffade Sällberg med 40 prygselag.¹⁷⁷ Vid ett annat tillfälle hade en intagen blivit så upprörd över att han förlorat sitt arbete som vedsågare att han stått och skrikit och svurit i närheten av sin nya arbetsplats i stengården. Då en vakt sade till honom att vara tyst och gå till sin plats hade fången slagit till honom ”med handen på kinden”.¹⁷⁸

I fem av de sex fall där våld används mot bevakningen framgår det att det handlar om en ilska som byggts upp gradvis genom flera händelser.¹⁷⁹ Anledningarna behöver för den delen inte framstå som särskilt stora men det rör sig som sagt om flera sådana. Ett fall av misshandel där orsakerna framstår som relativt små utspelade sig den 2 januari 1904. Enligt protokollet hade följande hänt. En vaktkonstapel som hette Berg hade beordrat straffarbetsfången Sellberg att tömma latrinbaljorna. Sellberg vägrade att utföra arbetsuppgiften. Berg informerade då honom att denna vägran skulle resultera i att en rapport upprättades. Sellberg tappade humöret och började uppföra sig oförskämt. På grund av detta

¹⁷⁴ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 11 april 1904, 23 juni 1904, 4 maj 1906

¹⁷⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, D3E, Straffjournaler, Bestraffningsjournal 1894-1920

¹⁷⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 29 juli 1904

¹⁷⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 29 juli 1904

¹⁷⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 september 1904

¹⁷⁹ Se också Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 2 januari 1904, 29 december 1905; A1:8, 10 februari 1909

sade Berg till Sellberg att han skulle gå till sin cell. Denna tillsägelse gjorde att fången helt tappade besinningen och rusade mot vaktkonstapeln. Han tog strupgrepp på Berg och försökte kasta honom över ett räcke.¹⁸⁰ Berg lyckades dock avvärja detta försök och lossa fångens grepp om strupen. Sellberg svarade då med att ge Berg upprepade knytnävsslag och ”danska skallar”. Misshandeln hade inte avbrutits fören en annan konstapel hade hunnit komma till sin kollegas hjälp. Under förhöret framhöll Sellberg att han ansåg att han hade ”burit sig mycket illa åt” och att han inte kunde ge någon förklaring till sitt agerande. Straffmotiveringen var ytterst kortfattad då det endast fastslogs att ”för våld mot bevakning” skulle fången tilldelas 35 prygelslag.¹⁸¹

För att förstå hur Sellberg och de andra kunde reagera på ett sådant våldsamt sätt kan tolkningen att det handlade om en gradvis uppbyggnad av ilska vara ett givande perspektiv. Kanske kan också andra fångars erfarenheter ge ytterligare förståelse. Vi ska titta närmare på några sådana. I boken *Horan och batongen* återges ett brev från en kvinnlig fånge på tvångsarbetsanstalten i Landskrona. Brevet är skrivet av Tyra Eberwall år 1934 och i det framgår tydligt hennes känslomässiga inställning till personalen. Hon skriver att ”jag är så förbannat led åt dem så jag orkar knappast svara eller titta på dem jag trodde inte att man skulle kunna få sådan avsky och hat till sina medmänniskor men det är väl denna hemska miljö som inverkar.”¹⁸² Det är fullt rimligt att många av fångarna i Karlskrona kände något liknande. Även i moderna fängelser finns det intagna som inte känner annat än hat mot institutionen och de som arbetar där. Själv har jag träffat på flera sådana fångar. En av dem demonstrera sina känslor genom att aldrig någonsin hälsa på kriminalvårdare.

Grunden till att fångar reagerade med våld kan också ha andra förklaringar än förakt mot personalen. En engelsk fånge under andra hälften av 1800-talet beskrev hur lättprovocerad han kunde vara i följande ordalag: ”When more than usually hungry and exasperated ... seized an additional piece of bread from the turnkey [vakten] as he was serving out the allowance. ‘you have one piece,’ said he. This provocation enough for me in the condition I then was, and I immediately retaliated by knocking him down.”¹⁸³ En annan fånge som satt inspärrad i samma land under ungefär samma tid hade av okänd anledning upplevt en missämja mellan honom och en vakt. Detta hade resulterat i att han vässat handtaget till en sked och tagit bort glaset i titthållet in till cellen. Då vakten skulle observera

¹⁸⁰ Avsikten att kasta konstapeln över räcket skulle kunna ses som ett mordförsök, detta är dock svårt att uttala sig om detta då vi inte vet vilken höjd det gäller.

¹⁸¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 2 januari 1904

¹⁸² Söderblom 1992 s. 108

¹⁸³ Priesley 1985 s. 213

hans cell hade han stuckit honom rakt i ögat.¹⁸⁴

I förhörsprotokollen från Karlskronaanstalten finns det inga händelser där våldet mot personalen framstår som genomtänkt och planerat. Istället kännetecknas våldsutövningen av impulsivitet och affektion.

3.3.4 Arbetsvägran och lättja

Det största problemet för personalen när det gäller arbetsrelaterad misskötsamhet var att fångarna många gånger inte uppehöll sig på sin arbetsplats. Istället gick de bort till någon bekant fånge för att samtala.¹⁸⁵ Tillsägelser om att återvända till den anvisade platsen för arbete är de näst vanligaste i förhörsprotokollen, efter tystnadsanmärkningar. Många gånger rapporteras dock inte dessa händelser som arbetsrelaterade normbrott. Vi hittar dem i stället under kategorier som trots/olydnad och störande av ordningen eller, om fången svarat ohysat, under oförskämt uppförande.¹⁸⁶

I många rapporter framhåller fångarna sin oförmåga att åstadkomma det resultat som krävdes. Anledningarna därtill är oftast kopplade till den fysiska hälsan. Krämpor och sjukdomar är i många fall orsaken till att de rapporterats för lättja. Sen är det problematiskt att avgöra om dessa krämpor är genuina eller simulerade. De krämpor som lyfts fram vid förhöret kan vara olika former av värk, illamående, skadad syn eller så rör det sig om allmän svaghet och ohälsa.¹⁸⁷ Ett exempel på det senare var fallet den 7 augusti 1905 då en fånge förklarade att han tyvärr inte var förmögen att köra verktyg mellan smedjan och stengården då han ”ej hade de krafter som krävdes”.¹⁸⁸ Att fångar inte kunde prestera det som krävdes är inget unikt för tvångsarbetsanstalten i Karlskrona. En engelsk fånge gav följande skildring under andra hälften av 1800-talet: ”I knew it to be a matter of impossibility for me to do more than two pounds, however hard i worked, an I told the warder so.”¹⁸⁹ Säkerligen var det så att bakom ordet lättja i straffrubriceringen dolde det sig ofta en bristande förmåga. Denna behövde dock inte vara knuten till hälsan; flera fångar framhåller bristande kompetens eller att

¹⁸⁴ Priesley 1985 s. 213

¹⁸⁵ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 21 oktober 1903, (b) 7 juni 1904, (a) 1 november 1905

¹⁸⁶ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 3 februari 1904, 9 maj 1904, (a) 10 maj 1904, 6 oktober 1904, 25 maj 1905, 25 juli 1906, 25 januari 1907, A1:7, 15 februari 1909

¹⁸⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 15 augusti 1904, 5 april 1905, (a) 7 augusti 1905, (a) 1 november 1905, 24 november 1905, 13 oktober 1906, (a) 19 januari 1907, 5 februari 1907, A1:8, 9 juni 1908, 28 oktober 1908, 3 november 1908, 15 december 1908

¹⁸⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 7 augusti 1905

¹⁸⁹ Priesley 1985 s 140

de inte fått tillräckligt med hjälp.¹⁹⁰ Andra höll inte med om att de hade varit lata eller underströk att de gjort så gott de kunnat.¹⁹¹ En fånge poängterade exempelvis att han huggit flera meter sten.¹⁹²

Vid ett intressant fall hade fyra fångar gått samman för en kollektiv arbetsvägran. De satt sig på tvären då de skulle lasta ur en eka med stenämnen. Anledningen till denna aktion var att de ansåg att betalningen var alldeles för liten. Det framgår att fängelsedirektören såg mycket allvarligt på detta fall då han dömde de fyra inblandade till 30 dagar i cell, varav 8 med tilläggsstraffet att mista sängkläderna.¹⁹³ Händelsen är unik då den är den enda kollektiva aktionen där flera fångar vägrat att utföra ett arbete under de åren jag undersökt. Slutligen kan jag tillägga att arbetsvägran även i moderna fängelser är en vanlig anledning till att rapporter skrivs. Jag har dock inte varit med om någon som rapporterats för lättja även om mitt intryck är att den är mer utbredd nu än då.

3.3.5 Flyktförberedelser

Den 23 juni 1904 upptäcktes vid en visitation av en intagens cell ett brev som innehöll instruktioner för avritandet av personalens nycklar. Dessa avbildningar skulle sedan ha fungerat som arbetsritningar vid tillverkande av kopior i fängelsets smedja.¹⁹⁴ Brevet var skrivet av en fånge vid namn Karlsson (nummer 125) till en annan som bar samma namn. Han hade mutat denne med tobak för att utföra handlingen. Planen sattes dock aldrig i verket och frågan är hur seriös menad den egentligen var. Brevskrivaren Karlsson framhöll vid förhöret att det endast rörde sig om ”fantasier” och att planen inte skulle tas på allvar.¹⁹⁵ Hur mycket som var en taktisk neutraliserande redogörelse och hur mycket som var uppriktigt är svårt att avgöra. En seriös kärna bör det dock ha funnits då denna Karlsson mindre än tre månader senare rapporterades för att en dyrk och ett bräckjärn återfunnits på hans arbetsplats. Han nekade visserligen till detta innehav men dömdes ändå för ”innehavande af otillåtna effekter”.¹⁹⁶

Hur ska vi då tolka Karlssons flyktförberedelser? Den mest uppenbara tolkningen är ju att de är just vad de ser ut att vara, nämligen förberedelser för en flykt, men de kunde också

¹⁹⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 13 februari 1905, 21 juni 1905, (a) 19 januari 1907, 15 februari 1907, A1:8, (a) 29 oktober 1907,

¹⁹¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 7 mars 1905, 5 december 1905

¹⁹² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 7 mars 1905

¹⁹³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 5 augusti 1904

¹⁹⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (B) 23 juni 1904

¹⁹⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (B) 23 juni 1904

¹⁹⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (B) 14 oktober 1904

fylla en helt annan funktion som antagligen var betydligt vanligare. Den idémässiga inspirationen till denna tolkning har jag hämtat från historikern Pieter Spierenburg. I *The Oxford History of the Prison* skriver han att “by keeping up their hopes and maintaining the myth that one day they would be free as a result of their own efforts, these prisoners made their situation tolerable.”¹⁹⁷ Spierenburg skriver visserligen detta utifrån en tidig modern kontext och med de holländska och tyska arbetsinrättningarna (workhouses) som empiriska exempel. Jag vill dock hävda att påståendet äger giltighet även under senare perioder. Då det gäller det moderna anstaltsväsendet i Sverige kan jag exemplifiera med en fånge som under ett samtal framhöll det viktiga i att fängelserna inte byggdes helt rymningssäkra. Han menade att en intagen måste kunna se att det inte är helt omöjligt att fly annars blir fängelsevistelsen alltför tung och klaustrofobisk. Kanske var det just denna mildrande funktion på fängelsevistelsen som Karlssons flyktförberedelser var menade att uppfylla.

Då de två förhørsprotokollen är de enda som handlar om flyktrelaterade normbrott finns det dessvärre inte mycket empirisk grund att bygga på. Att dessa normbrott är högst ovanliga i förhørsprotokollen har sin naturliga förklaring att på ett kognitivt stadium som inte tagit materiella uttryck är de vanligen inte möjliga att upptäcka. Spierenburg verkar dock ha kunnat belägga åtskilliga av dessa fall då han skriver att de var de vanligaste normbrotten i de tidigt moderna arbetsinrättningarna. De faktiska flyktförsöken var dock ovanliga.¹⁹⁸ För vår del hade sannolikt andra typer av källor som exempelvis fångmemoarer med stor sannolikhet kunnat visa att flyktförberedelser, i alla fall som tankekonstruktioner, var ett betydligt vanligare normbrott än vad som framgår av förhørsprotokollen. Spierenburg belyser situationen med en teori som jag anser är rimlig att överföra även till senare perioder: ”Probably no day passed in early modern prisons without one or more inmates at least contemplating a breakout.”¹⁹⁹ Kanske ligger det helt enkelt en sanning i det gamla ordspråket att det sista som lämnar människan är hoppet.

Det finns flera inslag i den fängelsehistoriska litteraturen som pekar mot att flyktförberedelser var ett vanligt normbrott. I Tomas Söderbloms avhandling hittar vi ett intressant exempel. En fånge vid namn Hedvig hade på 1930-talet blivit gripen efter en rymning från tvångsarbetsanstalten i Landskrona. I förhör hävdade hon att det bland anstaltens intagna var vanligt att man pratade om rymningsplaner och detta var något som

¹⁹⁷ Spierenburg i *The Oxford History of the Prison* s. 72

¹⁹⁸ Spierenburg i *The Oxford History of the Prison* s. 71-72

¹⁹⁹ Spierenburg i *The Oxford History of the Prison* s. 72

nästan alla tänkte på.²⁰⁰ Ett annat exempel kommer från en holländsk fängelse lärare som i mitten av 1920-talet skrev artiklar om livet innanför murarna. Han framhöll ”the run-away fantasies and dreams” som ett vanligt fenomen.²⁰¹ Rymningsförberedelsernas potentiella funktion som just tankekonstruktioner eller förberedelser som aldrig är menade att sättas i praktik är ett område som förtjänar att utforskas djupare. Att dessa förberedelser kan fungera som en slags förmildringstekniker som gör vistelsen mer uthärdlig kan leda till en ökad förståelse kring hur människor i fängsligt förvar reagerar på sin situation.

3.3.6 Solidaritet och okamratlighet i fångkollektivet

Det vanligaste sättet som fångsolidariteten kom till uttryck på tvångsarbetsanstalten i Karlskrona var genom reaktioner på när andra fångar blir tillsagda eller bestraffade. Dessa reaktioner kunde ta sig flera olika uttryck. Ett intressant exempel utspelade sig den 11 mars 1908. Vaktkonstapeln B. Eliasson hade denna dag beordrat fångarna i sadelmakareverkstaden att hålla sig på sina platser. Tvångsarbetsfångnen Nilsson hade vid detta tillfälle ropat ”då resa vi oss allmänt”.²⁰² Något som fick den effekten att fångarna faktiskt reste sig upp. För detta upptåg skulle Nilsson låsas in i förvaringscell. Men innan han fördes bort sa en fånge som hette Ek till honom att ”säg, att jag har sagt det.”²⁰³ Denna fånge var alltså beredd att ta på sig skulden för det Nilsson gjort. Exemplet är helt unikt, i inget annat fall kommer denna bredvillighet att offra sig för en medfånge fram på detta sätt.

Men det finns flera exempel på där fångar blivit upprörda över att bevakningen sagt till andra intagna och tagit sina medfångar i försvar. Ett sådant fall utspelade sig den 16 april 1907. I rapporten kan vi läsa om hur tvångsarbetsfångnen Söderberg hade tagit illa upp då en fånge blivit förmanad. Han anklagade vaktkonstapeln för att vara ”en sådan djäfvul” som ville ställa sig in hos befälen.²⁰⁴ Vid ett annat tillfälle hade en fånge börjat skratta och föra liv när några fångar blivit tillsagda att vara tysta.²⁰⁵

Kanske är det fel att tolka alla fall där fångar reagerar starkt på hur deras medfångar tillrättavisas som tecken på fångsolidaritet. Det kanske ibland vore riktigare att prata om att den disciplinära maktapparaten väckte väldigt starka känslor. Problemet är att källorna inte berättar något om hur fångarna tänkte då de handlade. Det är fullt möjligt att upprördheten,

²⁰⁰ Söderblom 1992 s. 123

²⁰¹ Franke 1995 s. 215

²⁰² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (B) 11 mars 1908

²⁰³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (B) 11 mars 1908

²⁰⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 16 april 1907

²⁰⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 27 november

eller försvaret av medfångarna, har mer med antipati mot institutionen att göra än solidaritet med fångkollektivet. Många gånger var säkert båda dessa känslor närvarande.

Det finns dock vissa fall där solidariteten är mer framträdande. Den 14 november 1904 hade till exempel en fånge som hette Nordström varnat en annan, som höll på att sjunga, då en vakt närmade sig hans cell. Det hade gått till så att Nordström sparkat till en plåtvägg då han fick syn på vakten vilket gjorde att sjungandet omedelbart upphörde. Nordström nekade visserligen till att han hade gett denna signal men vakten framhöll att han hade sett när det hände.²⁰⁶ Utifrån förhørsprotokollet verkar det osannolikt att vakten skull hittat på anklagelsen. Om det nu var så att Nordström varnade sin medfånge, vilket verkar högst troligt, är det ett tydligt tecken på fångsolidaritet.

Några mer kollektiva solidariska aktioner hittar vi däremot inte i förhørsprotokollen. Att sådana fall ändå kunde förekomma vid tvåångsarbetsanstalter kan vi läsa om i Tomas Söderbloms avhandling. Den händelse han redogör för började med att en fånge vid namn Gertrud hade rapporterats för att gömt sig och sovit i arbetssalen. Efter att domen (kaffe och premiemistning) hade fällts över Gertrud för detta normbrott blev hennes reaktion att angripa den vaktkvinnor som stått bakom anmälan med oförskämdheter och spotta åt henne. Detta resulterade i att manliga vakter tillkallades för att sätta Gertrud i förvaringscell. Gertrud gjorde motstånd och vann sympati hos flera andra fångar. Slutresultatet blev att fyra andra kvinnor hamnade i isoleringscell för att de arbetsvägrat eller försökt uppvigla andra fångar.²⁰⁷

Vid en genomläsning av förhørsprotokollen framgår det att solidaritet inte var det enda som fångarna visade varandra. Den raka motsatsen kunde också komma till uttryck, även om det var ovanligt. Pia Lundahl har framhållet att ett samarbete med personalen kan ses som ett sätt att förbättra tillvaron innanför murarna.²⁰⁸ Precis som i ett modernt fängelse blev skötsamma fångar belönade med de bättre jobben och när det gäller normbrotten dömdes fångarna väldigt olika beroende på vilket anseende de hade hos personalen (se s. 83). Fångarna verkar dock varit högst obenägna att anmäla varandra, något som de även är i våra dagar. Detta skedde faktiskt bara vid ett tillfälle då en fånge anklagade en annan fånge för att ha bedrivit otukt med ett fläskstycke. Anklagelsen hade dock ingen framgång utan resulterade istället i att han själv åkte dit för att ha ”bejugit medfånge”.²⁰⁹ Att fångar så sällan anklagade varandra har nog främst att göra med de allvarliga konsekvenser en sådan handling kunde få. Inom nutida

²⁰⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 14 november 1904

²⁰⁷ Söderblom 1992 s. 96-97

²⁰⁸ Lundahl 2001 s. 47

²⁰⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 7 juni 1905

anstalter benämns de som skvallrar för personalen som ”golbögar”. En fånge som har detta rykte löper stor risk att bli misshandlad och måste därmed flyttas till en annan avdelning. I Alfred Sterns memoar över sin vistelse på Långholmen hittar vi ett mer samtida exempel. Här kan vi läsa om hur nyanlända fångars pålitlighet prövades och hur de straffades om det var så att de brast i denna fångdygd.²¹⁰ Säkerligen var det främst denna typ av informella straff och utfrysanden från kollektivet som avhöll fångar från att ange varandra. Detta innebär dock inte att solidariteten även kan ha spelat en stor roll. Den var dock säkert inte lika viktig. Ett exempel på när den brast är ett fall då en fånge som hette Pettersson hade nekat till att ha uppfört sig oförskämt. Efter det att Pettersson avvisat anklagelsen togs han ut från förhørsrummet och en annan fånge (Hedström) togs in. Denne hade befunnit sig precis intill Pettersson då incidenten utspelade sig. Hedström intygande att Pettersson hade uppfört sig på det sätt som beskrivits i rapporten.²¹¹ Även om detta angiveri endast skedde ett fåtal gånger visar sådana händelser att vissa fångar kunde vara benägna att ange andra intagna om det skedde i hemlighet. Händelserna är dock alldeles för få för att det ska gå att generalisera kring dem.

3.3.7 ”Obefogade klagomål”

Man kan inte påstå att det är många anmärkningar på provianten som förekommer i förhørsprotokollen. Det rör sig bara om ett tiotal. Säkerligen beror inte detta på att maten höll någon vidare kvalitet eller att portionerna var väl tilltagna. Anledningarna till de få klagomålen berodde mer sannolikt på sådant som risken att bli rapporterad för ”obefogade klagomål” och att de intagna representerade samhällets bottenskikt vilket gjorde att de var vana vid eländiga förhållanden. Trots detta förekommer det som sagt missnöjesyttringar över provianten i förhørsprotokollen. Dessa har rapporterats som obefogade och fången har straffats för sina invändningar. Om det även förekom klagomål som bedömdes som berättigade ger tyvärr inte källmaterialet några uppgifter om.

Vad var det då som fångarna anmärkte på? I januari 1904 hittar vi en serie med tre rapporter gällande ”obefogade klagomål” där fångarna beskrev ärtorna som ”dåliga”, ”sura” och ”syrliga”.²¹² Vid ett av fallen hade anmärkningen fört med sig att även andra fångar

²¹⁰ En källkritisk invändning mot dessa redogörelser är att han hört dem av äldre fångar och att de beskriver en period som han själv inte upplevde. Stern 1917 s. 9-11

²¹¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 9 maj 1905

²¹² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 12 januari 1904, 14 januari 1904, 19 januari 1904

började diskutera och framhöll att de inte var ”riktigt kokta”.²¹³ I två av protokollen framgår det att personalen hade provat maten och funnit den ”välsmakande”.²¹⁴ Det är inte helt lätt för en modern läsare att avgöra vilka som hade rätt gällande matens kvalitet men förmodligen var det fångarna.²¹⁵

Att maten inom fängelsesystemet vid den här tiden generellt inte var något vidare framkommer i Sterns memoarer från Långholmen. Vid en inspektion på detta fängelse av Fångvårdsstyrelsen 1912 anmärkte han på följande: ”det otillräckliga näringsvärdet, enformigheten i utspisningen m.m.”²¹⁶ Mera generell kritik förekom även i Karlskrona. Tvångsarbetsfångens Petersson hade exempelvis sagt ”att de var en förbannad mat, som tillhandahålles här på anstalten.”²¹⁷ Det är dock vanligare att kritiken, som i fallen med ärtorna, var riktad mot en specifik maträtt som ansågs dålig. Framförandet av ett sådant klagomål kunde leda till ganska obehagliga konsekvenser. Ett fall där domen framstår som särskilt hård utspelade sig den 25 juli 1904. Enligt rapporten hade en dövstum fånge som hette Bergman skrikit till i matsalen på ett sätt som upplevdes som mycket störande. Anledningen till detta var att Bergman ansåg att fläsket var ruttet. Då han senare satt i förhör visades rapporten för honom och han gavs möjlighet att yttra sig skriftligt. Bergman tog denna möjlighet och skrev ”jag lukte fläsk, ruttet igår. Jag är mycket sjuk. Jag fick lungshot.”²¹⁸ På denna invändning svarade personalen, skriftligt, att sjukdomen ej var farlig, läkaren hade intygat att den snart skulle gå över och att de smakat på fläsket och inte funnit något fel på det. Bergman skrev tillbaka att ”jag lukta finast. Jag kan lukta något.”²¹⁹ När domen till slut föll så löd den 8 dagar i cell utan arbete och sängkläder.²²⁰ De flesta fångar som anmärkte på provianten fick spendera just 8 dagar i cell, antalet dagar som var utan sängkläder var vanligtvis samtliga.²²¹ Detta var inget unikt för just tvångsarbetsanstalten i Karlskrona. Alfred Stern skriver exempelvis om flera fångar som på Långholmen fick cellstraff utdömda för obefogade klagomål.²²² Ett annat exempel är att de ordningsregler som vi tagit upp tidigare, från tvångsarbetsanstalten i Landskrona, innehöll följande regel ”Inga *oberättigade* klagomål

²¹³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 14 januari 1904

²¹⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 12 januari 1904, 14 januari 1904

²¹⁵ Det framstår som orimligt att fångar skulle riskera disciplinstraff genom att klaga på proviant som det inte var något fel på.

²¹⁶ Stern 1917 s. 104

²¹⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 25 maj 1907

²¹⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 25 juli 1904

²¹⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 25 juli 1904

²²⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 25 juli 1904

²²¹ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 12 januari 1904, 14 januari 1904, (a) 14 juli 1905

²²² Stern 1917 s. 16, 104

få förekomma.²²³ I det viktorianska England menade en fånge att alla klagomål tolkades som ”unnecessary trouble”, ett sådant klagomål kunde gälla exempelvis vikten på brödet.²²⁴ Om förhållandena vid de engelska fängelserna var jämförbara med de i Karlskrona under den för uppsatsen aktuella perioden är dock mycket osäkert. Enligt protokollen verkar det inte som att ”prisoners complained – constantly – that they were hungry, starving even”²²⁵ som fallet varit i England några årtionden tidigare. Men nog lämnade mathållningen mycket att önska även i tvångsarbetsanstalten under det tidiga 1900-talet.

3.3.8 Identitetsutrustning

Ett intressant men ovanligt normbrott i förhörprotokollen är då fångar antingen modifierar eller tillverkar egna klädesplagg. Det var visserligen bara tre tvångsarbetsfångar som anklagades för denna typ av misskötsamhet under den perioden jag har undersökt. Normbrottet ringar dock in ett mycket centralt fenomen inom den aktuella typen av institutioner som är värt att uppmärksamma. Den stigmatiserande uppsättningen kläder som de intagna tvingas bära förvandlar dem till objekt. Som ett sådant blir de mycket lättare för fängelsepersonalen att förhålla sig till. De har ”avindividualiserats” in i en konform kategori av fångar. Det objekt som ska tuktas, disciplineras och omformas är en fånge inget mer inget mindre. De aktuella normbrotten kan ses som en sorts motstånd mot detta.

En fånge vid namn Lundberg hade valt att gå så långt att han lät tillverka en ”civil väst” i verkstaden. Han erkände att han hade gjort det utan att ge någon förklaring till varför.²²⁶ De två andra fångarna som stod anklagade för liknande normbrott hade endast modifierat sina fångvästar. En av dem framhöll att han hade klippt bort delar som var trasiga och skitiga. Den andre tyckte att västen varit för varm och hade därför förändrat den.²²⁷ En möjlig förståelse för varför fångar kunde vara benägna att ändra på de kläder institutionen tvingade på dem ger Erving Goffman.

Goffman skriver i sin bok om något han kallar för identitetsutrustning. Med detta begrepp avser han föremål som stödjer en individs strävan efter att framstå på ett visst sätt. Då en person tas in på en anstalt skiljs dessa karaktärsgrundande objekt från denne vilket gör att han utsätts för en rollförlust. Då individen befinner sig i detta stadium får han de standardiserade

²²³ Söderblom 1992 s. 83

²²⁴ Priestley 1985 s. 207

²²⁵ Priestley 1985 s. 153

²²⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 6 juni 1906

²²⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 14 juni 1905

institutionskläderna som gör att en ny roll kan formeras.²²⁸ Denna tolkningsmodell skulle kunna förklara varför Lundberg var beredd att ta den risk det innebar att tillverka en så kallad civil väst. Kanske var det ett sätt för honom att göra motstånd mot den konforma och stigmatiserande identitet som iklädandet av fånguniformen innebar. Jag har själv träffat på flera intagna som uttryckt en längtan att få lämna fängelsekläderna och ta på sig sina egna kläder. Normbrottet är dock väldigt marginellt vid tvångsarbetsanstalten i Karlskrona, kanske var behovet begränsat eller så var det möjligheterna som satt käppar i hjulet. Vid tvångsarbetsanstalten i Landskrona verkar dock normbrottet varit större. I den lista med ordningsregler som vi refererat till innan (se s. 29) stadgades det att ”Klädseln ska vara vårdad, kläderna få på intet sätt ändras.”²²⁹ Att detta beteende uppmärksammades så pass att det förbjöds explicit i en regel tyder på att det utgjorde ett problem. Söderblom ger också exempel på fall där denna regel bröts. En fånge vid namn Alice hade exempelvis sytt sig ett par egna underbyxor av material hon kommit över i arbetet.²³⁰ Kvinnorna lät också pryda sina anstaltskläder och sitt hår med rött silkespapper. För att förklara detta beteende använder sig Söderblom av något han benämner som ”jagets strategi”. Strategin visade sig i det behov som kvinnorna gav uttryck för då de formade sitt yttre så att de stod ut ur mängden. Han pratar dels om att det handlade om en gruppidentitet men även den personliga.²³¹ Jagets strategi beskrivs med följande ord ”Inför hotet utifrån gällde det att försvara den egna identiteten, det egna jaget för att överleva själsligt.”²³² Denna typ av överlevnadsstrategier skulle kunna utgöra ett intressant område för vidare forskning.

3.3.9 Avslutande analys kring normbrottens orsaker

Hur ska vi då förstå orsakerna bakom normbrotten? Till att börja med bör vi angripa problemet från två håll. Om vi ser på det ovanifrån blir det ur institutionens perspektiv, detta blickfång ger oss en förståelse kring varför och hur man stämplar vissa beteenden som oönskade. Om vi istället vänder på problemet och kollar på det underifrån så hamnar fångarnas uppfattning och agerande gällande normerna och reglerna i fokus. Jag kommer kortfattat att börja med institutionsperspektivet för att sedan fokusera på fångarnas.

²²⁸ Goffman 1973 (1961) s 20-21, 24, 64

²²⁹ Söderblom 1992 s. 83

²³⁰ Söderblom 1992 s. 86

²³¹ Söderblom 1992 s. 114

²³² Söderblom 1992 s. 114

Roddy Nilsson har karaktäriserat situationen inom de svenska fängelserna vid sekelskiftet 1900 som ”en gränslös strävan efter att in i minsta detalj kontrollera, styra och övervaka allt som hände innanför murarna.”²³³ Denna beskrivning ligger helt i linje med de syften som lyser igenom i förhöringsprotokollen. Hela den massiva våg av småregleringar som personalen använde sig av gör att fängelset framstår som den disciplinerande maktapparatur som Foucault skriver om.²³⁴ För att åstadkomma den underdådige och lydige fången reglerades, förbjöds eller begränsades hans tal, rörelser, arbetsinsatser, ägodelar, uppförande, klädedräkt och mycket annat. Till och med underlåtenhet att hälsa korrekt eller lågmälda anmärkningar på provianten kunde bli föremål för disciplinära åtgärder.²³⁵ Men hur reagerade då fången på denna extrema miljö. De absolut svåraste reglerna att följa hade att göra med tystnaden och att uppehålla sig på sin arbetsplats. Tillsägelser om tystnad och att återvända till den egna arbetsplatsen utgör majoriteten av alla normbrott. Dessa små förseelser resulterade dock inte ensamma i rapporter. Den som fogade sig efter vaktkonstapelns tillrättavisningar verkar inte ha behövt oroa sig för några påföljder. Säkerligen var det också det som fången i normalfallet gjorde. Som nämnts tidigare kommer det i flera fall fram att vissa fångar ofta måste sägas till men då de vid dessa tillfällen har rättat sig efter anmärkningen har ingen rapport upprättats.

Om man ska generalisera kring alla normbrott är det framför allt en aspekt som är slående, nämligen att de handlar om det som Max Weber benämnde som affektivt handlande. Med detta menade Weber ett agerande som är irrationellt, spontant och under stark påverkan av känslor.²³⁶ I de allra flesta fall orsakades rapporterna av förargelser och irritationer som uppstod då fångar blev tillsagda av vaktkonstaplarna. I mindre utsträckning kan också en annan av Webers kategorier kring socialt handlande²³⁷ förklara normbrotten. Det rör sig här om målrationellt handlande, alltså att han har en för honom identifierad avsikt med sitt agerande.²³⁸ Detta var exempelvis fallet med de fyra fångar som vägrade lasta ur en eka på grund av att de fick för dåligt betalt. Andra exempel är klagomål på provianten där missnöjesyttringarnas avsikt kan förstås som ett sätt att öka kvaliteten på maten. Klagomålen kunde såklart också rymma en hel del affektivt handlande då det var förargelsen över dålig

²³³ Nilsson 1999 s. 285

²³⁴ Se Foucault 1987 (1975)

²³⁵ Fallet där inte fången hälsade korrekt handlade om att han inte tog av sig mössan när han hälsade Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 januari 1904, 12 november 1904, 22 november 1904

²³⁶ Miegel & Johansson 2002 s. 38

²³⁷ De övriga är värderationellt handlande (agerandet styrs av sådant som moral, heder, värderingar etc.) och traditionellt handlande (här styrs agerandet av sådant som sedvänjor och traditioner). Miegel & Johansson 2002 s. 37-38

²³⁸ Miegel & Johansson 2002 s. 37

mat som fick fången att brista ut i klagomål. Det som framstår som affektivt handlande kunde säkerligen ibland också rymma en del målrationalt handlade.

Pia Lundahl har skrivit att fångar kunde använda sig av mer expressiva former av normbrott för att testa gränserna inom anstalten.²³⁹ På så sätt kunde de identifiera gråzoner. Om man väljer att se på grundanledningarna till att normbrotten uppstod och inte de handlingar som fångarna dömdes för framstår detta testande som betydligt vanligare.

Avslutningsvis skulle jag vilja framhålla att normbrotten vid tvångsarbetsanstalten i Karlskrona framstår som tämligen ovanliga. För att karaktärisera det dominerande beteendet bland fångarna skulle Erving Goffmans begrepp primär anpassning fungera väl.²⁴⁰ Som jag redogjort för innan står denna anpassning för ett agerande som ligger i linje med institutionens önskemål. Då det extrajudiciella systemet inte lämnade mycket utrymme för avvikelser och majoriteten av alla fångar aldrig dömdes till några disciplinära åtgärder framstår den primära anpassningen som det absolut vanligaste förhållningssättet. Rapporteringsfrekvensen är så låg att om man sprider ut den under de åren jag undersökt ligger den på lite mer än en rapport i veckan²⁴¹, vilket inte kan anses som särskilt mycket med tanke på hur pass strikt reglerad världen innanför murarna var.

Juridik- och kriminologiprofessorn Norval Morris har kommenterat situationen i fängelser som ”The reality is, of course, that most prisons are characterized by a high degree of order most of the time, since most prisoners want order and safety and thus accept its maintenance.”²⁴² Påståendet gäller betydligt modernare fängelser än det jag undersöker i uppsatsen men äger enligt mig en hel del giltighet även för Karlskronaanstalten. Den låga rapporteringsfrekvensen tyder i alla fall på detta. Om jag skulle relatera detta till den diskussion som förts inom fängelsehistoriskforskning kring makt och motstånd så är det långt ifrån alltid som denna dikotomi är den relevanta.²⁴³ Istället skulle jag vilja framhålla begreppen makt och verifikationsmakt som karaktäristiska för institutionen. Den överväldigande majoriteten av fångarnas handlingar följer institutionens önskemål, de karaktäriseras av lydnad och underdånighet. Detta fungerar som en verifikationsmakt som stärker institutionen och gör att dess verksamhet kan upprätthållas. Då institutionen står för den överväldigande makten väljer majoriteten av alla intagna att hålla en låg profil och rätta

²³⁹ Lundahl 2001 s. 51

²⁴⁰ Hans andra begrepp sekundär anpassning passar dock betydligt sämre, det kan endast identifieras i ett fåtal förhörprotokoll.

²⁴¹ Antalet rapporter överstiger antalet förhör då det ibland var flera fångar som förhördes vid samma tillfälle.

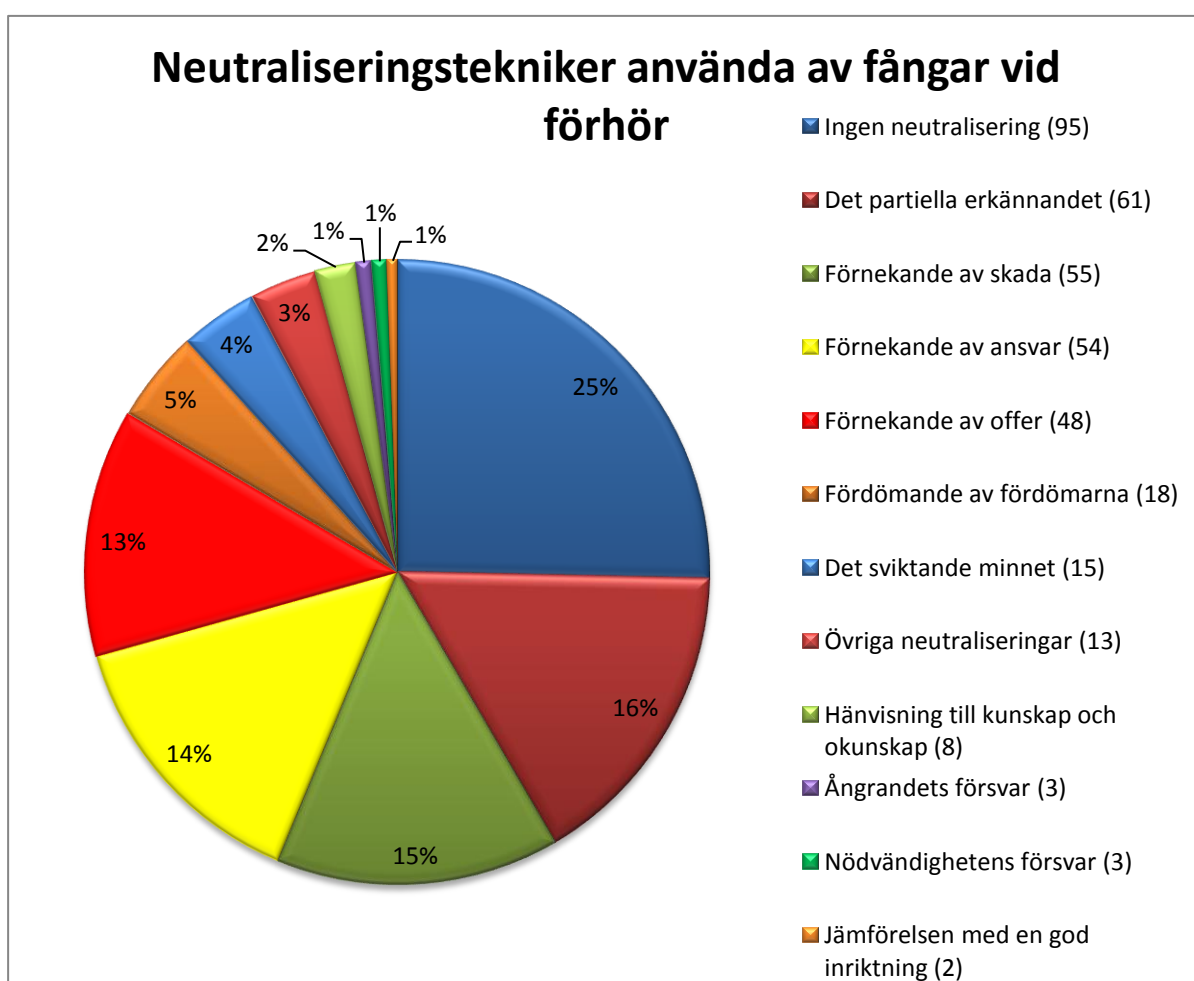
²⁴² Morris i *The Oxford History of the Prison* s. 248

²⁴³ Se t.ex. Söderblom 1992, Lundahl 2001 och Svensson 2001

sig efter institutionens regler (primär anpassning). Det är säkerligen därför antalet förhör kring misskötsamheter endast uppgick till ett 50-tal per år.

4 Neutraliseringstekniker och normbrottsförhör – introduktion

Precis som i uppsatsens första del anser jag att det även här är lämpligt att börja med en kvantitativ översikt. Den ger läsaren en uppfattning av hur vanliga de olika neutraliseringsteknikerna var. I diagrammet nedanför visar jag de tekniker som jag lyckats identifiera i de 300 förhörprotokollen. Läsaren bör vara uppmärksam på att somliga av protokollen innehåller fler än en teknik.

Källa: Karlskronas Centralfängelses arkiv, A1 7, A1 8

I de tre hundra förhörprotokollen har jag totalt lyckats identifiera 280 stycken neutraliseringstekniker. Dessa är utspridda på 205 protokoll. I de återstående 95 stycken har jag inte kunnat hitta några neutraliseringar. Men med stor sannolikhet förekom dock neutraliseringar även i många av dessa fall.

Det är viktigt att vara uppmärksam på att det vi ser ovan är just de neutraliseringar som kommit med i protokollen. Som jag tidigare uppmärksammat i avsnittet om källkritik har vi på goda grunder anledning att misstänka att de tekniker som kunnat identifieras är en högst begränsad del av dem som faktiskt förekom. Detta antagande grundar sig på flera faktorer varav de utfrågningar och förhör som föregick de nedskrivna protokollen är av avsevärd vikt. Vid några tillfällen har neutraliseringar från dessa kommit med i tabellen ovan. Men i majoriteten av alla fall då de skymtar till i protokollen nämns inga sådana. Detta gör att det inte men någon säkerhet går att utesluta att tekniker förekom vid dessa.

Som kriminalvårdare har jag erfarit att de som misstänks för normbrott reagerar som mest defensivt precis när de meddelas om den aktuella anklagelsen. I ett modernt fängelse sker det i samband med att själva förhöret inleds. Den första delen av förhöret utgör därmed den period där nekandena och neutraliseringarna förekommer som mest frekvent.²⁴⁴ Om denna erfarenhet är överförbar på de icke-nedtecknade utfrågningarna innebär det att en hel del av neutraliseringarna gjorts osynliga för en nutida läsare.

En annan faktor som sannolikt har en stark reducerande effekt när det gäller antalet neutraliseringar är protokollens utformning. Som jag berört innan är de kortfattade, i högutsträckning standardiserade och selektiva. Mycket av det som vi uppfattar som väsentligt har säkerligen hamnat utanför förhörprotokollen. Likaså är språket ofta väldigt sammanfattande och minimalistiskt. Några exempel på det har redan tagits upp i avsnittet om källkritik (se s. 6)

4.1 Förnekande av skada

I 35 av de totalt 56 gånger som jag kunnat identifiera neutraliseringstekniken ”förnekande av skada” rör det sig om olika former av trivialisering eller nedtoning av anklagelserna. Det råder stor variation gällande i vilka situationer teknikerna förekommer. Det kan vara allt från att trivialisera modifierandet av en väst med att de bitar som klippts bort var skadade och smutsiga till att neutralisera ett hot med att det inte fanns någon substans bakom det.²⁴⁵ Jag ska ta upp några exempel på detta.

Tvångsarbetsfången nummer 64 Andersson stod den 18 juni 1907 anklagad för att ha vägrat att utföra arbete som han tilldelats och otillbörligt beteende. Det gick till så att

²⁴⁴ Om detta är ett förhållande som är överförbart till relationen mellan det nedskrivna förhöret och tidigare utfrågningar går tyvärr inte svara på. Detta beror på att de tidigare utfrågningarna endast nämns ibland och då endast med en eller ett par meningar.

²⁴⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 14 juni 1905, 21 september 1903

Andersson hade varit på sjukvisitation och därefter gått till arbetsalen där han var satt att arbeta. Det var dock inte vad han gjorde när han anlände hit; istället för att återgå till sina sysslor hade Andersson då han kom in i arbetsalen lagt sig raklång på dess golv. På grund av detta beteende följde inte helt oväntat en tillsägelse från den där posterade vaktkonstapeln Bergkvist. Andersson svarade på denna att ”djävlar i min själ, ligger jag så mycket jag vill”.²⁴⁶ Rapport upprättades och förhör följde därefter. Andersson sägs här ha försökt att förringa betydelsen av det inträffade. Därtill nekade han också till att ha använt sig av svordomar och skällsord.²⁴⁷ Det är uppenbart att Andersson gjorde ett försök att neutralisera skadan av de normbrott han begått men tyvärr har vi ingen möjlighet att ta reda på i vilka ordalag detta skedde. Skällsord och svordomar kan vi dock vara säkra på att han inte ville kännas vid.

Nästa exempel handlar om en fånge vid namn Asplund som den 30 mars 1909 hade rapporterats för olydnad. Vid visitation i dennes cell hade sergeant Zvennerberg funnit den stökig. Sergeanten sände därför vaktkonstapeln Käll för att hämta Asplund så att denna kunde städa upp i oredan. Då Asplund blev informerad om detta vägrade han att följa med Käll för att verkställa den beordrade städningen. Zvennerberg gick då själv efter Asplund men denne lät sig inte påverkas nu heller. Asplund rapporterades för sin olydnad och ett förhör hölls. Vid detta erkände visserligen Asplund rapportens innehåll men underströk samtidigt hur småaktigt han tyckte det hela var. Enligt honom var det ”tids nog om han gick till sin cell vid middagsrasten.”²⁴⁸

Som modern läsare är man nog beredd att hålla med Asplund när han benämner anklagelsen som småaktig. Fångens tänkte säkert att det inte gjorde något om cellen fortsatte vara i det aktuella tillståndet fram till middagsrasten. Från fängelsepersonalens sida var det nog antagligen inte själva oordningen som var det allvarligaste i fångens beteende utan det att han inte rättade sig efter den order som utfärdades. Misskötsamheten rubricerades också i rapporten som just olydnad, att det var stökigt i cellen nämns bara i bakgrunden. Asplund dömdes för ”trots och olydnad” och fängelsedirektören tyckte inte anklagelsen var småaktig då domen löd 14 dygns cellstraff varav 8 utan sängkläder.²⁴⁹

Den 20 februari 1909 inträffade ett fall som till stor del liknar Asplunds. Även här har vi att göra med en ordervägran och en neutralisering där fången inte tyckte händelsen var något

²⁴⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 18 juni 1907

²⁴⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 18 juni 1907

²⁴⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 30 mars 1909

²⁴⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 30 mars 1909

märkvärdigt. Rapporten berättar om hur fången Hallberg hade gått ut till balkong räcket och där tagit av sig sin tröja för att lämna den till tvätten. Hallberg som stod vid räcket med tröjan i handen iaktogs av vaktkonstapeln Karlsson. Han anade att Hallberg skulle kasta ner tröjan till städaren. På grund av denna misstanke upplyste han Hallberg om att detta förfarande inte var tillåtet. Trots tillsägelsen, eller kanske på grund av den, kastade Hallberg ner tröjan och skrattade dessutom därefter. Andra fångar som observerat det hela skrattade de med. I det förhör som senare följde på dessa händelser erkände Hallberg de normbrott som han beskyllts för. Han anmärkte dock att han ansåg förseelsen ”vara af obetydlig beskaffenhet.”²⁵⁰ Detta synsätt delades inte av direktören då Hallberg fick spendera 14 dygn i straffcell utan arbete dessutom var 4 av dessa utan sängkläder.

Med några få undantag kan man säga att det generellt sett inte fanns någon benägenhet hos vare sig direktören eller den övrig personalen att låta sig påverkas av fångarnas trivialiseringsförsök. Förklaringar som att det var ”på skoj”, ”ej var så illa menat” eller där det endast står att fången ”sökte förringa” överträdelsen vann normalt sett inget gehör.²⁵¹ De få fall där fången kan anses lyckats i sin neutralisering rör det sig om mer komplexa eller vad som i alla fall framstår som mer sakliga redogörelser.

En sådan redogörelse lämnade de båda fångarna Strömblad och Blixt vid ett förhör den 23 april 1906. Det var endast Strömblad som stod anklagad för att ha slagits med fången Blixt i rapporten. Blixts roll var mer av ett vittne och offer. De båda fångarna tycks dock varit överrens om vad som skett då de framhöll att visst hade de hamnat i handgemäng med varandra. Men det var inte värre än att de hade brottats och inga tillhyggen hade kommit till användning. De smållar Blixt hade fått hade varit resultatet av att han ramlat under brottningen.²⁵² Det är uppenbart att de båda fångarna försökte få incidenten att framstå som att det inte rörde sig om något allvarligt. Utifrån fängelsedirektörens dom är det också uppenbart att de lyckades neutralisera normbrottet då de endast varnades.²⁵³

Utifrån detta fall kan man säga att det uppenbarligen fanns fall då det gick att neutralisera skadan. Med framgång gjordes dock inte detta genom att bagatellisera anklagelsen eller genom en kort kommentar. Det som hade större chanser att lyckas var en

²⁵⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 20 februari 1909

²⁵¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 7 april 1905, 18 april 1906; Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, (b) 11 mars 1908

²⁵² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 23 april 1906

²⁵³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 23 april 1906

längre mer saklig redogörelse där anklagelsen i sig inte ifrågasattes.²⁵⁴ Det tycks ha varit viktigt att fångens berättelse inte medförde tvivel angående om personalen hade agerat korrekt eller inte. Som vi sett exempel på ovan var inte personalen beredd på att instämma i sådana förnekanden av skada som byggde på att själva anklagelsen angreps. Framhävandet av brottets ”obetydliga beskaffenhet” eller anklagelsens småaktighet var inte ett framgångsrikt sätt att neutralisera. Det är dock denna typ av misslyckade neutraliseringar som dominerar när det gäller tekniken ”förnekande av skada”.²⁵⁵ Denna variant av ”förnekande av skada” som inriktar sig på själva anklagelsen verkar inte heller ha varit ovanlig vid andra anstalter. I Lundahls avhandling hittar vi flera exempel. Två kvinnor framhöll exempelvis att de inte trodde normbrottet var så farligt, en annan att hon inte tyckte hon ”gjort något ondt”.²⁵⁶ Lundahl benämner dessa kommentarer som trivialiseringar. Hon betraktar dem som en form av motstånd. I denna uppsats ses de dock främst som exempel på neutraliseringstekniken ”förnekande av skada”. Perspektiven är dock inte ömsesidigt uteslutande utan neutraliseringstekniken kan ses både som en teknik och en form av motstånd.

Vi ska avsluta detta stycke med att titta närmare på två olika typer av ”förnekande av skada” som vi inte tagit upp innan. Den första uppträder i situationer där fångar anklagats för att ha sagt eller gjort något mot någon i fängelsepersonalen. Här framhåller den intagne att det skett ett missförstånd då handlingen var ämnad för en annan fånge. Detta agerande blir en typ ”förnekande av skada” genom att relationen fångar emellan tillät ett helt annat beteende än den mellan personal och fånge. I den senare var fången tydligt underordnad och skulle uppträda därefter. Hur skillnaden såg ut kan exemplifieras med att det finns åtskilliga rapporter som handlar om hur en intagen varit oförskämnd mot bevakningen men ingen som handlar om hur en fånge varit oförskämnd mot en annan fånge.²⁵⁷ För att det senare skulle resultera i en rapport krävdes att förolämpningarna utmynnade i något annat, vanligtvis slagsmål.

Vi ska titta närmare på hur ett fall där fången menade att handlingen var avsedd för en

²⁵⁴ Förutom exemplet från den 23 april 1906 se även 19 januari 1904

²⁵⁵ Det intryck jag fått från den moderna anstaltsvärlden är att även här när det gäller förnekande av skada handlar det oftast om att den intagna försöker trivialisera misskötsamheten. Detta brukar inte medföra några framgångar utan det är precis som i Karlskrona de mer sakliga, komplexa och trovärdiga redogörelserna som kan verka neutraliserande. Angående komplexitet behöver inte detta vara en fördel men det kan finnas ett större utrymme för att hänvisa till sådant som exempelvis missförstånd i dessa berättelser.

²⁵⁶ Lundahl 2001 s. 52

²⁵⁷ För fall där fångar rapporterats för oförskämndhet se t.ex. Karlskrona Centralfängelsets arkiv, A1:7, (a) 13 juni 1903, (b) 13 juni 1903, 3 augusti 1903, (a) 12 augusti 1903, (b) 12 augusti 1903, (a) 8 september 1903, 14 september 1903, 19 september 1903, 8 oktober 1903, 12 oktober 1903.

annan fånge kunde se ut. I förhörprotokollet kan man läsa om följande händelse.

Underofficeren Johansson hade vid tjänstgöringen i stengården gått in i en av stenbodarna för att se om allt var i sin ordning. Efter att han hade gjort det gick han ut ur boden och stängde dörren efter sig. Precis efter att han stängt dörren skall det till i den. Johansson öppnade omedelbart dörren och gick åter in i stenboden. Här frågade han tvångsarbetsfången Fröberg, som var känd för sitt dåliga uppförande, om det var han som kastat hammaren. Fröberg nekade till detta. Vid förhöret erkände dock Fröberg att han hade slungat iväg hammaren. Det var dock inte efter Johansson utan ”Han hade kastat den på lek mot en närstående fånge, men hade hammaren råkat dörren.”²⁵⁸ Utifrån rapporten framstår det som osannolikt att Fröberg just i den stunden som Johansson lämnat stenboden kastat hammaren efter en annan fånge på skoj så att den av misstag träffade dörren. Dessutom kan man fråga sig varför inte Fröberg förklarat detta för Johansson direkt om det var sanningen.²⁵⁹ Någon notis togs inte av det försvar fången uppgett i straffmotiveringen.²⁶⁰

Förutom det fallet vi precis tagit upp handlade de övriga gångerna en fånge försökte hävda att handlingen var avsedd för en annan fånge om gester och uttalanden. I inget av fallen framgår det att den misstänkte lyckats med neutraliseringen. Inget av straffen framstår som mildt i förhållande till normbrottet och det görs inte heller några noteringar om det fången hävdade i påföljdsmotiveringen.²⁶¹

Den andra typen av ”förnekande av skada” har att göra med påpekandet, från den anklagades sida, att han inte var värre ”än de andra”. Tvångsarbetsfången Molin påpekade exempelvis den 7 juli 1904 ”att han icke pratade mer än de andra fångarna.”²⁶² En annan fånge vid namn Nilsson framhöll vid ett annat förhör att han inte ”hafva större del uti det kif och den oreda som förekommit i köket än öfriga där varande fångar”²⁶³. Nilsson kom undan med en varning. I straffmotiveringen hänvisade man dock inte till detta utan att han inte varit rapporterad för misskötsamheter tidigare. Det intryck man får då man läser om dessa neutraliseringsförsök är att fången ifrågasätter anklagelsen utifrån det orimliga att bara han ska ställas tillsvars för ett beteende som omfattas av ett flertal fångar.

Den 25 april 1904 fick straffarbetsfången Eriksson ett visst medhåll från bevakningen i sitt ”även andra” argument. Eriksson var tydligen intagen vid en avdelning som kallades för

²⁵⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 5 augusti 1903

²⁵⁹ Här skulle en förklaring kunna vara att han blev rädd för bestraffning då hammaren råkade träffa dörren.

²⁶⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 5 augusti 1903

²⁶¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 12 augusti 1903, (b) 8 september 1903, (a) 18 april 1904, 3 oktober 1904, (b) 27 december 1904, 1 december 1906

²⁶² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 7 juli 1904

²⁶³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 18 augusti 1905

”kikafdelningen”. För de som tillhörde denna gällde det specifika regler vid gårdsgången. Av dessa framkommer det i rapporten att fångarna inte fick gå längs med varandra och samtala utan att de skulle gå en och en och ”hålla vederbörligt afstånd”.²⁶⁴ Eriksson hade inte följt dessa föreskrifter utan gick bredvid en annan fånge som han pratade med. Vaktkonstapeln Möller beordrade Eriksson att upphöra med detta, en tillsägelse som inte föll i god jord. Eriksson genmälde förargat att han skulle hålla käften för annars skulle han ge honom en så kallad dansk skalle.²⁶⁵ Detta svar föll naturligtvis inte heller i god jord utan Eriksson blev insatt i förvaringscell. Senare samma dag befann sig Eriksson på förhör hos direktören. Det framgår i protokollet att han här försökt ”svänga sig med påståendet, att det var flera af fångarna, som inte följde föreskriften att gå en och en efter hvarandra”²⁶⁶. Vidare hade Eriksson också menat att han inte yttrat sig så som rapporten uppger. Detta påstående hade han dock ”efter litet besinning” tagit tillbaka. Att även andra fångar brutit mot gällande föreskrifter intygade dock vaktkonstapeln Möller. Dessa hade dock rättat sig efter tillsägelsen och inte likt Eriksson gjort sig skyldiga till ”oskickligt uppförande”. Det var denna skillnad i uppträdandet som kostade Eriksson 8 dygn i cell utan arbete och sängkläder.²⁶⁷ Ur ett neutraliseringsteoretiskt perspektiv bör nog Erikssons argument av typen ”även andra” ses som ett misslyckande.

I de protokoll som innehåller tekniken ”förnekande av skada” har jag kunnat identifiera tre olika typer av kategorier.²⁶⁸ Dessa är följande: trivialisering och nedtoning, ”även andra” argumentet och hänvisningar till missförstånd gällande mottagare. Det generella intrycket man får när det gäller alla tre kategorier är att det var mycket svårt att vinna någon framgång med dessa tekniker. Problemet som jag ser det ligger i att dessa typer av neutraliseringar angrep själva riktigheten i anklagelsen. När fängelsepersonalen väl bestämt sig för att en handling eller ett beteende var så pass allvarligt att en rapport skulle upprättas var de inte benägna att ändra sin uppfattning. Det var dock inte helt omöjligt att nå framgång genom att förneka skada. I fångbråket mellan Strömblad och Blixt hade detta uppnåtts. Fallet avviker på så sätt att vaktens anmälan inte angreps i sig, den bekräftades istället då fångarna erkände att de hade bråkat. Det som neutraliserades var allvaret i bråket, det hade bara rört sig om brottning och de skador som Blixt fått var resultatet av en olyckshändelse. Neutraliseringen

²⁶⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 april 1904

²⁶⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 april 1904

²⁶⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 april 1904

²⁶⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 april 1904

²⁶⁸ Det finns även fall som inte hamnar innanför dessa kategoriers ramar. Dessa är dock så inbördes olika att de bäst skulle kategoriseras som övriga.

kunde ske utan att det gick ut över vaktens rapportering.

4.2 Förnekande av ansvar

Som framgått av diagrammet över neutraliseringar är förnekandet av ansvar en av de vanligaste teknikerna. Den har kunnat identifieras i 54 av de 205 protokoll där neutraliseringar användes. I majoriteten av dessa fall hänvisar fången till psykiska eller fysiska tillstånd som gör att han inte kan hållas ansvarig för den aktuella handlingen, i alla fall inte fullt ut.

När det gäller de psykiska exemplen är det inte särskilt vanligt att fången tar upp psykisk ohälsa, istället handlar det om hänvisningar till ett emotionellt tillstånd eller ett speciellt sinnelag. Det finns dock några undantag. En fånge vid namn Fröberg som erkände att han varit oförskämnd mot bevakningen ursäktade detta med att han inte var ”tillräknelig” på grund av att han ”en gång förklarats vara ’tokig’”²⁶⁹. Om detta gjorde något intryck på personalen framgår inte i protokollet. Psykisk ohälsa kunde dock tillmätas betydelse vid förhören. Den 19 mars 1906 nedtecknades exempelvis följande i beslutsmotiveringen ”Med anledning af hvad sålunda förekommit och då tillika upplysts, att Wicklund tillföljd af sömnlöshet under längre tid varit oklar i hufvudet, afkunnades följande”²⁷⁰. Det är uppenbart att informationen bedömdes som neutraliserande annars hade den inte tagits med i just detta sammanhang. Det var säkerligen också Wicklunds tillstånd som resulterade i den jämförelsevis milda domen på endast åtta dagar i straffcell utan arbete och sängkläder. Normbrotten som han anklagades för, störande av ordning, ohövlighet, förlöjligande och hånande av en vakt, dömdes normalt sett hårdare. I protokollet framgår det dock ej om det var Wicklund själv som hade åberopat sin sömnlöshet som en förmildrande omständighet.

De vanligaste neutraliseringarna av psykisk art var som nämnts ovan sådana där den anklagade hänvisade till ett speciellt mentalt tillstånd eller lynne. Detta kan exemplifieras med hur fången Molin uttalade sig i förhör den 18 september 1903. Han stod vid detta tillfälle anklagad för att ha fällt ”otillständiga och oförskämnda yttranden” till verkmästaren Ekenstam, dessutom hade han hotat honom med en hammare. Molin erkände riktigheten av de normbrott som framgick i rapporten men tillade också att han ”varit så upprörd till sinnet att han icke visste hvad han sade eller gjorde.”²⁷¹ Fängelsedirektören tog dock ingen notis om detta utan dömde Molin till det strängaste cellstraffet d.v.s. ”30 dygns ljus cell utan arbete och därpå 8

²⁶⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 13 december 1904

²⁷⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 mars 1906

²⁷¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 8 september 1903

dygn utan sängkläder”²⁷². Den överväldigande majoriteten av ”förnekande av ansvar” utifrån en psykisk anledning består av endast korta notiser som lyder i stil med ”otyglat lynne”, ”häftig till sinnet” och ”retligt lynne”.²⁷³ Utifrån vad vi kan se i straffmotiveringarna vann dessa aldrig någon framgång. Den psykiska orsaken var tvungen att vara kopplad till något konkret om den skulle nå någon framgång, som fallet var med Wicklunds sömnlöshet.

Den typ av ”förnekande av ansvar” där fången åberopade fysiska hinder och sjukdom var något vanligare än dess psykiska motsvarighet. I dessa fall verkar det också som personalen gjorde sig större besvär att ta reda på hur det verkligen låg till med den intagnes hälsa då ett flertal yttranden från fängelseläkaren förekommer.²⁷⁴ Att neutralisera normbrott utifrån dålig hälsa är antagligen den mest framgångsrika tekniken när en fånge väl lyckats övertyga personalen. Den starka effekten blir tydlig i sådant som milda domar, explicita hänsynstaganden i påföljdsmotiveringar och fall där personalen gått in och yttrat sig till fångens fördel. Jag ska belysa hur detta kunde gå till genom att titta närmare på två tydliga fall av lyckade neutraliseringar. Den 1 november 1905 hölls det förhör med tvångsarbetsfången Lätt. Han hade anklagats för både ordervägran och grov lättja. Lätt ursäktade det som lagts honom till last med att detta hade sin grund i ”att hans fötter och ben äro så usla att han icke kan uthärda de plågor som uppkommer då han står stilla.”²⁷⁵ Bevakningsbefälhavaren Odén intygade att hans fötter och ben faktiskt var i dåligt skick. Det kommer vidare fram i rapporten att fången besökt läkaren flera gånger och där anhållit om att få bli befriad från arbete. Detta verkar dock inte ha gjorts med någon framgång. Lätts normbrott tycks ha neutraliserats effektivt utifrån de argument han lagt fram vilket ledde till att han kom undan med en varning.²⁷⁶

En annan fånge vid namn Andersson hade den 15 februari 1909 rapporterats för allvarligare misskötsamheter som bl.a. involverade olydnad och hot mot bevakningen. Andersson hade också varit oförskämd. Hur detta oförskämda beteende hade yttrat sig gavs det följande exempel på ”om Ni är atlet tusen gånger om, så är jag inte rädd för Er än då” och ”uslare djäflar än Ni trampar ej i skor”.²⁷⁷ När Andersson fick möjlighet att yttra sig om de aktuella anklagelserna framhöll han sitt sjukliga tillstånd, han hade ”hjärtlidande” vilket

²⁷² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 8 september 1903

²⁷³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 27 juli 1903, 28 oktober 1903, 7 november 1903, 4 januari 1904

²⁷⁴ Se exempelvis Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 8 maj 1905, 15 maj 1905, 13 oktober 1906

²⁷⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 1 november 1905

²⁷⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 1 november 1905

²⁷⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, (a) 15 februari 1909

gjorde honom ”nervös och retlig”.²⁷⁸ Då det var dags för att bedöma allvarligheten i de misskötsamheter som rapporterats och vilket straff som ansågs lämpligt skrevs det in i protokollet att man tog hänsyn till Anderssons hälsotillstånd. Straffet var också i relation till normbrotten relativt mildt 14 dagars ljuscell utan arbete.²⁷⁹ Det kan vara svårt för en nutida läsare att bedöma hur hårda olika straff var. Min bedömning i uppsatsen baseras på vad liknande misskötsamheter brukade resultera i för bestraffning. I detta fall framstår påföljden som mild då cellstraffet inte kombinerades, som oftast var fallet, med några dagar utan sängkläder. En rimlig tolkning är att det ansågs olämpligt att utsätta Andersson för detta hårda straff mot bakgrunden av det skick han befann sig i.

Att det fanns en del fall där fångar lyckades med att neutralisera sina normbrott utifrån en bristfällig fysisk hälsa innebar inte att de personer som tog upp denna typ av problematik hade det lätt. Nej snarare tvärtom, misstänksamheten var stor mot dessa fångar. Jag ska belysa detta genom att ta upp några enskilda fall. Den 4 december 1903 försökte en intagen vid namn Pettersson försvara sina normbrott (oförskämndhet och lättja) utifrån att han påstod sig ha problem med magen. Det gick inget vidare, i protokollet nedskrevs Petterssons försvar som följande ”Pettersson sökte genom lögner förringa sina förseelser och skylde bland annat på, att han hade magsyra och därför hade han icke arbetat något hela denna vecka.”²⁸⁰ Att fångens försök till neutralisering avfärdades i sådana skarpa ordalag som lögner hör inte till vanligheten. Fängelseläkaren lämnades också utanför.

I ett annat fall där också neutraliseringen misslyckades spelade fångelseläkaren en stor roll. Det var den 8 maj 1905 fången Klang hade anmälts för grov lättja. Klang framhöll i förhöret att detta berodde på att han var skadad i vänstra handleden. Denna förklaring bemöttes genom att personalen påpekade att den skadan hade han själv orsakat. Dessutom hänvisade man till fångelseläkaren som förklarat att skadan ”ej var till något hinder för att hugga sten,”²⁸¹. Det här var långt ifrån den enda gången som läkaren vid anstalten utgjorde ett hinder för fångens neutralisering. Den 15 maj hade exempelvis Sporre rapporterats för opassande beteende i samband med att han beordrats att gå till sin arbetsplats. Tillsägelsen hade resulterat i att Sporre bland annat yttrat följande ”jag går ta mej fan inte ner”, ”då får löjtnanten ta mig fan sätta mig i cell” och ”det är då en djävfla doktor som inte undersöker

²⁷⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, (a) 15 februari 1909

²⁷⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, (a) 15 februari 1909

²⁸⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 4 december 1903

²⁸¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 8 maj 1905

en.”²⁸² I rapporten tas det upp att Sporre hade undersökts av doktorn och att diagnosen var att Sporre inte led av den reumatism som han själv framhöll. Han var istället ”fullt frisk” menade doktorn. Sporre menade att han hade reumatism vid förhöret och att det gjorde att hans armar och ben värkte. Det var dock inte detta som togs med i straffmotiveringen utan läkarens friskhetsförklaring.²⁸³

Som läsare av förhørsprotokollen blir man fundersam över vad det egentligen är man har att göra med här. Är fångarna sjuka eller rör det sig om uppiktade neutraliseringar? I Boken *Victorian Prison Lives* kan vi läsa om vittnesmål som tyder på det senare. Här kommer det nämligen fram att simulerandet av sjukdomar och skador var vanligt. Fängelseläkaren Dr. Quinton kommenterade det som följande: ”out of a hundred of these daily applicants, not more than a dozen really needed medical treatment of any kind.”²⁸⁴ En annan källa som pekar åt samma håll är Alfred Sterns memoar från sin tid på Långholmen. I denna bok understryker han, som annars konsekvent står på fångarnas sida, hur sjukvården missbrukades. Stern skriver följande om fängelseläkarens situation:

Att han allt efter som tiden led blev mer och mer likgiltig för sitt arbete bland fångarna burro dessa själva till stor del skulden till, ty de sprungo ikapp till sjukhuset var gång han hade mottagning. De sprungo med alla möjliga sorters verkliga eller inbillade småkrämpor. Många gånger voro de pockande och oförskämda.²⁸⁵

Stern skriver vidare att denna situation med alla ”lurendrejare” var problematisk då den gick ut över de som verkligen behövde vård och istället bemöttes med misstänksamhet.²⁸⁶ Utifrån läsandet av förhørsprotokollen växer det fram en generell bild som stämmer väl överrens med den Stern återger från Långholmen. I den överväldigande majoriteten av alla gånger som det refereras till honom i protokollen är det för att förklara fången som frisk eller tillräckligt frisk. I ett förhör från den 13 oktober 1906 kommer det fram att även en tidigare läkare ställt samma diagnoser på en fånge som hävdar att han är sjuk. Fången som heter Magnusson framhåller att han lider av illamående men läkaren vid fängelset har inte kunnat hitta något fel på honom. Den andra läkaren som det också refereras till arbetade vid Stockholms rannsakningsfängelse. Han underrättade att den aktuella fången ”hade för vana att skylla på sjukdom för att slippa ifrån arbete.”²⁸⁷ Den höga andelen simulanter som källor och litteratur ger uttryck för måste ha skapat en sådan problematisk situation för de verkligt sjuka som Stern redogjorde för.

²⁸² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 15 maj 1905

²⁸³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 15 maj 1905

²⁸⁴ Priestley 1985 s. 169

²⁸⁵ Stern 1917 s. 112

²⁸⁶ Stern 1917 s. 114

²⁸⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 13 oktober 1906

Mycket tyder på att de som ”verkligt” var sjuka hade sjukskrivits innan och inte behövde gå via förhørsprotokollen för att åstadkomma detta. Sen är det svårt att uttala sig om hur obenägen läkaren var att sjukskriva fångar och hur hög denna ”sjuklighetsströskel” var. Säkerligen var många av de intagna allmänt skröpliga när det gällde hälsan då fängelset befolkades av en social underklass. Det blir dock anakronistiskt att använda oss av våra dagars syn på hälsa och ohälsa. Till stor del blir vi nog tvungna att acceptera de diagnoser som läkarna fastställde, de var i alla fall professionella yrkesmän och visst förekom det att folk lades in på sjukhuset eller fick ett lättsammare arbete tilldelat sig.²⁸⁸ Man bör ha i åtanke att fångarna antagligen inte var omedvetna om vilken makt som fängelseläkaren hade när det gällde att forma deras vardag. Denna makt kunde påverka sådant som kost, arbete och möjligheten att bli inlagd på sjukhuset.²⁸⁹

4.3 Förnekande av offer

Det finns ett genomgående drag i samtliga förhørsprotokoll där det går att identifiera användandet av tekniken ”förnekande av offer”. Denna röda tråd är att fången hänvisar till den utsattes handlande på ett sätt som antingen helt förnekar eller föringar dennes offerstatus. I linje med detta finns det i källmaterialet två dominerande teman. Dessa har jag valt att benämna ”det rättfärdiga våldet” och ”den provocerande personalen”. Den förstnämnda av kategorierna handlar uteslutande om fall där våld förekommit mellan två fångar. Det som framträder starkast i fångarnas redogörelser är att de försöker få den andre att framstå som den som orsakat bråket eller att den andre helt enkelt gjort sig förtjänt av stryk. Att förtjäna denna behandlig kunde man enligt fångarna göra om man exempelvis ”pratade skit”, varit retsam eller på andra sätt uppträtt på ett förargande sätt.²⁹⁰

För att få en djupare insikt i vad fångarna reagerade så starkt på och även vad de ansåg vara värt att ta upp vid förhöret ska vi titta närmare på några exempel. Straff fången Vindahl hade den 17 december 1908 anmälts för att misshandlat en medfånge. Enligt rapporten hade följande skett. Vindahl hade varit osams med en annan fånge vid namn Svensson. Vaktkonstapeln Berglund uppmärksammade bråket och beordrade Vindahl att vara tyst.

²⁸⁸ Karlskrona Centralfängelsets arkiv, A1:7, 11 juli 1904, 19 augusti 1905

²⁸⁹ Priestley 1985 s 169; Karlskrona Centralfängelsets arkiv, A1:7, (a) 19 januari 1907

²⁹⁰ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelsets arkiv, A1:7, 29 juni 1903, (b) 2 november 1903, (b) 18 april 1904, 8 september 1904, 22 september 1904, (a) 18 oktober 1904, 1 september 1905, 23 oktober 1905, (b) 1 november 1905, 4 maj 1905, 8 september 1906

Vindahl blev förargad av tillsägelsen och svarade ”Hvad fan gapar ni om.”²⁹¹ I detta vredgade tillstånd hade han sedan överfallit Svensson genom att både slå honom och ta strupgrepp. Överfallet och slagen erkändes av Vindahl samtidigt som han påpekade att våldet varit lindrigt. Det poängterades också att det funnits en anledning till att han agerat som han gjort. Vindahl framhöll nämligen att Svensson både pratat illa och spridit ut lögn om honom och detta under en längre tid. Det framgår också i förhöret att Svensson ”försökt ställa till uppträde”²⁹² mellan Vindahl och en annan fånge vid namn Bark. Vem det var som framförde detta påstående framgår dock inte. I straffmotiveringen är det dock uppenbart att Svenssons status som offer hade undergrävts och att han i stor utsträckning ansågs ha sig själv att skylla. Detta blir tydligt i följande rader ”då Vindahl icke på något sätt skadat Svensson och Svensson, genom att tala illa om Vindahl, retat upp denna afkunnades följande [...]”²⁹³ Straffet blev inte heller särskilt hårt, 6 dagar i cell utan sängkläder och arbete. Max straffet som användes åtskilliga gånger var 30 dagars isolering utan arbete och 8 dagar utan sängkläder.²⁹⁴ Detta fall måste ses som ett exempel på där tekniken ”förnekande av offer” användes på ett framgångsrikt sätt.

I ett annat fall som hade utspelat sig den 1 november 1905 kan vi identifiera tekniken ”det rättfärdiga våldet” hos den fånge (Malmqvist) som stod anklagad. Denna neutralisering möttes dock med kraft av den andre fången (Ferahanta) som både nekade till allt ansvar och framställde den misstänkte som en mycket svår person att ha att göra med. Rapporten ger oss följande bild av vad som hade skett. Tvångsarbetsfången Malmqvist hade anmälts för att ha slagit Ferahanta som arbetade i samma bod som honom med ett vedträ. Denna misshandel hade lett till att blödande sår uppstått och att hans kläder hade förstörts. Malmqvist försökte rättfärdiga våldet genom att påpeka att det var Ferahantas fel alltihop och att denne kastat vedträn på hans händer.

Som jag ovan gett en antydning om var Ferahanta av en helt annan mening när det gällde vad som hade hänt. Han menade att Bäckman varit ytterst besvärlig att arbeta med då denne varit väldigt ”grälsjuk och oresonlig”. Han betonade också att han blivit överfallen och slagen av honom som han överhuvudtaget inte rört.²⁹⁵ Fängelsedirektören gick helt på Ferahantas

²⁹¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 17 december 1908

²⁹² Jag tolkar detta som att han försökt att orsaka bråk mellan dem

²⁹³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 17 december 1908

²⁹⁴ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 12 augusti 1903, (a) 8 september 1903, (b) 8 september 1903, 19 september 1903, 25 september 1903, 8 oktober 1903

²⁹⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 1 november 1905

linje då denne ”gjort sig känd för att vara en godsinnad och fridsam fånge”.²⁹⁶ För Bäckman var situationen helt annorlunda, här hänvisades det till att han var sedan tidigare omnämnd för sitt opassande beteende. Ferahanta fick inget straff, alltså inte ens en varning, vilket är ytterst ovanligt. Bäckman å andra sidan fick spendera 14 dygn i cell utan arbete och då var åtta av dessa utan sängkläder. I protokollet framstår Bäckmans ambition tydligt. Han försökte eliminera den offerbild som rapporten gav av Ferahanta genom att ge sken av att det i själva verket var han som var källan till bråket. Enligt honom var det Ferahanta som hade börjat våldsamheterna med att kasta vedträn på Bäckmans händer. Denna skildring krossades av Ferahantas försvar som verkar ha hämtat mycket av trovärdigheten i hur han tidigare uppfört sig. Som vi kommer se i ett senare avsnitt var den intagnes anseende utifrån hur han tidigare skött sig av yttersta vikt om en strategisk redogörelse kring normbrottet skulle ha någon framgång. Bäckmans försök framstår till stor del som lönlöst redan på förhand mot bakgrunden av den betydelse fångens anseende spelade.

När det gäller Ferahantas agerande blir det problematiskt att använda sig av neutraliseringsteorin. Det han åstadkommer är egentligen ett nekande som omges av vad jag benämner som ”vilande neutraliseringar”²⁹⁷. Dessa neutraliseringar framstår som ett slumrande försvar som kan aktiveras ifall det var så att direktören ändå misstänkte att Ferahanta kunde ha viss delaktighet i bråket. Deras främsta funktion i detta fall är dock att de ökar trovärdigheten i hans nekande. Jag medger att talet om ”vilande neutraliseringar” här är mycket spekulativt men det är ändå viktigt att det uppmärksammas då det innebär att ett nekande inte per automatik behöver utesluta neutraliseringar.

Då en intagen använder sig av argumentet ”den provocerande personalen” försöker han att framställa personalens agerande på ett sätt som eliminerar deras offerstatus. Genom att agera orätt har personalen givet upphov till fångens handling och har därmed sig själv att skylla. Denna typ av teknik dominerar i sammanhang där fången anser sig ha blivit provocerad till att svara på ett opassande sätt. Redogörelserna kring dessa provoceranden är ytterst korta i förhållningsprotokollen. De vanligaste provokationerna är att vakterna tilltalat eller behandlat den intagne på ett sätt som upplevts som orätt eller kränkande. När det gäller yttranden förekommer exempelvis att vakten ska ha sagt ”håll käften”, ”skällt” eller använt en

²⁹⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 1 november 1905

²⁹⁷ Då ett nekande förenas med neutraliseringar som hade rättfärdigat normbrottet eller minskat dess allvar kan det betraktas som ett nekande med ”vilande” neutraliseringar. Dessa ”vilande” neutraliseringar blir användbara ifall nekandet inte vinner någon framgång.

”rytande ton”.²⁹⁸

Då det istället handlar om hur fången behandlats är det ofta betydligt mer otydligt vad som utgjort provokationen. En fånge tar upp att han blivit uppretad genom vaktens ”förargliga sätt” och en annan ger en lika otydlig förklaring genom att framhålla verkmästarens ”sätt att agera”.²⁹⁹ I andra fall kommer anledningarna fram betydligt tydligare. Fångar anser sig ha blivit provocerade genom att exempelvis en vakt ständigt höll efter den anklagade eller att personen i fråga hade blivit tvungen att genomgå för många visiteringar.³⁰⁰ Det är inte helt lätt att uttala sig säkert om framgången med dessa neutraliseringar. Men jag tycker mig se en viss skillnad i framgång om fången endast fördömde vakternas beteende eller om han istället framhöll hur deras uppträdande fått honom att hamna i ett tillstånd av exempelvis upprördhet. Egentligen är källmaterialet gällande denna typ av neutraliseringar för litet för att göra några bestämda uttalanden. Men i fem fall där fången menar sig retats upp av personal till ett förargat tillstånd utdömdes förhållandevis milda straff.³⁰¹ Att de framstår som förhållandevis milda har att göra med att en annan fånge som dömdes för samma typ av normbrott (oförskämnd mot bevakningen) fick maxstraffet i cell.³⁰² Den enda skillnaden mellan det här fallet och de andra var att fången inte hade nämnt något om ett upprört tillstånd. Fången som hette Ringström påpekade istället att ”konstaplarna icke uppträdde på ett humant och passande sätt mot honom”.³⁰³ Problemet med detta förfarande är att den anklagade försökte neutralisera genom att härleda skulden till fängelsepersonalens uppförande. Om denna förklaring hade accepterats vore det ett erkännande av att personalen hade agerat felaktigt. Ett sådant neutraliseringsförsök är dömt att misslyckas, istället kan det säkerligen ha haft motsatt effekt. Då fången inte lyckas rättfärdiga sitt normbrott lyckas han istället försvåra det genom att komma med något som liknar ”obefogade klagomål” vid förhöret. Större framgång uppnås då vid de förhör där fången framhåller att han provocerats till förargelse av personalens agerande. I linje med det som jag sagt tidigare tas det inte någon hänsyn till anklagelserna om provokationer. Det som kan verka neutraliserande, även om det inte uttrycks explicit, är att fången handlat i ett tillstånd av upprördhet. Att ta hänsyn till detta sinness tillstånd sker inte på

²⁹⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 september 1904, (b) 22 maj 1905, (b) 21 mars 1907; Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 23 mars 1908

²⁹⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 2 juni 1905; Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 17 maj 1909

³⁰⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 oktober 1903, (c) 18 oktober 1904

³⁰¹ Straffet var följande en varning, 2 dygn i cell utan sängkläder, 14 dagar i cell, 14 dagar i cell och 8 av dessa utan sängkläder. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 3 augusti 1903, 19 oktober 1903, (c) 18 oktober 1904, 2 juni 1905, . Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 17 maj 1909

³⁰² 30 dagar i cell utan arbete och 8 av dem utan sängkläder

³⁰³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 4 november 1905

bekostnaden av personalens agerande.

Det kan vara värt att tillägga att i ett nutida fängelse har jag aldrig sett någon anklagad som lyckats neutralisera ett normbrott genom att påstå att felet ligger hos personalen. Däremot har hänvisningar till ett tillstånd av upprördhet kunnat verka förmildrade.

4.4 Fördomande av fördömnarna

När det gäller tekniken ”fördömande av fördömnarna” kan det ibland vara svårt att hålla isär den från ”förnekande av offer”. En generell regel som jag följt är att ”fördömande av fördömnarna” handlar om att försöka åstadkomma ett fokusskifte till de anklagades normbrott eller omoral. ”Förnekande av offer” handlar istället om att rättfärdiga den egna handlingen som ett acceptabelt svar på ett visst beteende som gör att offret förlorar eller sjunker i den aktuella statusen.

Det råder stor variation i hur de intagna försökte åstadkomma det fokusskifte som är själva kärnan i ”fördömande av fördömnarna”. Det går dock tala om i alla fall två olika kategorier. Den första handlar om att fången helt enkelt returnerar anklagelsen, han beskyller alltså anklagaren för exakt det brottet han förhörs för. Detta kan exemplifieras med ett förhör som bedrevs den 22 november 1906. Här anklagades tvångsarbetsfången Jonsson för att ha kallat en vaktkonstapel för drummel. I förhöret nekade han till detta och menade istället att det var vakten som sagt drummel till honom.³⁰⁴ I två andra fall är returnerande av anklagelsen vagare här framhöll fångarna att det inte var de som uppfört sig illa utan den anklagande vaktkonstapeln.³⁰⁵

Den andra kategorin handlar om att fången fördömer vakterna för att de använt sig av övervåld. Dessa anklagelser användes endast vid två tillfällen, fallen hänger dessutom ihop med varandra. Jag kommer här att presentera dessa närmare. Den 15 mars 1904 stod tvångsarbetsfången Blom anklagad för både störande av ordningen och hotfullt uppträdande mot bevakningen. Enligt rapporten hade Blom fört oväsen och varit ohövlig då han blivit tillsagd att vara tyst av bevakningen. Han hade inte följt denna order utan svarat på ett oförskämt sätt. Till följd av detta hade han förts till förvaringscell. Denna förflyttning hade dock inte skett smärtfritt. Vakterna framhöll att de varit tvungna att använda våld då Blom ”sökt slingra sig”. Vid förhöret erkände Blom det som han beskyllts för med undantag för att han satt sig till motvärn då han skulle föras till förvaringscellen. Här underströk han att trots

³⁰⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 22 november 1906

³⁰⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, (b) 18 januari 1908, 26 juni 1908

att han inte gjort motstånd ”hade dessa slagit och sparkat honom och haft i kull honom på golfvet”.³⁰⁶ Vakterna var av en annan mening då de framhöll att de endast använt det våld som situationen krävt. Direktören verkade inte ta särskilt mycket hänsyn till de motanklagelser Blom presenterat. Han dömdes till det maximala cellstraffet.³⁰⁷

Detta var dock inte slutet på denna händelse. Vreden hade växt betydligt inom Blom då vaktkonstaplarna nekat till den misshandel som han anklagat dem för. Han var i ett mycket förargat sinnestillstånd efter förhöret. I detta tillstånd utspelade sig de händelser som gjorde att han ännu en gång befann sig i ett förhör efter att ha avtjänat 30 dagar i en liten cell.

Detta är hans berättelse. Blom hade som nämnts blivit minst sagt uppretad över att konstaplarna hade nekat till misshandel i förhöret den 15 mars. Detta skedde enligt Blom ”oaktat så verkligen skett och hvarom, de skråmor och sår jag hade i ansiktet och hufvudet buro vittne.”³⁰⁸ Förgrymmad över denna orättvisa hade han i cellen efter förhöret börjat stimma och föra oväsen. Han hade också ropat hotelser till vakterna. På grund av detta beordrades vaktkonstapel Käll att gå in i cellen för att lugna Blom. Väl inne i cellen hoppade Blom på Käll. Vaktkonstapeln greppade dock snabbt Blom om båda armarna. I detta skede kom även andra konstaplar in i cellen för att hjälpa sin kollega. Enligt Blom bestod denna hjälp i ”att hålla och slå mig och tilldelades jag flera slag i hufvudet och ansiktet, så att sår uppkommo.”³⁰⁹ När konstaplarna lämna Bloms cell hade han yttrat till dem att ”Ni äro bra ruttna, som kan bära eder så illa åt och misshandla folk.”³¹⁰ Vakterna underströk i sitt försvar mot Bloms anklagelser att de endast använt så mycket våld som nöden krävde. Det verkar dock som direktören fattat vissa misstankar om att det används mer än så. Blom tilldelades endast en varning mot bakgrunden av följande motivering: ”Beträffande uppträdet i cellen, så ansågs den kraftiga tillrättavisningen Blom erhållit därför vara tillfyllest, hvadan icke något särskilt straff därför ålades honom.”³¹¹

Redogörelsen kring den misshandel som Blom fick utstå måste betraktas som en lyckad neutralisering då påföljden för de normbrott han anklagades för mildrades betydligt. Att det rör sig om en avsevärd mildring grundar jag på vad de normbrotten Blom stod anklagad för normalt gav för straff. Utifrån fallet Blom kan vi påstå att det gick att neutralisera med

³⁰⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 15 mars 1904

³⁰⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 15 mars 1904

³⁰⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 18 april 1904

³⁰⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 18 april 1904

³¹⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 18 april 1904

³¹¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 18 april 1904

tekniken ”fördömande av fördömnarna”³¹² om anklagelsen ansågs giltig av fängelsedirektören. Att en fånge lyckades övertyga direktören om det felaktiga i personalens agerande var extremt ovanligt. I inget annat förhör fick det heller sådant genomslag som vid Bloms fall.

I övrigt använde fångarna en mängd olika anklagelser mot bevakningen för att försöka åstadkomma det önskade fokusskiftet. Bland dessa hittar vi fördömanden som att vakten ”luktade sprit och var något ankommen”³¹³, ”Här var så strängt att man ej fick vända på sig”³¹⁴ och en fånge som hävdade att han blev mer ”efterhållen och tillrättavisad” än de andra.³¹⁵ Dessa korta kommentarer verkar inte haft någon förmildrande effekt. I det fallet där fången framhöll att det var så strängt att man inte fick vända sig om kom visserligen vederbörande undan med en varning. Detta motiverades dock med att han inte tidigare varit föremål för disciplinära åtgärder.³¹⁶

4.5 Hänvisning till kunskap och okunskap³¹⁷

Neutraliseringstekniken ”hänvisning till kunskap och okunskap” tillhör en av de ovanligare då jag endast lyckats identifiera den i åtta förhørsprotokoll. Av dessa är det endast ett som handlar om att lyfta fram att även andra personer hade kunskap om normbrottet³¹⁸. I de resterande fallen så försöker fången övertyga personalen om han saknat insikter i att handlandet var förbjudet.

Utifrån en kombination av påföljder och straffmotiveringar kan vi se att fångarna många gånger lyckades vinna framgång i dessa försök. I fyra av fallen kom fången undan med en varning. I samtliga av dessa framstår den bristande insikten som den faktor som legat bakom den milda påföljden.³¹⁹ Detta kommer fram som tydligast i ett förhör som utspelade sig den

³¹² Det bör framhållas att det i det aktuella fallet även finns starka inslag av tekniken förnekande av offer. Men mot bakgrunden att det är själva fördömandet av vakternas beteende som ändå dominerar har jag valt att ta upp fallet i detta avsnitt.

³¹³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 29 juli 1904

³¹⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 7 december 1904

³¹⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 18 april 1906

³¹⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 7 december 1904

³¹⁷ Läsaren reagerar säkerligen på att denna kategori rör sig om två olika typer av tekniker. Det är egentligen en sak att hänvisa till att även andra visste och en helt annan att poängtera sin okunskap. Håkan Jönsson som konstruerat kategorin har dock presenterat dem tillsammans på ett fungerande sätt, så jag valde att göra detsamma.

³¹⁸ Fallet handlar om att en fånge försökt smuggla ut ett brev med en annan som skulle friges. Neutraliseringen är egentligen inte helt korrekt att placera i kategorin hänvisning till kunskap... då den involverar mer än så. På grund av att förhørsprotokollet är så kortfattat och denna typ av neutralisering endast förekommer en gång ansåg jag inte att det var värt att skapa en helt ny kategori. Jag kunde givetvis placerat fallet under övriga neutraliseringar, men jag ville samtidigt göra en poäng av att det kunde hänvisas till kunskap.

³¹⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 23 juni 1904, (c) 14 juli 1905, 25 augusti 1906, (a) 7 januari 1907

14 juli 1905. Bakgrunden till detta var att tvångsarbetsfånge Sjökvist hade anmälts för att ha modifierat sina träskor. Dessa hade enligt fången inte passat honom då de varit för långa. Sjökvist hade på eget initiativ åtgärdat problemet genom att kapa av en bit på skorna. Ett sådant förfarande var dock inte tillåtet. Skor som inte passade fick man istället lov att byta ut. Sjökvist framhöll vid förhöret att han var ovetande om vad som gällde. Direktören trodde uppenbarligen på Sjökvist då endast en varning utfärdades. I Beslutsmotiveringen därtill kan man läsa följande ”[...] då Sjökvist under de fyra månader han varit här intagen skickat sig väl och sannolikt af oförstånd kortat utaf sina träbottenskor, [...]”³²⁰.

Ungefär ett år senare hade en annan fånge begått nästan exakt samma förseelse då han kortat av ett par tofflor för att de var för långa. Även denna fånge framhöll att han inte visste att han borde ha anmält problemet till personalen för att få ett par nya. Tyvärr saknar förhørsprotokollet en straffmotivering, men jag har ingen anledning att tro att direktören tänkte annorlunda i detta fall än det förra då påföljden även här blev en varning.³²¹ Att det inte är brottets ringa karaktär som legat till grund för de milda straffen kan vi avfärda mot bakgrunden att åverkan på anstaltens egendom normalt sett inte betraktades som ett ringa brott.³²²

De två andra fallen som också endast resulterade i varningar framstår också som exempel på lyckade neutraliseringar. Det första fallet har vi tagit upp tidigare i avsnittet om flyktförberedelser (se s. 42). I detta sammanhang är det dock helt andra aspekter som är aktuella. Normbrottet som behandlades i protokollet bestod av att en fånge mutat en annan (nummer 137 Karlsson) med tobak för att få honom att rita av personalens nycklar. Karlsson hade också tagit emot instruktionen på hur detta skulle gå till. Vid förhöret erkände han detta men framhöll samtidigt ”att han ej kunnat finna något orätt eller straffvärdt uti att mottaga dessa ritningar och hade han därför, utan att taga någon befattning med dem, lagt dem uti sitt skåp”³²³. Under förhöret togs det upp att man vid visiteringen hade hitta ritningarna i Karlssons skåp. Det bedömdes inte som att fången hade ansträngt sig för att dölja dessa utan endast lagt dem där. Fängelsedirektören verkar inte sett Karlssons handlingar som särskilt allvarliga då han endast fick en varning för att ha förfogat över otillåtna föremål.³²⁴

Det sista av de fyra fallen där fången kom undan med en varning utspelade sig den 7 januari 1907. I detta förhørsprotokoll hade den misstänkte neutraliserat anklagelserna genom

³²⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (c) 14 juli 1905

³²¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 augusti 1906

³²² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 5 maj 1905, 27 december 1906

³²³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 23 juni 1904

³²⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 23 juni 1904

att framhålla att han inte hört den första av vaktkonstapelns befallningar. Genom att denna inte nått fram hade han sedan missförstått vad de andra tillsägelseerna handlade om. Det hela utspelade sig då tvångsarbetsfången Andersson stod och tvättade sig. En konstapel hade sagt till honom att stänga av vattnet när tvättskålen var full. Detta hade inte Andersson uppfattat utan trodde att konstapeln försökte förbjuda honom från att fortsätta med att tvätta sig. Förargad över detta missförstånd hade han yttrat följande till konstapeln ”det angår er ej sköt ni er själv, jag står här så länge jag vill.”³²⁵ Utifrån de kommentarer fången fällde är det tydligt att det rör sig om just ett missförstånd. Informationen om att tillsägelsen rörde avstängandet av det rinnande vattnet hade tydligen inte nått fram till Andersson. Direktören tog uppenbarligen till sig av fångens redogörelse då påföljden stannade vid en varning.³²⁶

De övriga fallen av ”hänvisning till kunskap och okunskap” är svåra att bedöma ur framgångssynpunkt. De verkar ha haft mindre inverkan på domen. De anledningar som presenterades var följande: fången trodde att vakten skojade, att han ej vetat vad som gällde eller förstod att han uppförde sig störande.³²⁷

4.6 Nödvändighetens försvar

Att fångarna hänvisar till att det normbrott som de anklagats för var nödvändigt är inte vanligt. Jag har endast lyckats identifiera tekniken i tre förhörprotokoll. Av dessa är det endast en som kan ses som framgångsrik. Det var tvångsarbetsfången Lindkvist som lyckades neutralisera sin inblandning i ett fångbråk. Egentligen var det huvudsakligen en annan fånge vid namn Karlsson (nummer 83) som stod anklagad för att gett Lindkvist ett slag och en ”dansk skalle”. Men även Lindkvists del i bråket utreddes i förhöret. De båda fångarna var inte överrens om hur bråket hade börjat. Karlsson erkände visserligen att han tilldelat Lindkvist ett slag, som han beskrev som lindrigt, men att det var i självförsvar. Till skillnad från Karlssons låg Lindkvist redogörelse i linje med rapportens beskrivning av vad som hade skett. Han framhöll att han blivit överfallen och tilldelats dels ett slag men även en så kallad dansk skalle. För att skydda sig i denna situation hade han greppat tag i en slägga, men den hade han aldrig använt. Direktören kommenterar inte de båda fångarnas berättelse men utifrån påföljderna kan vi se vilken fånge som blev betrodd. Karlsson dömdes för att ha ”ofredat medfånge” vilket gav 14 dygn i cell utan arbete (4 av dessa var dessutom utan sängkläder).

³²⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 7 januari 1907

³²⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 7 januari 1907

³²⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 9 januari 1905, 26 februari 1906, Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 19 april 1909

Lindkvist fick en varning för att ha stört ordningen.³²⁸

Ett av de andra fallen, där neutraliseringen misslyckades, utspelade sig den 5 augusti 1903. Det handlade om att tvångsarbetsfånge Karlsson (nummer 225) gjort sig skyldig till två förseelser. Dels hade han inte följt konstapelns befallning om att återvända till sin arbetsplats och dels hade han där hängt upp ett skynke som han vid tillsägelse vägrat att ta ner. Den första anklagelsen hade Karlsson inget att invända mot. När det gäller den andra lämnade han en förklaring av typen ”nödvändighetens försvar”. Karlsson hävdade att han inte efterkommit tillsägelsen ”emedan hans ögon voro dåliga och han med skynket velat skydda dem mot solljuset.”³²⁹ Direktören verkar inte accepterat detta som en förmildrande omständighet då han utfärdade domen. Karlsson fick avtjäna två veckor i cell utan arbete och åtta av dessa dagar utan sängkläder.³³⁰

Det sista fallet är egentligen av mindre betydelse då neutraliseringstekniken dels är svag och dels inte tycks ha haft någon effekt. I förhörprotokollet från den 23 juni 1904 kan vi läsa om ett fångslagsmål där alla tre parter skyller på varandra. En av de inblandade framhåller dock också att hans deltagande endast varit det att han försökt skilja de andra två från varandra. Det är detta påpekande som jag tolkat som ett argument av typen ”nödvändighetens försvar”. Som nämnts tillmättes påståendet ingen betydelse då alla tre dömde till samma straff.³³¹

I ett modernt fängelse är hänvisningen till ”nödvändighetens försvar” en tämligen vanlig neutralisering, därför förvånades jag över hur få gånger som jag lyckades identifiera den i protokollen. Då man undersöker förhörprotokollen bör man, som nämnts, vara uppmärksam på källmaterialets brister. Min erfarenhet av ”nödvändighetens försvar” är att det ofta rör sig om vad man skulle kunna kalla för ”mikronödvändigheter”. Med detta menar jag sådant som att en person tar med sig metallbestick in på rummet för äta sitt kvällsmål³³² eller stannar vid en transport för att tömma skorna på småsten.³³³ Sådana småförseelser leder i våra dagar inte till rapporter men gjorde det vid tvångsarbetsanstalten i Karlskrona för lite mer än hundra år sedan. Små anledningar kan ha en tendens att inte kvalificera in sig i förhörprotokollen som

³²⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 1 september 1905

³²⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (c) 5 augusti 1903

³³⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (c) 5 augusti 1903

³³¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 23 juni 1904

³³² Denna nödvändighet kanske inte framstår som en bagatell. Det bör dock poängteras att det finns mat som man kan ta med sig in efter inlåsning som inte kräver bestick och den mat som kräver dessa har fången möjlighet att äta upp innan.

³³³ Sådana här handlingar resulterar numera inte i rapporter men skulle mycket väl kunna ha gjort det under tidigt 1900-tal i Karlskrona.

är en mycket avskalad version av det som yttrades vid förhöret. I nedtecknandet av moderna förhör har jag märkt att sådant som betraktas som obetydligt eller nonsens tenderar att falla bort. Förhørsprotokollen från Karlskrona ger ett liknande intryck.

4.7 Jämförelsen med en god inriktning

Att hänvisa till att man normalt sett sköter sig är förvånansvärt ovanligt i förhørsprotokollen. Förutom tekniken ”åberopande av högre lojaliteter” som inte kunnat identifieras i protokollen överhuvudtaget är detta den ovanligaste formen av neutralisering. Utifrån hur det brukar gå till i moderna förhör är detta resultat förbryllande. Vid de förhör som jag suttit med i är det vanligt att fångar framhåller att misskötsamheten bara var en engångsföreteelse och hur bra de annars uppför sig. Källmaterialet ger dessvärre inga ledtrådar till varför denna skillnad är så pass stor mellan tvångsarbetsanstalten i Karlskrona och de moderna förhållandena. I de två fall där denna teknik framträder har den inte åstadkommit någon märkbar neutraliserande effekt. Det första fallet handlar om att tvångsarbetsfångan Wahlberg anmälts för att uppfört sig på ett oförskämt sätt. Det gick till så att vaktkonstapeln Andersson hade sagt till honom att vara tyst. Som i så många andra fall blev fången förargad över denna tillsägelse. Andersson replikerade i följande ordalag: ”hållkäften, förbannade bondtjuf.”³³⁴ I en utfrågning som genomförts innan förhöret, vilken nämns endast mycket kortfattat, hade inte Andersson förbättrat sin situation då han framhöll att han stod för vad han hade sagt. Utöver det oförskämda uppförandet var även Andersson anklagad för att ha varit ytterst lat i sitt arbete. Det var denna anklagelse som Andersson försökte neutralisera genom att poängtera att han innan arbetat så pass bra att ”han haft fullt på premielistan.”³³⁵ Om detta haft någon neutraliserande effekt är svårt att avgöra mot bakgrunden att han erkänt att han uppfört sig illa mot vaktkonstapeln. Min tolkning är att det inte haft någon eller ytterst liten betydelse då han dömdes till 14 dygns cellstraff utan arbete och varav 8 utan sängkläder.³³⁶

I det andra fallet som utspelade sig den 9 juni 1908 hade fången Alsterberg rapporterats för att vägrat utföra det arbete han delats. I fångens erkännande kommer det fram att han legat i sin säng och vägrat stiga upp. Alsterberg förklarade sitt agerande med att han mått illa (”förnekande av ansvar”). Han betonade också att han ”hafvade att framdeles vara flitig lydig och skicka sig väl.”³³⁷ Ingen av de två teknikerna som fången använde sig av verkar ha

³³⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 oktober 1905

³³⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 oktober 1905

³³⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 oktober 1905

³³⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 9 juni 1908

påverkat fängelsedirektören nämnvärt. De nämns inte i straffmotiveringen och påföljden åtta dygn i cell utan arbete och sängkläder framstår heller inte särskilt lindrig.³³⁸ Det är givetvis problematiskt att generalisera utifrån bara två fall, men det bör ändå konstateras att de båda tyder på att neutraliseringen inte verkar haft någon effekt då den kom från fången själv. Som vi kommer att se längre fram i uppsatsen var konsekvenserna av en sådan neutralisering från personalens sida något helt annat.

4.8 Det partiella erkännandet

Neutraliseringskategorin ”det partiella erkännandet” har jag konstruerat utifrån mina upplevelser inom kriminalvården. Här har jag vid flera tillfällen bevittnat taktiskt beteende från den anklagade fången där han gör mindre erkännanden för att vinna trovärdighet. Denna trovärdighet kan sedan användas för att mer framgångsrikt neka till andra delar av anklagelsen. Förloppet kan vara sådant att den misstänkte börjar med att neka till en väldigt stor del av anklagelsen men successivt gör mindre erkännanden då han känner sig överbevisad. Utifrån läsandet av de moderna protokollen skulle inte denna process vara möjlig att skåda då de innehåller en rakare och mer förenklad version av det som sagts. Om en fånge nekar till en början men senare ändrar sig och erkänner är min erfarenhet att man endast tar med själva erkännandet. Förenklingen är inget negativt för den intagne då han framstår som mer samarbetsvillig. Anledningen till att jag presenterar dessa moderna exempel är att jag misstänker att processen såg ut på ett liknande sätt på tvångsarbetsanstalten i Karlskrona i början av 1900-tal. En stor anledning till att de riskerar att bli osynliga för en nutida läsare är de typiska egenskaper som utmärker det aktuella källmaterialet. Förhørsprotokoll är standardiserade och ytterst sparsamma i sin information de tar bara med det som bedöms som relevant. I vissa protokoll framgår det dock att fången inledningsvis nekat, antingen helt eller delvis, men senare erkänt normbrottet.³³⁹ Denna process utspelade sig i ett förhör den 25 juli 1903. Bakgrunden var att straffarbetsfången Holmgren hade blivit tillsagd att gå till sin arbetsplats i stengården. Vaktkonstapelns order hade besvarats med ”Gå du själv på din plats din dj_1 [djävel?]” och ” jag är inte rädd för att sjunga ut.”³⁴⁰ Vid förhöret hade Holmberg sedan erkänt det han anklagats för. Men det skedde inte reservationslöst. I rapporten står det att han visserligen erkände ”men ville till en början göra troligt, att han icke tilltalat Svensson [vakten] med de ord, som denne uppgifvet. Efter en stunds besinning medgaf han att han

³³⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 9 juni 1908

³³⁹ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 juli 1903, 21 april 1904, 25 april 1904

³⁴⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 juli 1903

svarat Svensson på ett ohöfligt sätt³⁴¹. Holmberg invändning bestod i att han menade att den upprörda sinnesstämningen som han befunnit sig i hade fördunklat hans minne ("det sviktande minnet"). På grund av detta kunde han inte minnas om han uttalat sig som angivets i rapporten.³⁴² Vad vi ser här är ett partiellt erkännande som omvandlas till ett erkände med en reservation, detta är helt klart en degradering av neutraliseringen.

Ett rimligt antagande är att utvecklingen från ett partiellt erkännande till ett fullständigt sådant skedde betydligt oftare än vad källmaterialet vill ge sken av. Antagandet baserar jag dels på källmaterialets karaktär men även på de många förhör som föregick det nedtecknade. Trots dessa bekymmer med källmaterialet har det varit möjligt att identifiera 61 fall där neutraliseringen förekommer. Detta gör "det partiella erkännandet" till den vanligaste av neutraliseringsteknikerna. Det mest utmärkande för dess användning är att den används för att neutralisera anklagelser om oförskämt beteende. I hela 33 fall är det så att fången erkänner ett visst normbrott eller delar av det men nekar till att han gjort vissa yttranden.³⁴³ Den 2 november 1903 medgav exempelvis tvångsarbetsfången Elfström att han uppfört sig opassande men nekade till att han yttrat att "konstapeln kunde kyssa honom i rumpan"³⁴⁴. Vid ett annat tillfälle framhöll en fånge att han inte hade kallat vaktkonstapeln för "bondtjuf" och "bondlurk".³⁴⁵ Även om omständigheterna runt omkring yttrandena kunde variera så ser samtliga 33 fall ut ungefär på detta sätt. Någon framgång når inte fången genom att direkt angripa anklagelsen genom sitt partiella erkännande som också alltid är ett partiellt förnekande.³⁴⁶ I de få fall där påföljden blivit ovanligt mild går det inte att koppla detta till "det partiella erkännandet". Det kommer istället fram andra motiveringar som den 19 augusti 1905 då endast en varning utfärdades för smuggling och oförskämt beteende. Det milda straffet motiverades här med att fången inte hade några anmärkningar sen tidigare.³⁴⁷

Det var ovanligt att fångarna erkände olämpliga uttalanden men nekande till andra handlingar, i förhörprotokollen hittar jag endast 6 sådana fall.³⁴⁸ Ett av dem utspelade sig den 13 september 1905 då tvångsarbetsfången Larsson erkände att han svarat "Drag åt helvetet

³⁴¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 juli 1903

³⁴² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 juli 1903

³⁴³ Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 26 maj 1904, (b) 30 maj 1904, 11 juni 1904, 30 augusti 1904, 6 oktober 1904, 15 november 1904, 13 december 1904, 21 januari 1905, (a) 8 mars 1905, (b) 8 mars 1905

³⁴⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 2 november 1903

³⁴⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 30 maj 1904

³⁴⁶ Jag har valt att beteckna neutraliseringen som just ett partiellt erkännande för att understryka den trovärdighet som kan följa på ett sådant.

³⁴⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 augusti 1905

³⁴⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 15 mars 1904, (b) 18 oktober 1904, 25 oktober 1904, 13 september 1905, 19 oktober 1905, 27 mars 1907

med dig, så är du bussig”³⁴⁹ till den vaktkonstapel som sagt till honom att vara tyst. Han förnekande dock att han skulle ha pratat högt.³⁵⁰ Förutom denna typ av fall möter läsaren en stor mängd olika anledningar och kontexter där ”det partiella erkännandet” förekommer. En fånge erkände exempelvis innehavet av en kniv men ville inte kännas vid dyrken och bräckjärnet som upphittats på hans arbetsplats.³⁵¹ En annan fånge medgav att han stört ordningen men inte vid det aktuella tillfället.³⁵² Fallen är udda och lämpar sig mindre väl för generaliseringar.

4.9 Det sviktande minnet

Även om det är svårt att veta med någon säkerhet är det mycket som talar för att tekniken ”det sviktande minnet” oftast är en fabricering. I flera fall kommer det tydligt fram att fången konstruerat sin berättelse för att åstadkomma en neutralisering. Redogörelsen är inte bara identifierbar som konstruktion utan med ovanligt stor säkerhet kan man påstå att fången använde sig av en uppbyggd berättelse. Detta baserar jag framför allt på de flertal gånger som ett mycket selektivt minne kommer till uttryck. Detta minne fungerar så att det glömmet just normbrottet, eller delar av det, men minns förmildrande aspekter som att det och det inte yttrats. Man bör också ha i åtanke att förhören vanligen skedde samma dag som normbrotten begicks, den tidsmässiga anledningen till glömskan blir därmed mindre trovärdig.

I samtliga av de förhørsprotokoll där tekniken ”det sviktande minnet” användes är det för att neutralisera en anklagelse gällande oförskämt beteende. I några enstaka fall rör det sig även om något mer som en hotande eller obscen gest men aldrig enbart detta. Den intagne har i samtliga femton fall antingen helt glömt vad han yttrat eller så har minnet blivit vagt och fragmentariskt.³⁵³ En fånge kunde exempelvis hävda att han inte mindes vad han hade sagt men ändå flera gånger påstå att han inte hade använt svordomar.³⁵⁴ Skillnaden mellan hur tekniken gestaltar sig i förhören är inte särskilt stor. Istället skulle jag vilja framhålla likheten som det utmärkande. I några fall menar fången att han var så upprörd vid tillfället att han

³⁴⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 13 september 1905

³⁵⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 13 september 1905

³⁵¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 14 oktober 1904

³⁵² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 18 juli 1904

³⁵³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 juli 1903, 5 januari 1904, (c) 18 oktober 1904, 15 november 1904, 12 december 1904, 7 april 1905, 15 maj 1905, 19 augusti 1905, 17 oktober 1906, 25 januari 1907, 27 mars 1907, 13 april 1907, 25 april 1907, Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, (a) 16 juli 1907, 15 juli 1908

³⁵⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 15 juli 1908

efteråt inte har något minne av vad han sagt.³⁵⁵ Oftast berättar fången dock kortfattat att han helt enkelt inte minns.³⁵⁶ I ett fall var fången så omtöcknad av alkohol, som han fått till att rengöra penslar med, att han efteråt inte fullt ut kunde redogöra för vad han hade sagt. Minnet var dock inte sämre än att han till viss del kunde neka till yttranden som presenterades i rapporten. Det är svårt att avgöra hur pass påverkad fången hade varit men han utnyttjade i alla fall sin glömska i förhöret.³⁵⁷

När en fånge använder sig av tekniken ”det sviktande minnet” är det inte rimligt att han skulle kunna åstadkomma en fullständig neutralisering. Det rör sig istället i min mening om olika typer av ”partiella neutraliseringar”. Några exempel på sådana neutraliseringar skulle kunna vara att motverka konkretiseringar³⁵⁸, skapa ambivalens i dömandet av den som inte minns och ingjuta visst tvivel i anklagelsen. Det är bara i två fall som fången explicit framhåller att han varit så upprörd att han inte kommer ihåg. Det är dock rimligt att utifrån det starka språket, som följde efter en tillsägelse från personalen, att anta att fången generellt var mycket förbannad. Jag kan belysa detta med ett typiskt exempel³⁵⁹. Den 25 april 1907 hade straffarbetsfånge Lindeberg anmäls för otillständigt beteende. Bakgrunden till rapporten hade utspelat sig i samband med att fången besökt fängelseläkaren. Här hade han blivit mycket upprörd över att han inte fått någon medicin. Livliga protester följde på denna upplevda oförrätt. Vaktkonstapeln Strömberg beordrade i detta läge Lindeberg att vara tyst. I sitt förargade tillstånd hade Lindeberg då svarat ”det rör er inte” ”jag går inte här som en nolla för er, era djäflar.”³⁶⁰ Senare vid förhöret kommenterade Lindeberg det som hänt genom att framhålla att han inte ”uppträdt så opassande som rapporten angivfver och kunde icke påminna sig att han fällt de opassande yttrandena.”³⁶¹ Utifrån påföljden, nio dagar i cell utan arbete varav fyra utan sängkläder, bedömer jag neutraliseringen som mindre lyckad.

Att tekniken ”det sviktande minnet” resulterade i mindre lyckade neutraliseringar är giltigt för 13 av det totalt 15 fallen. I ett av de två undantagen kan inte heller ”det sviktande

³⁵⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 4 januari 1904, (c) 18 oktober 1904

³⁵⁶ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 juli 1903, 15 november 1904, 12 december 1904, 7 april 1905, 15 maj 1905, 19 augusti 1905, 17 oktober 1906, 25 januari 1907, 27 mars 1907, 25 april 1907, Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, (a) 16 juli 1907, 15 juli 1908

³⁵⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 12 april 1907

³⁵⁸ När det gäller ”konkretiseringar” syftar jag huvudsakligen på direkta citat av olämpliga uttalanden som fången anklagas för. Som nämnts tidigare i teoriavsnittet kan ”det sviktande minnet” här fungera som ett sätt att distansera sig från dessa uttalanden.

³⁵⁹ Det enda som är otypiskt med detta exempel är att fången var förbannad redan innan vaktens tillsägelse. Det vanliga är att fången genom att inte hålla tyst eller vistas på sin arbetsplats blir upprörd då vakten tillrättavisar honom.

³⁶⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 april 1907

³⁶¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 april 1907

minnet” tillmätas något större inflytande. Förklaringen till att fången endast fick en varning är att fängelsedirektören i straffmotiveringen underströk att fången inte tidigare haft några anmärkningar.³⁶² Det är uppenbarligen detta som legat till grund för den milda påföljden. Det andra fallet är mer förbryllande här fick fången 4 dagars cellstraff utan arbete och sängkläder. Det finns ingenting i protokollet som ger en vink om varför straffet blev så kort. Normbrottet är väldigt typiskt i relation till de andra femton fallen där ”det sviktande minnet” användes. Det handlar om att fången varit oförsämd och sen vid förhöret drabbats av minnesförlust.³⁶³ En möjlig förklaring är att fången skulle friges efter de fyra dagarna vilket ibland kan leda till att väldigt korta cellstraff utdömdes. Då så är fallet brukar det dock kommenteras.

Det vi kan konstatera angående neutraliseringstekniken ”det sviktande minnet” är att den begagnades i förhörssituationer och att den inte framstår som särskilt framgångsrik. Ett påtagligt resultat av studien är också att den endast användes vid normbrott som hade att göra med fångens uppförande.

4.10 Ångrandets försvar

Uppvisandet av ånger i samband med förhör är ett beteende som berörts av flera forskare. En av dem är Pia Lundahl, hon menar att anteckningar om ånger i förhörsprotokollen kan tolkas som motstånd. Ångern skapade ett spelrum för den anklagade och var dessutom något som ledningen måste ta i beaktning.³⁶⁴ Jag skulle istället hävda att ångern är en form av bekräftande handling då den stärker och bejakar institutionens moraliska riktighet. Det som är av större vikt här är dock att ångern kan ses som en neutraliseringsteknik. Lundahl skriver att ångern gav ledningen det som de ville höra och att dessa uttalanden ”bekräftade tingens ordning”.³⁶⁵ Ytterligare en effekt av ångern var att den gav personalen möjligheten att visa mildhet.³⁶⁶ Alla dessa aspekter stärker ångern i egenskap av neutraliseringsteknik. Att ställa sig väl in hos de anklagande samt att ge dem möjligheten att agera på ett förlåtande sätt ligger helt i linje med vad en framgångsrik neutralisering kan tänkas åstadkomma. Roddy Nilsson har framhållit att den fånge som spelade sin roll genom att uppträda som ödmjuk, botfärdig och underdådig skapade en situation där straffsystemets representanter måste spela sin roll.

³⁶² Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 augusti 1905

³⁶³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 januari 1907

³⁶⁴ Lundahl 2001 s. 51-52

³⁶⁵ Lundahl 2001 s. 51

³⁶⁶ Lundahl 2001 s. 52

Denna roll ska förstås som skapad mot en bakgrund av det patriarkala systemet och består av att uppträda som ”den gode givaren och den som förlåter den underställdes felsteg.”³⁶⁷.

Utifrån en sådan situation borde ”ångrandets försvar” vara en högst användbar neutraliseringsteknik.

I det källmaterial som jag analyserat är dock ångern väldigt sällsynt. Endast vid tre tillfällen har jag lyckats identifiera den. Hur tekniken gestaltade sig verkar skilja sig minimalt mellan de tre förhörprotokollen. Det rör sig i samtliga fall om korta notiser kring fångens uttalanden. I dessa framgår det att han fördömer sitt tidigare beteende. Referaten ser ut som följande: ”[fången] tyckte, han burit sig mycket illa åt”³⁶⁸, ”tyckte det var ledsamt, att han burit sig så illa åt.”³⁶⁹ och ”att han burit sig dumt åt”³⁷⁰. Att neutraliseringen skulle haft någon effekt går inte fastställa då de varken kommenteras eller leder till några straff som kan bedömas som ovanligt lindriga.

Även om framgången inte går att skönja i de få fallen som berörts här har historikern Söderblom visat att tekniken faktiskt kunde göra stor skillnad. Vi ska titta närmare på ett av dessa exempel³⁷¹. Det som hade hänt var att flera kvinnliga fångar deltagit i en solidarisk protestaktion. Anledningen till detta var att de blivit upprörda över hur en medfånge behandlats. Det är i efterspelet till aktionen som det tydligt kommer fram hur framgångsrikt ”ångrandets försvar” kunde vara. Tre kvinnor som hade deltagit i protesten stod anklagade för att vägrat arbeta. Vid förhöret bad de om ursäkt och visade ånger. Dessa kvinnor kom undan utan några straff överhuvudtaget. En fjärde kvinna som anklagades för att ha uppviglat andra fångar hade däremot inte visat någon ånger vid förhöret utan istället varit oförskämd. Denna kvinna fick det strängaste straffet d.v.s. 30 dagar i cell utan arbete och åtta dagar av dessa med hårt nattläger³⁷².³⁷³ Fallen är inte helt jämförbara då kvinnorna stod anklagade för olika brott men kan ändå ge en uppfattning om hur ångern kunde fungera neutraliserande.

Söderblom skriver om något som han benämner ångerns ideologi som genomsyrar den aktuella institutionen. Detta ingår i ett övergripande mål som gick ut på att reformera de

³⁶⁷ Nilsson 1999 s. 434

³⁶⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 2 januari 1904

³⁶⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 19 juni 1906

³⁷⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 28 februari 1907

³⁷¹ Fallet utspelar sig på tvångsarbetsanstalten i Landskrona under mellankrigstiden. Anstalten hade endast kvinnligt klientel.

³⁷² Enligt lagstiftningen år 1920 innebar hårt nattläger följande ”Vid inneslutning i straffcell med hårt nattläger må nattetid i cellen utöver en träbräns icke finnas något föremål, som kan användas för vinnande av bekvämlighet och vila, och skall den bestraffade under natten behålla sin dagliga dräkt.” Söderblom 1992 s. 80

³⁷³ Söderblom 1992 s. 97

intagna så att de tog till sig de värderingar som upprätthölls av majoritetskulturen.³⁷⁴ För att en sådan inympning av det hegemoniska normsystemet skulle kunna äga rum var den intagne tvungen att visa sig beredd att påverkas. Genom att ge uttryck för ånger visade fången att han tog avstånd från handlingar som gick emot systemet. Ångern kan ses som att personen gör avkall på sitt tidigare motstånd och låter sig föras in i den reformerande process som man satte tilltro till³⁷⁵.

Mitt källmaterial visar dock att ångern varken behövde vara en vanlig eller framgångsrik neutraliseringsmetod. Den skuldmedvetne och beklagande fången kunde alltså inte räkna med att personalen skulle förbarma sig över honom. Kanske var det så att fängelsepersonalen inte uppfattade ångern som genuin. Att tekniken inte förde med sig någon märkbar neutralisering problematiserar till viss del Lundahls och Nilssons teorier. En reservation bör inflikas då det gäller Lundahls teorier och empiriska resultat. Eftersom hon endast undersöker kvinnliga intagna kan skillnaden i resultatet vara kopplad till genus.

4.11 Övriga neutraliseringar

Denna kategori är tämligen problematisk att generalisera om. Det enda som är gemensamt för samtliga så kallade övriga neutraliseringar är att de inte passar in i några av de kategorier jag hittills taget upp. För att ändå ge en inblick i vad som döljer sig bakom en så pass intetsägande titel som övriga neutraliseringar ska jag ta upp några exempel.

Den 13 februari 1905 rapporterades tvångsarbetsfångens Dahlin för att ha vägrat att utföra arbeten vid två tillfällen. Den första gången handlade det om att han inte ansåg sig kunna utföra timmermansarbete³⁷⁶ då han var finsnickare. Vid tillfälle nummer två hade han blivit tillsagd att göra klart ett bord men även denna gång hade han vägrat. Det framhölls att det senare fallet inte berodde på bristande kunnighet då han tidigare som sagt framhållit att han var finsnickare.

Utifrån protokollet verkar det som hänvisningen till bristande kompetens fungerat i första fallet då Dahlin fick ett annat arbete som var lämpat för en finsnickare. I det andra fallet fanns det dock inga förmildrande omständigheter. Dahlins arbetsvägran resulterade i att han dömdes

³⁷⁴ Söderblom 1992 s. 98

³⁷⁵ En tilltro till en reformerande process lever till viss del kvar även i våra dagar i kriminalvårdens vision om att utrusta de intagna för ett liv utan kriminalitet och droger. Det brukar sammanfattas i mottot "bättre ut". Se http://www.kriminalvarden.se/upload/om_kriminalvarden/dokument/Visionen_webb.pdf

³⁷⁶ Det kan vara värt att framhålla att denna typ av framhållande av bristande kompetens inte passar i kategorin hänvisning till kunskap och okunskap. Denna kategori går nämligen ut på att visa att man var okunnig om det felaktiga i handlandet och inte att man saknar yrkesmässig kompetens.

till 16 dagar i cell utan arbete (varav hälften också var utan sängkläder).³⁷⁷

Senare under samma år hade ett annat fall utspelat sig där en fånge använde neutraliseringar som faller utanför de befintliga kategorierna. Det var tvångsarbetsfångan Nilsson som gått och lagt sig på en annan fånges arbetsplats i stenboden. Han hade hittats där av underofficeren L. Johannsson som letade efter honom då han saknades på sin arbetsplats. I förhöret menade Nilsson att anledningen till att han befann sig där var att han skulle skaffa sig stenämnen. Underofficeren L. Johannsson kommenterade detta uttalande med att detta inte var fallet då han funnit honom liggande på marken. Dessutom fick inte fångarna själva skaffa sig stenämnen utan det tilldelades dem av intagna som hade just denna arbetsuppgift. Fängelsedirektören gick helt klart på underofficerens version av vad som hänt då han dömde Nilsson till 14 dagar i cell utan arbete och 8 av dessa utan sängkläder.³⁷⁸

Andra neutraliseringar som förekommer är exempelvis att fången menade sig ”omöjlig” kunde lära sig det aktuella arbetet och att han blivit uppskakad och orolig av att en fånge gjort motstånd då han skulle föras till förvaringscell.³⁷⁹

4.12 Neutralisering från fängelsepersonalen

Egentligen är det inte med någon stor förvåning jag kan konstatera att vem det var som neutraliserade hade en avgörande roll för om det skulle ske med framgång. På detta område finns det en hel del kontinuitet även in i våra dagar. En vakt som neutraliserar det normbrott som en fånge begått påverkar, normalt sett, i väldigt stor utsträckning påföljden, nu som då.

Den viktigaste personen att påverka för tvångsarbetsfångarna var definitivt fängelsedirektören, det var han som fastslog vilket det aktuella straffet skulle bli. Att direktören hade ett betydligt större förtroende för personalen än fångarna antog jag på förhand och det har också visat sig i hur deras vittnesmål behandlades. Då fångarna ytterst sällan hade någon framgång med deras neutraliseringar såg saken helt annorlunda ut när de kom från personalen. Totalt sett har jag lyckats identifiera 26 sådana neutraliseringar från personalens sida. De är fördelade på följande kategorier:

- ”Jämförelsen med en god inriktning” (12)
- ”Förnekande av ansvar” (5)
- ”Hänvisning till kunskap och okunskap” (4)
- ”Förnekande av skada” (3)

³⁷⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 13 februari 1905

³⁷⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 28 december 1905

³⁷⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 15 februari 1907, 16 mars 1907

- ”Förnekande av offer” (2).³⁸⁰

Resultatet av neutraliseringarna ovan blev att 3 friades helt, 13 kom undan med varningar och ingen av de övriga behövde spendera mer än 8 dagar i cell. Det bör påpekas att dessa normbrott inte utmärker sig för att vara särskilt lindriga. Bland rapporterna förekommer det exempelvis sådant som ofredande av annan fånge, oskickligt uppförande och olydnad.³⁸¹ När personalen neutraliserade kunde tämligen allvarliga normbrott leda till att endast en varning utfärdades. Ett sådant exempel utspelade sig den 29 juni 1903. Normbrottet bestod av att en fånge vid namn Karlsson hade slagit till en annan fånge i ansiktet. Vid förhöret menade Karlsson att han utdelat detta slag på grund av att den andra fången retat honom.³⁸² Han framhöll också att då vaktkonstapeln vid incidenten beordrat honom att gå till sin cell hade han omedelbart gjort så. I straffmotiveringen kan vi läsa följande yttrande ”då Karlsson alltid sköt sig väl,[...]”³⁸³. Påföljden stannade vid en varning. Fallet är ett tydligt exempel på vilken skillnad en neutralisering från personalens sida kunde åstadkomma.

För fångar som hade skött sig väl öppnade sig helt andra möjligheter när det gällde neutraliseringar. Deras argument föll i betydligt bättre jord än när det gällde andra fångar. Personalen var också benägen att gå in och ta dem i försvar. Om så skedde var chanserna mycket goda att även direktören lät sig övertygas. Faktum är att direktören alltid verkar agera i linje med personalens redogörelser. Att man i stor utsträckning var beredd att se mellan fingrarna då det gällde den skötsamma fångens enskilda snedsteg är uppenbart. Därför utgjorde anseendet en av de absolut viktigaste neutraliseringsfaktorerna vid förhöret. Det goda anseendet neutraliserande effekter lyser igenom i flera fall. Normbrotten kan bestå i allt från fångbråk till sådant som opassande uppförande och ordervägran.³⁸⁴ Vid ett fall där en intagen stod anklagad för de två sistnämnda normbrotten använde sig personalen av tekniken ”jämförelsen med en god inriktning”. Följden blev att fången endast fick en varning. Den goda inriktningen bestod i att ”Boman under de elva månaderna han varit intagen här skickat

³⁸⁰ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 13 juni 1903, 29 juni 1903, 22 augusti 1903, (b) 2 november 1903, 7 november 1903, 19 januari 1904, 20 februari 1905, (b) 22 maj 1905, 29 juni 1905, (c) 14 juli 1905, 17 augusti 1905, (a) 18 augusti 1905, (b) 1 november 1905, 18 november 1905, 19 mars 1906, 19 februari 1907, A1:8, (b) 18 juni 1907, 23 november 1908, 15 december 1908, 17 december 1908, 8 februari 1909

³⁸¹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 13 juni 1903, 29 juni 1903, 22 augusti 1903, (b) 2 november 1903, 7 november 1903, 19 januari 1904, 20 februari 1905, (b) 22 maj 1905, 29 juni 1905, (c) 14 juli 1905, 17 augusti 1905, (a) 18 augusti 1905, (b) 1 november 1905, 18 november 1905, 19 mars 1906, 19 februari 1907, A1:8, (b) 18 juni 1907, 23 november 1908, 15 december 1908, 17 december 1908, 8 februari 1909

³⁸² Detta användande av tekniken ”förnekande av offer” framstår som mindre betydelsefullt i protokollet.

³⁸³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 29 juni 1903

³⁸⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 20 februari 1905, (b) 22 maj 1905, (b) 1 november 1905

sig väl och ej haft några anmärkningar emot sig”³⁸⁵.

Trots den förmildrade effekten av personalens neutraliseringar kunde ändå påföljden variera en del. I tio av de 26 fall där personalen neutraliserade fick fången ändå spendera en tid i cell, dock aldrig som sagt över åtta dagar. Anledningen till att dessa inte slapp undan med varningar beror enligt mig huvudsakligen på tre faktorer: normbrottets karaktär, en svag neutralisering och att det även förekom försvårande omständigheter. Vid ett förhör som hölls den 2 november 1903 är det den först nämnda anledningen som framstår som avgörande. Bakgrunden till normbrottet är dock tämligen oskyldig. En fånge vid namn Moberg hade skämtat³⁸⁶ med en annan intagen (Schultz). Denna hade blivit förbannad och slagit till Moberg med en käpp i ansiktet. Moberg hade svarat med att ge Schultz en kraftig knuff så att han fallit baklänges och slagit i huvudet i en ventilationslucka. Ett större sår hade uppkommit i bakhuvudet och han fördes omedelbart till fängelsesjukhuset. Moberg framhöll att det inte varit hans avsikt att skada Schultz utan att det hela varit en olycka (”förnekande av ansvar”). Vaktkonstapeln Lind gick in och styrkte Mobergs redogörelse. Dessutom tillade han att ”Schultz är en enfaldig fånge, nära halfdiod, som icke tål att andra fångar säger något till honom.”³⁸⁷ Vid förhöret underrättades det också om att Schultz inte skulle komma att lida av några bestående skador. Trots att fängelsepersonalen åberopade både neutraliseringen ”förnekande av offer” och ”förnekande av skada” fick Moberg ändå spendera åtta dagar i cell varav hälften utan sängkläder.³⁸⁸ Förklaringen till att Moberg inte slapp undan med en varning ser jag som sagt i normbrottets allvarliga karaktär men även i att neutraliseringarna var tämligen svaga.

För att åskådliggöra svagheten i de neutraliseringar som användes i det ovan anförda fallet ska jag jämföra det med tre andra där fången friades. Även dessa handlar om fångbråk, men det finns två avgörande skillnader. Den första är att ingen hade skadats allvarligt. Den andra är att fångarna porträtterades på ett dikotomiskt sätt i protokollet. De fångar som fick längre cellstraff karaktäriserades som besvärliga och olydiga medans de som inte fick något straff beskrevs med ord som ”godsinnad” ”fridsam” och ”pålitlig”.³⁸⁹ I avsaknad av en starkt positiv skildring blev polariteten mellan Moberg och Schultz inte lika framträdande.

³⁸⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 22 maj 1905

³⁸⁶ Enligt Moberg själv hade han endast sagt ”god morgon”. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 2 november 1903

³⁸⁷ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 2 november 1903

³⁸⁸ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 2 november 1903

³⁸⁹ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 1 november 1905, 19 februari 1907, Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 23 november 1908

4.13 Neutraliseringsteknikernas motsats: försvärningstekniker

I detta avsnitt har jag för avsikt att kort belysa³⁹⁰ det som jag valt att benämna försvärningstekniker. Vad jag menar med försvärningstekniker är redogörelser som har den precis motsatta effekten i jämförelse med neutraliseringstekniker. Det finns flera exempel på sådana i protokollen. De två som dominerar är ”konkretiseringar”³⁹¹ och ”jämförelsen med en ond inriktning”. Precis som neutraliseringar från personalen utgjorde en stark förmildrade faktor fungerade försvärningsteknikerna med samma kraft fast i motsatt riktning. De var också betydligt vanligare än neutraliseringarna då de förekom i 48 fall i jämförelse med 26. Påföljderna i dessa fall var inte helt oväntat betydligt hårdare än normalt, som tydligast blir det om man jämför med dem där personalen använt neutraliseringar. I dessa fall hade, som nämnts innan, tre friats helt och 13 varningar utdelats. I de 48 fallen där försvärningstekniker identifierats utdelades endast en varning, ingen friades och cellstraffen var normalt sett betydligt längre. Normbrott som störande av ordningen, olydnad och oanständigt uppförande som med personalens neutralisering kunde leda till en varning kunde här leda till det strängaste cellstraffet.³⁹² Försvärningarna från personalen kunde innebära att fången beskrevs på följande sätt: ”opålitlig”, ”lättjefull”, ”ofta tillrättavisad”, ”ordningsstörande”.³⁹³ Karaktären på försvärningen hade stor betydelse. Då en person fick det längsta cellstraffet kunde det motiveras med att han ”gjort sig känd för att vara en synnerligen opålitlig och illasinnad människa”³⁹⁴. Vid ett annat tillfälle hade straffångaren Lundgren fått samma straff för trots och olydnad. Hans förhör försvärades av flera uttalanden från den närvarande personalen. Underofficeren L. Johansson menade ”att Lundgren genom att ständigt bryta mot den i stengården föreskrivna ordningen varit mycket besvärlig.”³⁹⁵ Hans kollega underofficeren Malmqvist hade följande att säga om Lundgren ”även då han vistades å afdelningen [hade han] varit störande för ordningen och flera gånger måste inlåsas i sin

³⁹⁰ Försvärningstekniker går lite utanför uppsatsens ram. Jag vill dock hävda att de är värda att nämna som ett exempel på ett givande område för teoriutveckling och vidare forskning.

³⁹¹ ”Konkretiseringar” innebär att händelser beskrivs på ett sätt som verkar stötande genom att konkreta detaljer lyfts fram. Det kan vara allt från citeringar av obsceniteter och hot som yttrats till mer ingående beskrivningar av sår som uppkommit vid misshandel. Konkretiseringar är ytterst vanliga och kan sägas förekomma i cirka två tredjedelar av alla fall. Det vanligaste är citeringar av uttalanden och beskrivningar av våld i stil med: ”Hvad vill du, drag åt helvete; du skall tro att jag bleknar inte och är inte rädd skall du få se” och ”läppen sprang i blod”. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 3 augusti 1903, 29 juli 1904

³⁹² Se t.ex. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (b) 9 oktober 1905, 25 maj 1905, 28 maj 1906, Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:8, 4 oktober 1907

³⁹³ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 30 juni 1903, 20 juli 1903, 11 april 1904, (a) 7 juli 1904, 9 januari 1905, 14 juli 1905, 4 maj 1906

³⁹⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 28 maj 1906

³⁹⁵ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, 25 maj 1905

cell.”³⁹⁶. Försvårningsteknikerna visar tydligt att de fångar som vid upprepade tillfällen uppfört sig illa och blivit kända för att vara besvärliga kunde få mycket hårda straff för sina normbrott. Överträdelsen i sig behövde inte heller vara av speciellt allvarlig art utan motsvarande handling kunde då det gällde en skötsam fånge stanna vid en varning. Ett sidosprång för den skötsamme kunde man ha överseende med, men då det gällde den svårhanterlige och illa ansedde fången skulle han tuktas desto hårdare.

4.14 Avslutande analys: neutraliseringens möjligheter och gränser

I jämförelse med påföljder som böter och kroppsstraff är inte, som Foucault framhållit, frihetsstraffens kvalitativa inslag definitivt fastställda i domen. Nej, frihetsstraff är dynamiska påföljder där den juridiska processen egentligen följer med den dömde in i fängelset. Under tidigt 1900-tal i Karlskrona innebar det att personalen och fängelsedirektören axlade rollerna som åklagare och domare. Inom deras maktsfär kom fångens kvalitativa straff att utformas.³⁹⁷ Avgörande faktorer i denna utformning var fångens uppförande och hur sedan personalen förhöll sig till detta. Då normbrott och misskötsamheter uppdagades kunde det extrajudiciella systemet höja den kvalitativa aspekten av straffet avsevärt. Den interna straffarsenalen kunde gissla fången med sådant som prygling, ensamcell och mistning av sängkläder.

Neutraliseringar kan ses som ett försök från fångens sida att parera det extrajudiciella systemets utfall. Teknikerna utgjorde ett motstånd mot övermakten, ett försök till dämpning och övertalande förhandling. Detta försök var dock vanligen lönlöst. I fängelset utgjorde personalen både den anklagande och den dömande makten, de båda funktionerna hade i stort sett smält ihop till en enhet.³⁹⁸ Rättssäkerheten i en sådan situation måste anses som mycket låg. Den anklagade fången hade inget juridiskt ombud att konsultera utan fick göra sitt bästa för att neutralisera och vinna sympatier. Om personalen hade ett gott öga till fången kunde detta göras med betydligt större framgång än om det motsatta var fallet. Det bästa för fången var om han kunde få personalen att neutralisera åt honom, om så skedde hade en kraftigt straffreducerande variabel tillfogats påföljdsekvationen. Det faktum att fångens anseende var av så stor betydelse gjorde hela den straffrättsliga praktiken än mer godtycklig. I enlighet med Foucault framstår personalens makt över den intagne som ”nästan oinskränkt”.³⁹⁹

³⁹⁶ Karlskrona Centralfängelsets arkiv, A1:7, 25 maj 1905

³⁹⁷ Foucault 1987 (1975) s 247-249

³⁹⁸ Jag skriver i storsätt då fängelsedirektören (den dömande makten) ändå till viss del kan betraktas som avskild från personalen (den anklagande makten).

³⁹⁹ Foucault 1987 (1975) s 238

För att ytterligare belysa den intagnes rättsliga ställning kommer jag att använda mig av de tre elementära principerna inom den så kallade klassiska straffrättskolan⁴⁰⁰. Dessa är följande:

- Egalitetsprincipen: alla människor skulle stå lika inför lagen. Vid domen skulle inte hänsyn tas till sådant som samhällsställning utan samma brott skulle resultera i samma straff.
- Proportionalitetsprincipen: Straffets svårhetsgrad skulle bero på brottets svårighetsgrad.
- Legalitetsprincipen: En person kan endast dömas för handlingar som definieras som brott i lagtexter.⁴⁰¹

Den första principen kan man med lätthet avfärdas då personalens uppfattning av den anklagade hade en avgörande betydelse. Det var inte samhällsställningen som gjorde att egaliteten brast, alla de intagna tillhörde ju samma sociala bottenskikt, utan den subjektiva värderingen av fången. Karaktäriseringar av de intagna kunde gå långt utanför sådant som hade med uppförande och skötsamhet att göra, vilket visas av de exempel vi tagit upp där fången beskrivs som ”halfidiot” eller ”illasinnad människa”. Någon likhet inför det extrajudiciella straffsystemet gällde inte mellan den väl ansedde och den illa ansedde fången. Till viss del är detta inget att förvånas över, en återfallsförbrytare döms hårdare i domstolen även i våra dagar än en förstagångsförbrytare. Det är dock långt ifrån alltid det framgår i förhørsprotokollen att det rör sig om fångens första rapportering. Oftast kommer det fram i straffmotiveringen då en varning utfärdas. Vid strängare straff nämns dock inget om detta. Egaliteten frångicks även i andra avseenden; som exempelvis när en fånge försökte göra sig betrodd i förhöret. Den omtyckte fången kunde vid förhöret omges med en rad vakter som nästan agerade som juridiska ombud för denne. För den problematiske fången som ingen tyckte om kunde vakterna istället förvandlas till en grupp åklagare som försvårade fångens normbrott. Detta gör att proportionalitetsprincipen inte kan anses konsekvent tillämpad. För samma typ av brott kunde straffet variera mellan en varning och det maximala cellstraffet. Proportionalitetsprincipen måste ändå anses ha gällt på ett mer generellt plan, även om den frångicks i många enskilda fall.

När det gäller den sista principen (legalitetsprincipen) påvisar den stora spännvidden av småanledningar som resulterade i rapporter att reglerna bör varit mycket vaga. Ett sådant reglemente öppnade upp möjligheterna för en mer godtycklig tillämpning. I analysen har jag

⁴⁰⁰ Denna skola var visserligen på väg att tappa mark vid slutet av 1800-talet, men de tre elementära principerna har fortsatt att ha stort inflytande även efter skolans storhetstid.

⁴⁰¹ Håthén, Christian. 2004. *Stat och straff: Rättshistoriska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur, s. 182-183

kunnat fastställa att deras praktiska tillämpning gör att de i stor utsträckning stämmer överrens med 1922 års ordningsregler för Landskrona tvångsarbetsanstalt (se s. 30). Tomas Söderblom som är den som presenterat reglerna skriver om att det vid anstalten fanns en ”general klausul” som lydde ”All möjlig ordning, punktlighet och disciplin måste upprätthållas”⁴⁰². Denna gav enligt honom upphov till en situation där anstaltspersonalen helt godtyckligt kunde straffa de intagna.⁴⁰³ Något liknande låter sig anas även vid tvångsarbetsanstalten i Karlskrona.

Inom ramarna för det oberäkneliga straffsystem som rådde vid anstalten kan fångens neutraliseringsförsök ses som ett försök att dämpa frihetsstraffets svårhet. Användandet av teknikerna var en sorts förhandling över straffets kvalitativa nivå. De tillämpades flitigt av fångarna, men sällan med någon framgång. Det behövde dock inte vara lönlöst att neutralisera, teknikerna kunde göra skillnad. Jag ska presentera ett tydligt exempel på detta. Fallet är av stort värde på grund av dess stora komparativa möjligheter. Vid förhöret stod nämligen fyra fångar anklagade för samma normbrott, faktum är att den enda påtagliga skillnaden dem emellan är deras användning av neutraliseringar. De fyra intagna hade alla blivit anklagade för lättja. Två av dem hade inget att invända mot anklagelsen, de använde alltså ingen neutralisering. De dömdes båda till att spendera åtta dygn i cell utan arbete och sängkläder. För de två andra fångarna blev påföljderna något helt annat, de kom undan med varningar. Den ena fången menade att han inte kunnat ”tukta” stenarna men senare fått hjälp därtill, så nu skulle han få ”fullt på listan” (förnekande av ansvar). Den andre fången använde också tekniken neutraliserande av ansvar då han framhöll att han var ”klen och svag”. Han påpekade också att läkaren ansett att han borde tilldelats annat arbete.⁴⁰⁴ Båda dessa neutraliseringar måste bedömas som framgångsrika då man jämför den påföljd de fick med deras två kamraters som stod anklagade för samma normbrott⁴⁰⁵.

⁴⁰² Söderblom 1992 s. 81

⁴⁰³ Söderblom 1992 s. 81

⁴⁰⁴ Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 19 januari 1907

⁴⁰⁵ Det bör påpekas att det fanns variationer i hur mycket de olika fångarna hade presterat. Dessa tycks dock varit av mindre betydelse då den fånge som producerat minst fick en varning och den som hade producerat mest fick cellstraffet. Karlskrona Centralfängelses arkiv, A1:7, (a) 19 januari 1907

5 Sammanfattande diskussion

I denna avslutande text har jag för avsikt att koppla undersökningens resultat till uppsatsens frågeställning. Den första frågan, vilka anledningar framträder till att normbrott begicks i förhöringsprotokollen, har redan till stor del besvarats (se s. 49) och kommer därför endast beröras kort.

Anledningarna till att normbrotten uppstod måste förstås ur två perspektiv. Beträktat ovanifrån handlar det om en strävan att disciplinera och kontrollera de intagna genom att stämpla vissa beteenden som förbjudna.⁴⁰⁶ Från den drabbades perspektiv handlar det istället om en reaktion på den totalitära levnadsmiljö som institutionens strävan skapar.

Majoriteten av alla normbrott består av småförseelser där de två vanligaste är brott mot tystnadsregler och att fången inte uppehåller sig på sin arbetsplats. Om fången rättar sig efter vakternas tillsägelser resulterar inte dessa ringa misskötsamheter i några rapporter. För att en rapportering ska bli aktuell måste processen ta sig ännu ett steg. Den absolut vanligaste anledningen till att detta sker är att fången vid tillsägelsen blir förargad och yttrar sig på ett olämpligt sätt. Vid ett sådant förfarande kan fången räkna med att bli rapporterad. På grund av att det är fångens känslomässiga reaktion som oftast genererar en anmälan om misskötsamhet har jag kunnat konstatera att det är, vad Max Weber benämner som, det affektiva handlandet som vanligen orsakar de rapporterade normbrotten.

Då antalet rapporterade normbrott endast uppgick till lite mer än ett i veckan måste de anses som ovanliga. Istället för motstånd är det inom institutionen mer relevant att prata om lydnad och underdånighet. För att karaktärisera det dominerande förhållningssättet inom institutionen har jag använt Goffmans begrepp primär anpassning. De flesta fångar rapporterades aldrig utan höll en låg profil som generellt låg i linje med straffsystemets önskemål. Även om antalet mindre förseelser säkerligen översteg de rapporterade normbrotten så är det ändå lydnad och underdånighet som är karaktäristisk. Varje rörelse som utfördes i enlighet med institutionens förväntningar och krav kan ses som en manifestation primär anpassning. Jag skulle vilja hävda att man kan betrakta anpassningen som en verifikationsmakt där institutionens makt stärks och bekräftas av att fången handlar i enlighet med dess önskemål. Denna verifikationsmakt är typisk för fångarnas fysiska agerande. Vad

⁴⁰⁶ Dessa slutsatser ligger i linje med Foucaults syn på fängelset som den disciplinerande maktapparaten. Foucault, Michel. 2003 (1975). *Övervakning och Straff*. Lund: Arkiv Förlag

fången kände i sitt inre är en helt annan sak, här var säkerligen inte underdånigheten och lydnaden lika befast.

Mot bakgrunden av att förhörprotokollen oftast bara innehåller ett par meningar som berör fångens yttranden är inslaget av neutraliseringstekniker överväldigande. I mer än två tredjedelar av alla förhör har det varit möjligt att identifiera neutraliseringar. Utifrån detta empiriska resultat kan jag fastställa att användandet av neutraliseringar inte bara förekom utan var mycket vanliga vid förhören. Sedan om dessa var intentionella och medvetna strategiska redogörelser är betydligt svårare att fastställa. Mitt intryck är dock att majoriteten av neutraliseringarna framstår som just sådana.

Förutom tekniken ”åberopande av högre lojaliteter” återfinns samtliga av de neutraliseringskategorier som jag presenterat i uppsatsen. De som figurerar mest frekvent i protokollen var förnekande av ... -teknikerna⁴⁰⁷ och ”det partiella erkännandet”. Förhållandet stämmer överrens med den bild jag skapat mig av moderna förhör. Vid dessa är dock även neutraliseringarna ”jämförelsen med en god inriktning”, ”nödvändighetens försvar” och ”ångrandets försvar” vanliga. Därför var det med förvåning jag kunde konstatera hur sällsynta de var vid tvångsarbetsanstalten. Framför allt gäller det ”ångrandets försvar” som i den fängelsehistoriska litteraturen annars framstår som en relativt vanlig neutralisering.

För flera av neutraliseringsteknikerna har det varit möjligt att kategorisera användningen i subkategorier. Med en subkategori menar jag ett användningssätt som är representativt för en stor del av fallen där neutraliseringstekniken nyttjades. Tillsammans utgör subkategorierna majoriteten av alla fall. I tabellen nedanför presenteras de kategorier jag lyckats konstruera.

Neutraliseringsteknik	Subkategori 1 ⁴⁰⁸	Subkategori 2	Subkategori 3
”Förnekande av skada”	”Trivialisering och nedtoning”: praktiken varierar en del men det framhävs ofta att handlingen inte var så farlig, illa menad eller ”på skoj”.	”Även andra” argumentet: här understryks det att också andra fångar begått normbrottet och fången anser sig inte vara värre än dem.	”Hänvisning till missförstånd gällande mottagare”: normbrottet var inte avsett för fängelsepersonalen utan för en medfånge

⁴⁰⁷ Alltså förnekande av ansvar, förnekande av skada och förnekande av offer.

⁴⁰⁸ En reservation måste göras gällande titeln på spalterna då de ibland inte innehåller subkategorier. Det förekommer nämligen också kortare notiser gällande neutraliseringsteknikens användning samt endast exempel på tekniker.

”Förnekande av ansvar”	Psykiska tillstånd: ett speciellt tillstånd, lynne eller psykisk ohälsa är orsaken till fångens handlande.	Fysiska tillstånd: fångens hälsomässiga brister har legat till grunden för normbrottet.	
”Förnekande av offer”	”Det rättfärdiga våldet”: fången menar att den andre antingen orsakat bråket eller gjort sig förtjänt av våldet. (Endast vid fångbråk).	”Den provocerande personalen”: vakterna framställs som orsaken till normbrottet genom deras orättfärdiga agerande.	
”Fördömmande av fördömnarna”	”Returnering av anklagelsen”: den rapporterade vakten beskylls för det aktuella normbrottet eller delar där av.	”Motanklagelser gällande våld”: personalen beskylls för att använt övervåld.	
”Hänvisning till kunskap och okunskap”	”Oförståndets försvar”: fången menar att han saknat insikter om att handlandet utgjorde ett normbrott.		
”Nödvändighetens försvar”	Fången hänvisar till att normbrottet var nödvändigt under de rådande omständigheterna (ej subkategori)		
”Jämförelsen med en god inriktning”	Tekniken gestaltar sig så att fången poängterar att han tidigare varit flitig eller uppfört sig väl. (ej subkategori)		
”Det partiella erkännandet”	”Det partiella erkännandet”: här medger fången först partiell skuld för att sedan övergå till att	”Det partiella förnekandet”: fången börjar med att förneka delar av normbrottet för att	

	förneka andra delar av normbrottet. ⁴⁰⁹	sedan övergå till ett partiellt erkännande.	
”Det sviktande minnet”	”Det fragmentariska minnet”: den anklagade kan endast minnas vissa delar av normbrottet.	”Det vaga minnet”: minnesbilderna är otydliga vilket gör att fången är osäker gällande vad som hänt.	”Den totala glömskan”: fången minns inget av normbrottet.
”Ångrandets försvar”	”Fördömandet av normbrottet”: den intagne beskriver normbrottet som dumt och tar avstånd från det.	”Beklagandets försvar”: fången framhåller sin ledsamhet över sitt beteende.	
Neutraliseringar från fängelsepersonalen	”Jämförelsen med en god inriktning”, ”Förnekande av ansvar”	”Hänvisning till kunskap och okunskap”, ”Förnekande av skada”	”Förnekande av offer”
Försvåringstekniker	”Konkretiseringar”: normbrottet beskrivs på ett explicit sätt som kan framstå anstötligt.	”Jämförelsen med en ond inriktning”: fången karaktäriseras i negativa ordalag.	

Den generella bilden när det gäller hur neutraliseringarna manifesterade sig är att de i väldigt stor utsträckning följer vissa mönster. Jag förvånades över hur lätt det var att ta fram subkategorier och att inte teknikernas användningssätt var mer mångfacetterat. Den information som står att läsa i rutorna är på ett generellt plan representativ för de olika teknikerna. Som vi sett i analysen är dock variationen betydligt större om man i beskrivningen går ner på en lägre abstraktionsnivå.

Utöver själva manifesteringen av teknikerna går det också ibland att hitta starka kopplingar mellan olika neutraliseringar och normbrott. En sådan var speciellt påtaglig då det gällde tekniken ”det sviktande minnet”. I samtliga fall där den användes hade fången anmälts för att ha uppfört sig oförskämt. Vid samma normbrott hittar vi också 33 av de 61 gånger som ”det partiella erkännandet” användes. Vissa neutraliseringar lämpade sig bättre, eller upplevdes i alla fall så, för vissa typer av normbrott. Tillämpningen framstår vanligen som naturlig då exempelvis tekniken ”förnekande av offer” var vanligt vid fångbråk eller ”förnekande av ansvar” är överrepresenterat vid lättja. Att ”det sviktande minnet” endast

⁴⁰⁹ Detta förfarande är vanligare än det som beskrivs under det partiella förnekandet.

användes vid fall då fången uppfört sig oförskämt kan förklaras med att det oftast rörde sig om neutralisering av uttalanden. Det framstår som mer trovärdigt att en fånge inte kunde minnas något som han sagt än att t.ex. en veckas svag arbetsinsats skulle fallit i glömska.

När de intagna använde sig av neutraliseringar var det oftast för att angripa själva anklagelsen direkt. Ur framgångssynpunkt är detta olyckligt då fängelsepersonalen var obenägna att ta till sig av kritik gällande rapportens legitimitet. Rapportens riktighet stod orubblig då det inte en enda gång under de 300 förhören framhölls att anklagelsen varit ett misstag. Utifrån ett sådant tillstånd var det en återvändsgränd för den dömda att angripa anklagelsen direkt. Resultatet kunde istället bli att fången försvårade sin situation. Då legitimiteten i anklagelsen väl var fastställd kunde dock normbrottets svårhetsgrad angripas. Detta var exempelvis vad som hände då de båda fångarna Blixt och Strömblad lyckades neutralisera sitt slagsmål genom att påstå att det bara rörde sig om brottning ("förnekande av skada"). Påföljderna stannade i detta fall vid att två varningar utfärdades.

Majoriteten av de neutraliseringar som åstadkom någon framgång hittar vi i de fall där fången lyfte fram fel eller brister hos sig själva. Förfarandet kunde ta sig en mängd olika uttryck där framgången varierade stort. En teknik där tillvägagångssättet ledde till stora framgångar var "hänvisning till kunskap och okunskap". I fyra fall av åtta lyckades fången komma undan med varningar genom att poängtera sin okunnighet. Att så var fallet tyder på att personalen var beredd att ha överseende med fångar som agerat i oförstånd. Även i de fall där tekniken "förnekande av ansvar" användes var det vanligaste att fången placerade "felet" hos sig själv. Det gjordes framför allt genom att den intagne framhöll olika psykiska och fysiska orsaker till att han agerat som han gjort. En sådan neutralisering var dock mycket svår att åstadkomma, misstänksamheten var stor och fängelseläkaren konsulterades ofta för att avfärda fångens argument. Men ibland lyckades fången övertyga personalen om att hans hälsotillstånd utgjorde ett hinder. Om det var så att detta skedde vid de fall då det faktiskt också gjorde det och att argumentet avfärdades när det inte gjorde det är inte lätt att veta.

Den största framgången som några fångar lyckades åstadkomma vid förhör skedde vid fall som handlade om fångslagsmål. Vid tre av dessa åstadkom intagna, med stor hjälp av personalens vittnesmål och sitt goda anseende, ett totalt överförande av skulden på den andra fången. Resultatet blev att de helt friades. Dessa fångar agerade på ett sådant sätt att de ställde sig utanför anklagelsen och intog en ren offerroll. De åstadkom också vad jag valt att

benämna vilande neutraliseringar⁴¹⁰. Då den andra fången misskrediterats och våld mot denne framstod som rättfärdigt kunde de vilande neutraliseringarna bli aktiva om fången inte lyckades upprätthålla sin rena offerroll.

Neutraliseringstekniker som särskilt utmärks av angrepp på själva anklagelsen misslyckades i nästan samtliga fall. Detta var fallet för majoriteten av alla gånger som fången använde sig av ”det partiella erkännandet”⁴¹¹, ”förnekande av skada” och ”fördömmande av fördömarna”. Men även här fanns det undantag. Tvångsarbetsfången Blom lyckades exempelvis övertyga fängelsedirektören om att vakterna använt övervåld (”fördömmande av fördömarna”). Resultatet av motanklagelsen blev att endast en varning utfärdades.

Om man jämför förhörsprotokollen från tvångsarbetsanstalten i Karlskrona med dagens motsvarigheter finns det en mycket påtaglig olikhet: till skillnad från idag finns det inte ett enda protokoll där inte åtminstone en fånge blivit dömd till en varning. Inte ens framgångsrika neutraliseringar medförde någon total strafffrihet. Undantaget är de tre fångar som friades från anklagelser om inblandning i fångbråk. Deras motståndare dömdes dock till långa cellstraff. Förhörsprotokollen utmärks av en nästan total obenägenhet att erkänna några misstag från institutionens sida. Det är bara vid några enstaka tillfällen som protokollen på ett implicit sätt ger uttryck för att vakternas agerande ansetts orätt. Av de 300 förhörsprotokollen som analyserats i denna uppsats ledde ingen av dem till att anklagelsens betraktades som ett misstag. Fångarna skulle med andra ord alltid bära skulden för det inträffade.

Jag skulle vilja avsluta denna uppsats med att säga något om vad den betytt för mig personligen. Genom att jag har haft möjlighet att betrakta dagens kriminalvårdsanstalter utifrån det förflutnas annorlunda har min syn på dem förändrats. Det som framstår som tydligast är den intagnes rättslöshet inom det extrajudiciella straffsystemet. Även om det skett många förbättringar, som exempelvis när det gäller den intagnes möjligheter att göra sig hörd, framstår systemet som väldigt godtyckligt. Det stora problemet är den maktasymmetri som skapas när den sammanförda anklagande och dömande makten ställs mot en svarande som står där ensam utan försvarare. Ett sådant förhållande skulle aldrig accepteras i en vanlig domstol. Anledningen till att det kunnat leva vidare inom fängelserna har nog, förutom ekonomiska och praktiska orsaker, med att fängelserna ligger utanför allmänhetens blickfång. Straffsystemets genomskinlighet bör öka, och ett sätt att åstadkomma denna förändring är att skriva dess historia.

⁴¹⁰ Innebörden i dessa är att samtidigt som en person nekar till ett normbrott åstadkommer denna också neutraliseringar som kommer att ”aktiveras” i fall detta nekande misslyckas.

⁴¹¹ Anklagelsen är också ett partiellt förnekande vilket innebär att anklagelsen blir (partiellt) angripen.

6 Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Landsarkivet i Lund (LaL)

Centralfängelset i Karlskrona arkiv:

Förhørsprotokoll med bilagor A1:7

Förhørsprotokoll med bilagor A1:8

Straffjournaler 1802-1920 D3E:1

Tryckta källor

Stern, Alfred. 1917. *Långholmsfångar: Värklighetsskildringar*. Stockholm: Axel Holmströms förlag

Litteratur

Ambrius, Jonny. 2004. *Liv och död på Malmöhus: Ett fängelses historia*. Malmö: Corona

Arnelund, Hans. 1994. *Uppsalafängelsets historia: Länscellfängelset 1862-1912*. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsens enhet för personal och utbildning

Bentham, Jeremy. 2002 (1787). *Panopticon: En ny princip för inrättningar där personer övervakas*. Nora: Nya Doxa

Blomqvist, Hans & Dan Waldetoft. 1997. *Zimmermans hotell: Linköpings länscellfängelse 1846-1946*. Stockholm: Nordiska museet

Foucault, Michel. 2003 (1975). *Övervakning och Straff*. Lund: Arkiv Förlag

Franke, Herman. 1995. *The Emancipation of Prisoners: A Socio-Historical Analysis of the Dutch Prison Experience*. Edinburgh: Edinburgh University Press

Goffman, Erving. 1973 (1961). *Totala institutioner*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag

Hilte, Mats. 1996. *Avvikande beteende: en sociologisk introduktion*. Lund: Studentlitteratur

Häthén, Christian. 2004. *Stat och straff: Rättshistoriska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur

Jönsson, Håkan. 2006. *Vårdskandaler i perspektiv: Debatter om vanvård, övergrepp och andra missförhållanden inom äldreomsorg*. Malmö: Égalité

Lundahl, Pia. 2001. *Intimitetens villkor: Kön, sexualitet och berättelser om jaget*. Lund: Lunds universitet

- Miegel, Fredrik & Thomas Johansson. 2002. *Kultursociologi*. Lund: Studentlitteratur
- Morris, Norval & David J. Rothman (red.). 1995. *The Oxford History of the Prison*. New York: Oxford University Press
- Nilsson, Roddy. 1996. *Växjöfängelsets historia 1848-1995: Institutionen, människorna och brotten under hundra femtio år*. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen
- Nilsson, Roddy. 1999. *En välbyggd maskin en mardröm för själen: Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet*. Lund: Lunds University Press
- Nilsson, Roddy. 2003. *Kontroll, makt och omsorg: Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780-1940*. Lund: Studentlitteratur
- Priestley, Philip. 1985. *Victorian Prison Lives: English Prison Biography 1830-1914*. London: Methuen & Co
- Reutersvärd, Elisabeth. 1987. *Landsarkivet i Lund del 1: Domstolarnas, städernas och fångvårdsanstaltarnas arkiv i Skåne, Halland och Blekinge*. Lund: Landsarkivet i Lund
- Rudstedt, Staffan. 1994. *I fängelse: Den svenska fångvårdens historia*. Stockholm: Tiden
- Sarnecki, Jerzy. 2009. *Introduktion till kriminologin*. Lund: Studentlitteratur
- Sjöberg, Taussi. Marja. 1986. *Dufvans fångar: Brottet, straffet & människan i 1800-talets Sverige*. Stockholm: Författarförlaget
- Svensson, Kerstin. 2001. *Istället för fängelse: En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård*. Lund: Lunds universitet
- Söderblom, Tomas. 1992. *Horan och batongen: Prostitution och repression i folkhemmet*. Stockholm: Gidlunds Bokförlag
- Wallentin, Hans. 1989. *Lösdriveri och industrialism: Om lösdriverifrågan i Sverige 1885-1940*. Östersund: Högskolan i Östersund

Tidskrifter

- Alvarez, Alexander. 1997. *Adjusting to Genocide: The Techniques of Neutralization and the Holocaust*. *Social Science History* 2, 139-178
- Brennan, C. William. 1974. *Abortion and the Techniques of Neutralization*. *Journal of Health and Social Behavior* 4, 358-365
- Eliason, L. Stephen & Richard, A. Dodder. 1999. *Techniques of Neutralization used by Deer Pochers in the Western United States: A Research Note*. *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal* 20, 233-252

Hazani, Moshe. 1991. *The universal applicability of the theory of neutralization: German youth coming to terms with the Holocaust: An empirical study with theoretical implications*. Crime, Law and Social Change 15, 135-149

Hinduja, Sameer. 2007. *Neutralization theory and Online Software Piracy: An Empirical Analysis*. Ethics and Information Technology 9, 187-204

Sykes, M. Gresham & David Matza. 1957. *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*. American Sociological Review 6, 664-670

Tomita, K. Susan. 1990. *The Denial of Elder Mistreatment by Victims and Abusers: The Application of Neutralization Theory*. Violence and Victims 3, 171-184

Uppsatser

Wahlin, Elisabeth. 2011 *"Rapportera Mig": Extrajudiciala bestraffningar och motmakt på Malmö Centralfängelse 1885*. Oppublicerad C-uppsats historiska institutionen Lund

Internetkällor

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/BISOS%20G/Fangvar den%20G%20Historisk%20statistik%201900-talet%201903.pdf (*Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1903*) (Avläst: 2011-03-20)

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/BISOS%20G/Fangvar den%20G%20Historisk%20statistik%201900-talet%201904.pdf (*Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1904*) (Avläst: 2011-03-20)

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/BISOS%20G/Fangvar den%20G%20Historisk%20statistik%201900-talet%201905.pdf (*Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1905*) (Avläst: 2011-03-20)

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/BISOS%20G/Fangvar den%20G%20Historisk%20statistik%201900-talet%201906.pdf (*Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1906*) (Avläst: 2011-03-20)

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/BISOS%20G/Fangvar den%20G%20Historisk%20statistik%201900-talet%201907.pdf (*Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1907*) (Avläst: 2011-03-20)

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/BISOS%20G/Fangvar den%20G%20Historisk%20statistik%201900-talet%201908.pdf (*Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1908*) (Avläst: 2011-03-20)

http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/BISOS%20G/Fangvar den%20G%20Historisk%20statistik%201900-talet%201909.pdf (*Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1909*) (Avläst: 2011-03-20)

http://www.kriminalvarden.se/upload/om_kriminalvarden/dokument/Visionen_webb.pdf
(Avläst: 2011-02-23)

<https://lagen.nu/2010:610#K3P6S1> (Avläst: 2011-03-03)